

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР СОЦІАЛЬНИХ РЕФОРМ

**ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В РЕГІОНАХ, ЯКІ
ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ**

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

КИЇВ - 2015

ЗМІСТ

EXECUTIVE SUMMARY	4
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО У РЕГІОНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ, У ВИМІРІ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ ТА ВТОРИННИХ ДАНИХ	10
1.1. Адміністративні дані щодо гендерно-обумовленого насильства: новітні тенденції та прогалини в інформаційному забезпеченні	10
РОЗДІЛ 2. ПОШИРЕННЯ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В РЕГІОНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ	22
2.1. Методологія та дизайн дослідження	22
2.2. Соціально-демографічні характеристики респонденток дослідження	25
2.3. Досвід насильства з боку сторонніх осіб (поза межами родини) в період конфлікту та внутрішнього переміщення	30
2.4. Досвід насильства з боку інтимного партнера в період конфлікту	39
2.5. Поточний стан психологічного здоров'я та самопочуття респонденток дослідження	46
РОЗДІЛ 3. ЯКІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В РЕГІОНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ, ЗА ДАНИМИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ З ПРЕДСТАВНИКАМИ МІСЦЕВИХ ГРОМАД	48
3.1. Суспільне ставлення до проблеми гендерно-обумовленого насильства та оцінка впливу військового конфлікту на рівень його поширення	48
3.2. Доступ до послуг для постраждалих від насильства та оцінка потреб на рівні місцевих громад	55
РОЗДІЛ 4. СИТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В РЕГІОНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ: КЛЮЧОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю З ЕКСПЕРТАМИ	59
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ	67
ДОДАТКИ	
ДОДАТОК А. Технічне завдання дослідження	
ДОДАТОК В. Адміністративні дані щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з ГОН	
ДОДАТОК С. Інструментарій та дизайн дослідження. Соціально-демографічні характеристики респонденток дослідження	
ДОДАТОК D. Поширення ГОН в регіонах, що постраждали від конфлікту	
ДОДАТОК Е. Поширення насильства з боку інтимного партнера	
ДОДАТОК F. Стан психічного здоров'я респонденток	
ДОДАТОК G. Дизайн фокус - групових дискусій	
ДОДАТОК Н. Технічний звіт щодо проведення глибинних інтерв'ю з експертами у сфері протидії гендерно-обумовленому насильству в регіонах дослідження	

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АТО	Антитерористична операція
ВПО	Внутрішньо переміщені особи
ГО	Громадська організація
ГОН	Гендерно-обумовлене насильство
ГПУ	Генеральна Прокуратура України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КПК	Кримінальний Процедуральний Кодекс України
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
МСП	Міністерство соціальної політики України
МКШ	Міжвідомчий Координаційний Штаб
НІП	Насильство з боку інтимного партнера
НУО	Неурядова організація
ПТС	Посттравматичний синдром
ЦСССДМ	Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
ЮНФПА	Фонд ООН в галузі народонаселення

EXECUTIVE SUMMARY

1. Влітку 2015 року ЮНФПА було ініційовано дослідження проявів гендерно-обумовленого насильства (ГОН) в регіонах, що постраждали від конфлікту в Східній Україні, а саме - на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей, а також в Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях, які прийняли основний потік внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Завдання дослідження охоплювали огляд доступних адміністративних даних щодо поширення ГОН на цих територіях, контент-аналіз відомостей про факти ГОН в інформаційному просторі, проведення спеціального вибіркового обстеження населення, фокус-групових дискусій з представниками місцевих громад та глибинних інтерв'ю з фахівцями у сфері протидії ГОН у регіонах дослідження.

2. Адміністративні дані щодо ГОН характеризують лише «верхівку айсберга», оскільки незначна частина постраждалих звертається по допомогу - як внаслідок дії соціально-культурних бар'єрів, так і через прогалини законодавчого та інституційного забезпечення. В умовах поточного конфлікту та втрати центральною владою контролю над значною частиною території, надійність адміністративних даних ще більше знижується, оскільки на фіксовані показники злочинності впливають проблеми зі статистичним обліком як самих кримінальних правопорушень, так і загальної чисельності населення. Регіони дослідження традиційно характеризувалися підвищеними рівнями злочинності; військові дії та поява ВПО лише ускладнили криміногенну обстановку в цих областях. Навіть в умовах суттєвого недообліку правопорушень, у суміжних із зоною АТО регіонах фіксується незначне зростання числа зареєстрованих зґвалтувань; збільшилася кількість жінок, які постраждали від розбоїв та грабежів.

3. Проблема зростання ГОН в умовах військового конфлікту отримала значний суспільний резонанс, а подібні випадки широко висвітлювались в інформаційному просторі. Однак якість відповідних даних характеризується вагомими прогалинами з огляду на достовірність та репрезентативність; можливість «міфологізації» окремих випадків за рахунок чуток може спотворювати загальну картину. В умовах активного збройного протистояння інформація щодо фактів ГОН може також використовуватися як засіб маніпуляції громадською свідомістю або й відвертий інструмент ведення інформаційної війни. Як показує моніторинг ЗМІ, в подібних повідомленнях більше уваги подекуди приділяється тому, яку сторону протистояння представляли правопорушники, аніж питанням попередження ГОН або притягнення до відповідальності кривдників.

4. Соціологічні обстеження залишаються надійним джерелом інформації, оскільки агрегація даних у процесі статистичної обробки забезпечує повну анонімність відповідей, а метод індивідуального інтерв'ю - встановлення безпосереднього контакту з респондентом та можливість роз'яснення запитань. Однак опитування з питань ГОН належать до найскладніших досліджень, зважаючи на чутливість тематики та можливу стигматизацію постраждалих у громадах. В умовах поточного військового конфлікту проведення подібних обстежень потребує посиленої уваги до безпеки всіх учасників, дотримання етичних стандартів і вимог конфіденційності. Тому дане опитування проводилось спеціально підготовленими інтерв'юерами; задля підвищення обізнаності населення щодо наявних сервісів для постраждалих від ГОН була узагальнена актуальна інформація у всіх регіонах. Інструментарій дослідження ґрунтувався на підходах міжнародного керівництва з дослідження ГОН в конфліктних умовах, що були адаптовані до українського соціально-культурного контексту із залученням широкого кола вітчизняних експертів. Тематика опитування охоплювала досвід насильства з боку сторонніх осіб в період конфлікту (та вимушеного переміщення для ВПО) та насильства з боку інтимного партнера, особливості звернення постраждалих від насильства по допомогу та стратегії подолання наслідків насильства. В процесі дослідження було опитано 1505 жінок, які представляли постійне населення, та 1007 жінок з числа ВПО.

5. Результати дослідження підтвердили підвищену вразливість до різних форм насильства в умовах конфлікту – частка жінок з числа ВПО, які повідомили принаймні про один випадок насильства з боку сторонніх осіб до переїзду, в три рази перевищила відповідний

показник серед місцевих жінок за весь період конфлікту (15,2% проти 5,3% респонденток). Програма опитування передбачала дослідження різних проявів психологічного, економічного, фізичного та сексуального насильства. Серед найбільш поширених форм насильства в період конфлікту, обидві групи респонденток зазначали випадки, коли їх принижували або ображали; залякували, шантажували або погрожували; били рукою або давали ляпас; відбирали або вимагали гроші/майно; відбирали документи; змушували працювати без оплати праці або за мінімальні гроші; піддавали неприйнятним висловлюванням сексуального характеру. Незважаючи на загальновідому табуїзованість сексуального насильства, в ході обстеження було виявлено й ряд подібних випадків.

6. Вплив конфлікту на ризики ГОН підтверджується й узагальненням обставин найбільш серйозних випадків пережитого насильства. Ті ситуації, про які повідомляли жінки в місцевих громадах, здебільшого відображали загальну картину, звичну для повсякденного життя українського суспільства: більшість випадків пов'язувалась з діями одного кривдника, з яким постраждали були знайомі особисто; на момент інциденту жінки були самі та не стикалися з особливими загрозами власній безпеці. На противагу до цього, основна частина постраждалих ВПО до свого переїзду стикалася з випадками насильства, скоєними групами незнайомих, що супроводжувались безпосередніми загрозами для їх життя та погрозами свідкам даних подій. Одним з найнебезпечніших місць щодо вразливості до всіх форм насильства були визнані блокпости на лінії розмежування між сторонами протистояння.

7. Досвід пережитого насильства не лише впливає на стан фізичного здоров'я (постраждалі від насильства в умовах конфлікту здебільшого інформували про незначні ушкодження, однак мали місце випадки серйозних травмувань, захворювань, що передаються статевих шляхом, загострення інших хвороб), а й призводить до вагомих психологічних наслідків, які можуть мати тривалий вплив на подальше життя постраждалих. Внаслідок вимушеного переселення, пережитої гуманітарної кризи та позбавлення можливостей ведення звичного життя, подібні прояви значно більше виражені у ВПО. Серед найбільш поширених психологічних розладів - нав'язливі спогади, порушення сну та часті нічні жахіття, постійне відчуття страху або провини. Подібні явища можуть впливати на рівень конфліктності в середовищі ВПО та провокувати ризики насильства в сім'ї та поза її межами. Тому необхідність доступних служб психологічної підтримки актуалізується не лише для жінок, які постраждали від насильства в період конфлікту, а й для більш широкого кола ВПО.

8. Опитування підтвердило відсутність звичаєвої практики звернення по допомогу спеціалізованих структур у випадку насильства. Переважна більшість постраждалих не зверталась ні по психологічну допомогу, ні до правоохоронних органів, ні по медичну допомогу (у випадку потреби). Серед основних причин незвернень зазначалися необізнаність щодо наявності організацій, які можуть надати допомогу, відсутність відповідних закладів у населених пунктах та недовіра до персоналу. Кожна десята постраждала жінка з числа ВПО не зверталася до правоохоронців, оскільки побоювалась можливості подальшого насильства. Загалом, постраждалі від насильства схильні ділитися пережитим досвідом лише з найближчим оточенням (членами сім'ї та друзями). Саме емоційна підтримка близьких людей вважається найбільш ефективною стратегією подолання наслідків насильства; певні очікування допомоги пов'язуються також з діяльністю психологів, представників НУО та груп підтримки для жінок.

9. Окремий компонент дослідження було присвячено питанням насильства з боку інтимного партнера – як в контексті особистого досвіду респонденток, так і щодо загального ставлення до цієї проблеми в суспільстві. Результати фокус-групових дискусій виявили, що в масовій свідомості існує чітке розмежування тих форм насильства, що можуть проявлятися в родині, та сексуального насильства в суспільстві, поза межами сім'ї. Відповідним чином відрізняється й ставлення до цих проблем, сприйняття їх в контексті кримінальної відповідальності та оцінки тяжкості правопорушень. Якщо факти сексуального насильства викликають в громаді засудження, то домашнє насильство здебільшого вважається звичним явищем, що не має привертати до себе особливої уваги. Хоча жінки не схильні виправдовувати прояви фізичного насильства та контролюючої поведінки у шлюбі, втручання сторонніх осіб у

вирішення подружніх конфліктів припускається лише у крайніх випадках, що можуть призвести до непоправних наслідків.

10. Результати дослідження не лише підтвердили сталий характер стереотипних уявлень щодо розподілу гендерних ролей в сім'ях, а й надали підстави припустити посилення їх впливу в умовах військових дій. Хоча на рівні суб'єктивних оцінок населення існує відчуття зростання конфліктності в суспільстві та в родинях, опитування не виявило суттєвого впливу подій на Донбасі на рівень насильства з боку інтимного партнера (7,9% ВПО та 7,5% місцевих жінок повідомили, що стикалися з насильством з боку чоловіка / партнера до початку конфлікту, за останні ж 12 місяців відповідні показники склали 6,9% та 8,2%). Деяке зниження рівня домашнього насильства в середовищі ВПО може пов'язуватися з переорієнтацією жінок на більш традиційні, патріархальні моделі сімейних відносин в умовах протистояння новим викликам, пов'язаних з необхідністю виживання в часи глибокої кризи. Результати фокус-групових дискусій підтвердили й зростання «цінності» чоловіків як годувальників родини в умовах масштабної мобілізації, що могло вплинути на ставлення жінок до насильства в шлюбі та ідентифікацію його окремих форм.

11. Досвід насильства з боку інтимного партнера впродовж життя призводить до значних втрат здоров'я постраждалих жінок (12% жінок, які мали досвід подружніх відносин упродовж життя, підтвердили отримання певних фізичних ушкоджень від дій власних чоловіків), у тому числі й репродуктивних втрат. Водночас суспільне засудження звернення до спеціалізованої допомоги у випадку домашнього насильства та поширення настанов віктимізації постраждалих у громадах стримує ефективність будь-якої допомоги. Рівень обізнаності населення щодо доступних послуг та конкретних сервіс-провайдерів для постраждалих від ГОН залишається досить низьким, так само як й рівень планування стратегій попередження домашнього насильства – майже половина постраждалих жінок не знають, що робити в подібній ситуації наступного разу. Це визначає необхідність цільових інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності щодо інструментів планування безпеки та подолання наслідків домашнього насильства.

12. Системний характер проблем, що стримують ефективність політики протидії ГОН, підтвердили результати глибинних інтерв'ю з регіональними фахівцями, які представляли різні інституційні сектори. Нові виклики, зумовлені розгортанням військового конфлікту та формуванням контингентів ВПО, лише призвели до подальшого загострення прогалин в цій сфері. Серед основних інституційних проблем: неналагоджена система координації діяльності та співпраці між фахівцями різних секторів; відсутність регулярного обміну інформацією та єдиної системи обліку випадків ГОН; висока плинність кадрів та нестача кваліфікованих фахівців у сфері протидії ГОН; залишковий принцип фінансування відповідних заходів. Надання своєчасної та ефективної підтримки постраждалим від ГОН стримується відсутністю цілодобової гарячої лінії на регіональному рівні, служб екстреної психологічної допомоги на місцях, браком безпечного житла для постраждалих від домашнього насильства, обмеженістю корекційних програм для кривдників та відсутністю інструментів примусу до їх проходження. Поширення проявів ГОН в суспільстві зумовлюється й недостатнім врахуванням гендерних компонентів в системі освіти, відсутністю цілісної системи виховання та підготовки молоді до дорослого життя.

13. Оцінка потреб щодо вдосконалення політики з протидії ГОН дозволила окреслити ряд рекомендацій: реформування інституційного середовища (остаточне приведення вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами; посилення покарання для кривдників; законодавче закріплення ізоляції кривдника від постраждалих у випадку домашнього насильства, у тому числі розширення застосування захисних приписів); розвиток спроможності мультисекторальних надавачів послуг (посилення міжвідомчої функціональної координації; створення єдиної інформаційної бази обліку випадків ГОН з метою своєчасного перенаправлення постраждалих між сервіс-провайдерами; підготовка кваліфікованих фахівців у сфері протидії ГОН, зокрема кризових психологів); вдосконалення системи підтримки постраждалих від ГОН (розширення мережі провайдерів соціальних та психологічних послуг та забезпечення їх доступності на місцевому рівні; державна підтримка неурядових та

громадських організацій, що надають підтримку постраждалим від ГОН; впровадження корекційних програм для кривдників); розвиток інформаційних кампаній для груп підвищеного ризику за допомогою реалізації програм з підвищення обізнаності населення (планування безпеки; підтримка цілодобових гарячих ліній на регіональному рівні; заохочення практики звернень по психологічну та соціальну допомогу) та виховної роботи з неблагополучними сім'ями та вразливими категоріями населення. Окрему цільову групу посиленої соціальної та психологічної підтримки мають становити сім'ї демобілізованих військових, що повертаються до мирного життя після участі в АТО. В умовах поточного конфлікту особлива увага має приділятися попередженню будь-яких форм насильства по відношенню до цивільного населення, недопущення проявів упередженого ставлення щодо ВПО та підтримці їх повноцінної інтеграції до приймаючих громад.

ВСТУП

Гендерно-обумовлене насильство (ГОН) визнається одним з найбільш поширених порушень прав людини, що зустрічається в більшості регіонів світу. Як свідчать емпіричні дані, ГОН диспропорційно вражає жінок внаслідок нерівного розподілу владних повноважень та ресурсів між жінками і чоловіками, економічної вразливості жінок та їх залежного становища в сімейному житті. Жінки та дівчата не лише стикаються з високими ризиками ГОН, але й страждають від браку можливостей та ресурсів, що потрібні для попередження або уникнення ситуацій ГОН, пошуку справедливості й підтримки. Вони також особливо вразливі до негативних наслідків насильства, включаючи небажані вагітності, небезпечні аборти та втрати репродуктивного здоров'я, можливість захворювань, що передаються статевим шляхом та ВІЛ-інфекції. Психологічний стрес та прояви посттравматичного синдрому можуть призводити до довготривалих негативних наслідків, що впливатимуть на всі виміри жіночого життя.

Загальноновизначно, що ризики ГОН зростають в умовах військових конфліктів та гуманітарної кризи. Послаблення, а подекуди й руйнування системи суспільних послуг, що надаються на рівні громад, недоступність правоохоронних органів, обмежений доступ до медичних закладів та провайдерів соціально-психологічної підтримки призводять до посиленої вразливості постраждалих в часи збройних конфліктів. В цих обставинах можуть зростати масштаби домашнього насильства, а поширення злиднів та позбавлень від звичних умов повсякденного життя визначають передумови для розвитку нових форм ГОН, таких як примусова проституція або торгівля людьми.

Політична дестабілізація та розгортання військового конфлікту в Східній Україні з початку 2014 року супроводжувалися численними випадками порушення прав людини; лунали свідчення щодо фактів ГОН в регіонах, на територіях яких велись бойові дії. Формування масштабних потоків внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зумовило нові для країни гуманітарні виклики, пов'язані з необхідністю надання соціальної підтримки численним контингентам населення, які були вимушені покинути своє житло внаслідок військового конфлікту, їх адаптації до нових умов життя та інтеграції в суспільство.

В цих кризових умовах міжнародні спостерігачі та організації здійснювали ситуаційні аналізи та оцінки гуманітарних потреб населення, метою яких було обґрунтування адекватної відповіді на нові виклики та розробка цільових стратегій допомоги. Однак брак достовірної інформації щодо масштабів та проявів ГОН стримував розробку ефективних заходів політичної відповіді як на національному рівні, так і на рівні місцевих громад.

Влітку 2015 року за підтримки міжнародних донорів ЮНФПА було ініційовано ситуаційний аналіз з питань поширення ГОН в умовах конфлікту, завдання якого полягали в зборі та узагальненні всебічної інформації щодо проявів ГОН в регіонах, зачеплених конфліктом (Технічне Завдання дослідження - Додаток А). Методологічні засади дослідження ґрунтувалися на базових міжнародних стандартах та рекомендаціях щодо проведення оцінок ГОН в умовах конфлікту¹, які були адаптовані до українського соціально-культурного контексту із залученням широкого кола вітчизняних фахівців. Інструментарій дослідження було погоджено з провідним розробником міжнародної методології, що забезпечило дотримання всіх технічних та етичних стандартів обстеження; задля валідації результатів, міжнародного консультанта було залучено до інтерпретації отриманих даних та підготовки аналітичного звіту.

Конкретні завдання дослідження передбачали:

- збір та узагальнення офіційних даних адміністративної статистики щодо поширення ГОН в п'яти регіонах дослідження;

¹ UN IASC *Guidelines for Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Settings* (2005), the RHRC *Consortium Gender-based Violence Tools Manual For Assessment & Program Design, Monitoring & Evaluation in conflict-affected settings* (2004) and the WHO *Ethical and Safety Recommendations for Researching, Documenting and Monitoring Sexual Violence in Emergencies* (2007).

- контент-аналіз вторинних даних з питань ГОН, а саме – висвітлення відповідної інформації в засобах масової інформації та інформаційному просторі;
- соціологічне дослідження рівня поширення ГОН в регіонах, що постраждали від конфлікту, аналіз його форм та проявів, визначення факторів ризику та узагальнення стратегій подолання наслідків пережитого насильства постраждалими;
- дослідження ставлення до проблематики ГОН у суспільстві та особливостей громадської думки щодо його причин та наслідків, оцінка відношення до постраждалих від насильства на рівні громад та аналіз практики звернення постраждалих по допомогу;
- узагальнення експертних оцінок щодо масштабів та тенденцій ГОН, у тому числі у зв'язку з впливом військового конфлікту, основних проблем, що стримують ефективність політики попередження та протидії ГОН, та ефективних інструментів їх вирішення.

Дослідження здійснювалось фахівцями Українського центру соціальних реформ на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей, а також в Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях, які прийняли основний потік ВПО. Польовий етап робіт був реалізований представниками постійної мережі інтерв'юерів соціологічної агенції «Центр «Соціальний моніторинг»» у вересні-жовтні 2014 року. З метою оцінки особистого досвіду респондентів щодо випадків ГОН, та визначення їх вразливості до подібних проявів у часи військового конфлікту, було обрано дві цільові групи населення – жінки з числа ВПО та жінки, які представляли постійне населення регіонів дослідження. Соціологічне опитування було проведене спеціально підготовленими інтерв'юерами, з урахуванням усіх технічних стандартів та етичних вимог до проведення подібних обстежень; з метою підвищення обізнаності респонденток та перенаправлення їх у разі потреби, були підготовлені актуальна інформація щодо існуючих сервісів з підтримки постраждалих від ГОН у всіх регіонах дослідження.

Задля уточнення окремих аспектів дослідження було проведено 10 фокус-групових дискусій з представниками місцевих громад усіх регіонів; тематика обговорень стосувалася загального ставлення до проблеми ГОН в суспільстві, розуміння його форм та проявів, оцінки можливого впливу військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях на рівень насильства сім'ї та поза її межами, обґрунтування потреби у розвитку системи послуг для постраждалих на рівні громад. В усіх регіонах дослідження було здійснено ситуаційний аналіз за даними глибинних інтерв'ю з фахівцями, які представляли різні інституційні сектори – місцеві органи управління та громадські організації, правоохоронні органи та центри надання соціальних послуг, медичні установи та сектор юридичної допомоги.

Результати дослідження дозволили сформулювати ряд рекомендацій та пропозицій щодо подальшого розвитку політики протидії ГОН, що можуть бути застосовані на різних рівнях прийняття рішень, представниками різних секторів та інститутів громадянського суспільства.

Звіт за результатами дослідження підготовлено колективом науковців під керівництвом акад. НАН України, докт. екон. наук, професора **Елли Лібанової** у складі: канд. екон. наук **Ганни Герасименко** (вступ, розділ 2, розділ 3), докт. екон. наук **Олени Макарової** (висновки та рекомендації щодо політики), канд. економ. наук **Світлани Ничипоренко** (розділ 4), канд. економ. наук **Олексія Позняка** (розділ 1.1), канд. екон. наук **Світлани Полякової** (розділ 1.2), канд. екон. наук **Оксани Хмелевської** (висновки та рекомендації щодо політики). До розробки інструментарію дослідження та організації польового етапу соціологічного обстеження були залучені фахівці Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка та Центру «Соціальний моніторинг» канд. соціол. наук **Ольга Балакірєва**, канд. соціол. наук **Тетяна Бондар** та **Олег Василенко**. Експертну підтримку на всіх етапах дослідження надала **Джеанна Вард**, глобальний консультант з проблем насильства проти жінок та дівчат, ключовий розробник міжнародної методології оцінки ГОН в умовах конфлікту.

РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В РЕГІОНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ, У ВИМІРІ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ ТА ВТОРИННИХ ДАНИХ

1.1. АДМІНІСТРАТИВНІ ДАНІ ЩОДО ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА: НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОГАЛИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Передумови дослідження: внутрішнє переміщення населення в Україні та його соціально-демографічні наслідки. Регіони, що включені до дослідження, належать до найбільш населених регіонів України. На початок 2014 р.² Донецька та Дніпропетровська області посідали перше та друге місця за чисельністю населення серед 27 регіонів України, в загальному п'яти областях мешкала майже третина (31,7%) усіх жителів України.

Політична дестабілізація та розвиток військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях призвели до формування нового для України типу міграцій населення, пов'язаного з появою в країні внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Наразі, облік ВПО здійснюється Міжвідомчим координаційним штабом з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території (МКШ) та Міністерством соціальної політики України. МКШ фіксує осіб, які звернулися за допомогою в переселенні та розміщенні, а інформація вводиться до реєстру громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції. Мінсоцполітики обліковує осіб, які звернулися з питань виплати належної їм пенсії або соціальної допомоги за новим місцем проживання. В реальності облік Мінсоцполітики охоплює не лише переселенців, але й тих, хто фактично живе на окупованій території й періодично приїздить для отримання пенсії чи соціальної допомоги на контрольованій центральною владою території (т.з. пенсійний туризм). Відповідно облік МКШ більш точно відображає міграцію ВПО.

Згідно з оперативною інформацією МКШ, загальна кількість ВПО сягнула 970,1 тис. осіб станом на 29.10.2015 р.³ Крім того, ще кількাসот тисяч ВПО є незареєстрованими. Серед зареєстрованих переселенців 21,3 тис. осіб є вихідцями з Криму, тоді як 948,8 тис. осіб (майже 98% від загалу) – з району проведення АТО. Основну частину переселенців розміщено у регіонах, включених до дослідження: у контрольованих центральною владою районах Луганської області (230,9 тис.), у Харківській області (198,0 тис.), у контрольованих центральною владою районах Донецької області (110,0 тис. осіб), Дніпропетровській (85,4 тис.) та Запорізькій (66,5 тис.) областях. Загалом на 5 областей припадає понад 70% від загальної чисельності ВПО в Україні (рис. 1.1). Низка досліджень, зокрема опитування, проведене НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, показує, що, принаймні частина ВПО прагнуть закріпитися в регіонах сучасного проживання і не намагаються повернутися додому після завершення АТО, що призведе до суттєвих трансформацій територіальної структури населення України.

² Дані щодо чисельності населення регіонів на початок 2015 р. ненадійні: Держстат України у своїх розрахунках чисельності населення враховує лише зареєстровані події (народження, смерть, переїзд), тоді як у 2014 р. відбулися величезні незареєстровані міграційні переміщення, крім того, є численні випадки незареєстрованих смертей.

³ Сайт Державної служби України з надзвичайних ситуацій: <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html> (знято з сайту 29 жовтня 2015 р.)

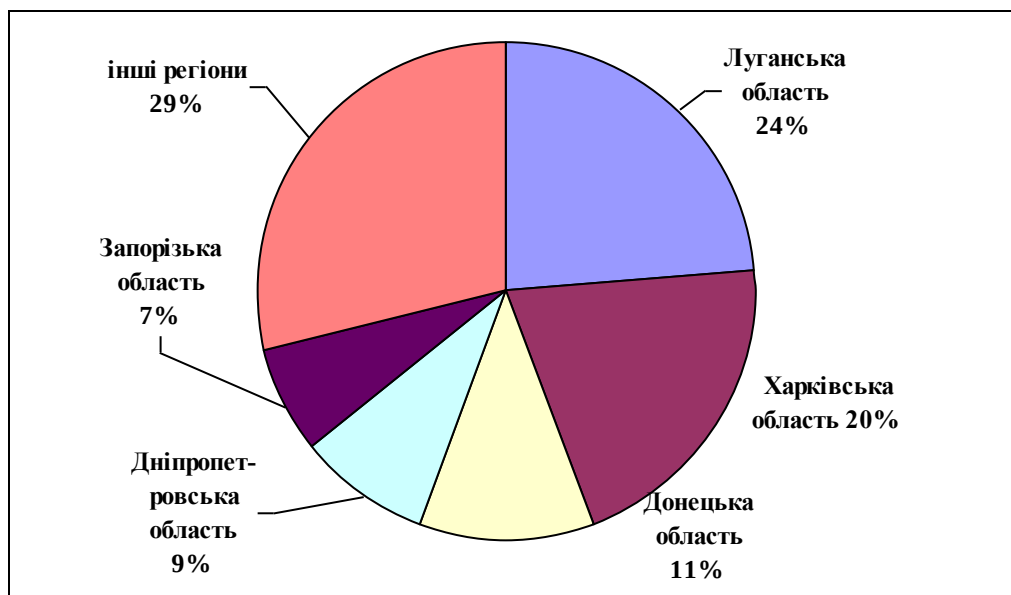

Рис. 1.1. Розподіл внутрішньо переміщених осіб за регіонами України на 29.10.2015 р.
Джерело: дані МКШ

Основну частину переселенців складають особи похилого віку та інваліди: за станом на 17.09.2015 р. понад 60% ВПО у п'яти областях належало до цієї категорії (табл. 1.1). При цьому працездатні жінки кількісно переважають щодо працездатних чоловіків майже удвічі. На жаль, дані щодо статевого розподілу дітей, інвалідів і осіб похилого віку відсутні. Однак оскільки серед населення пенсійного віку в Україні загалом жінок набагато більше, ніж чоловіків, можна стверджувати, що серед контингенту ВПО жінки різко переважають. Таким чином рух ВПО змінює не лише територіальну структуру населення України, але й призводить до трансформацій статеві структури населення зачеплених конфліктом регіонів.

Табл. 1.1. Розподіл внутрішньо переміщених осіб за віком, статтю та рівнем працездатності на 17.09.2015 р.

Області	Питома вага в загальній чисельності, %				Кількість чоловіків в розрахунку на 1000 жінок серед працездатного населення
	працездатні чоловіки	працездатні жінки	діти	інваліди та особи похилого віку	
Дніпропетровська	10,9	23,2	18,8	47,1	471
Донецька	13,6	25,9	20,5	40,0	525
Запорізька	14,0	30,4	25,1	30,5	461
Луганська	5,3	7,3	7,9	79,5	724
Харківська	8,9	13,3	11,6	66,2	667
5 областей – разом	9,3	16,4	14,1	60,3	566
Україна в цілому	12,0	21,9	16,9	49,2	551

Джерело: розраховано за даними МКШ

Криміногенна ситуація в регіонах, що постраждали від конфлікту: особливості статистичної оцінки. У зачеплених конфліктом регіонах рівень злочинності традиційно був значно вищим, ніж в цілому по країні (рис. 1.2). Виняток становить Харківська область, де, починаючи з другої половини 2000-х рр. показник наблизився до загальнодержавного. За коефіцієнтом злочинності (кількості злочинів, зареєстрованих протягом року, в розрахунку на 100 тис. середньорічного наявного населення) у 2005 р. Запорізька, Луганська та Дніпропетровська області посідали перші три місця серед усіх регіонів України, Донецька область – поділяла четверте-п'яте місця з м.Севастополем. У 2010 р. перераховані чотири області також очолювали «антирейтинг» регіонів за рівнем злочинності.

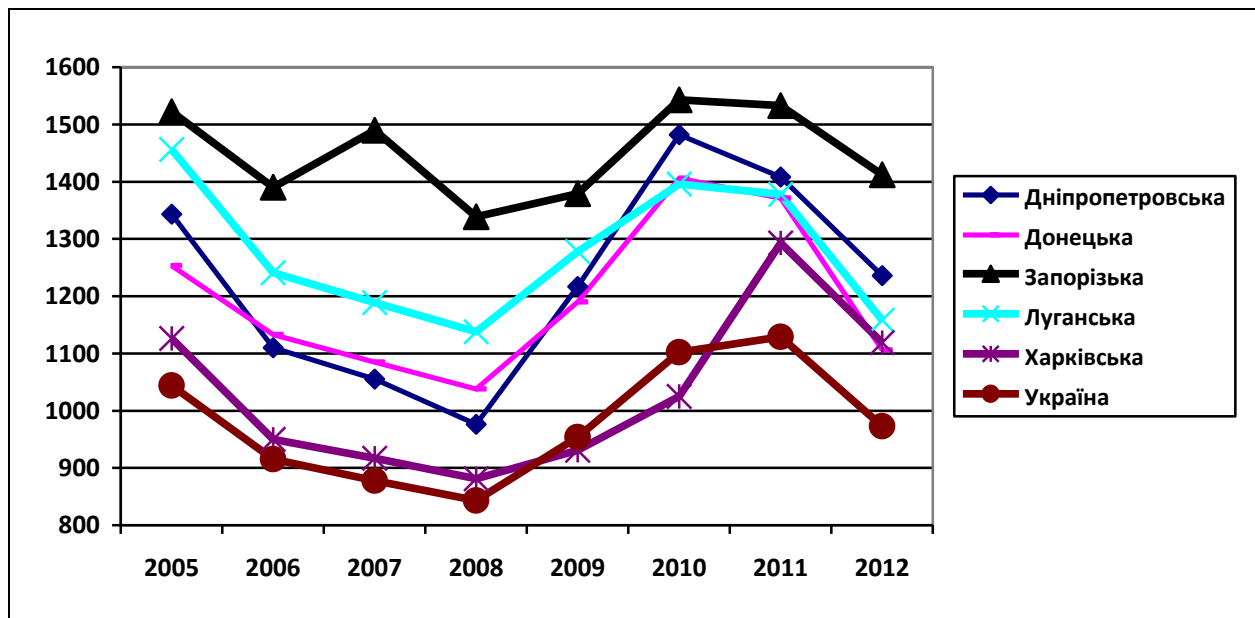

Рис. 1.2. Динаміка коефіцієнта злочинності (кількості злочинів в розрахунку на 100 тис. середньорічного наявного населення), 2005-2012 рр.

Джерело: розраховано за даними МВС України

До 2013 р. облік злочинності вело Міністерство внутрішніх справ (МВС) України, при цьому враховувалися усі злочини, зареєстровані органами внутрішніх справ. У 2012 р. відбулися кардинальні зміни обліку злочинності, пов'язані з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України⁴, тому внаслідок зміни методології обліку дані щодо злочинності за 2013-2015 рр. не є співставними з даними попередніх років. Згідно з п.22 Перехідних положень Кодексу передбачалося створення Єдиного реєстру досудових розслідувань, на виконання цього пункту було розроблено Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР)⁵. Держателем ЄРДР визначено Генеральну прокуратуру України (ГПУ); з 20 листопада 2012 р. ГПУ є розпорядником статистики злочинності. Згідно з Положенням, ЄРДР ведеться з метою єдиного обліку кримінальних правопорушень та прийнятих під час досудового розслідування рішень, осіб, які їх учинили, та результатів судового провадження; оперативного контролю за додержанням законів під час проведення досудового розслідування; аналізу стану та структури кримінальних правопорушень, вчинених у державі. Дані щодо злочинності наводяться у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення, відповідна статистична звітність Форма №1 (місячна) затверджена Наказом ГПУ від 23 жовтня 2012 р. № 100 за погодженням з Держстатом України. Єдина звітність про кримінальні правопорушення, осіб, які їх учинили, та рух кримінальних проваджень формується ГПУ, прокуратурами областей та міста Києва на підставі відомостей про кримінальні правопорушення та результати досудового розслідування. У звітності фіксується кількість облікованих кримінальних правопорушень у звітному періоді за видами кримінальних правопорушень, органами, які їх зареєстрували, відомості про потерпілих осіб, а також про матеріальні збитки, їх відшкодування та вилучення предметів злочинної діяльності. Дані статистичної звітності підводяться щомісячно з наростаючим підсумком з початку року. При цьому до загальної кількості облікованих у звітності кримінальних правопорушень не включаються правопорушення, кримінальні провадження за якими закрито на законних підставах.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України. Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>

⁵ Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, затверджене Наказом Генерального прокурора України №69 від 17.08.2012 р. Сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=178961

Тому можлива ситуація, коли кількість облікованих злочинів за даними звітного місяця є меншою за їх кількість за даними попереднього місяця (наприклад, коли протягом звітного місяця кількість кримінальних правопорушень, провадження за якими в даному місяці закриті, є більшою, ніж кількість зареєстрованих протягом цього ж місяця нових злочинів). Тому, аналіз помісячної динаміки кримінальних правопорушень є ускладненим, динамічні зміни можуть бути відстежені лише за річними даними або шляхом порівняння показників за певну кількість місяців даного року з відповідним періодом попереднього року

За даними ГПУ у 2013-2014 рр. коефіцієнти злочинності, розраховані на основі нової методології обліку, у чотирьох з п'яти зачеплених конфліктом областей залишаються помітно більшими, ніж по Україні в цілому; у Харківській області показник 2013 р. також був помітно вищим загальнодержавного рівня, у 2014 р. він є дещо знизився (рис. 1.3). Наявні дані показують зниження інтенсивності злочинності у Донецькій та Луганській областях. Однак це вочевидь пов'язується з недообліком злочинів внаслідок втрати центральною владою контролю над частинами території цих областей. Крім того, на величину розрахованих показників рівня злочинності впливають проблеми обліку населення. Реальна кількість населення Донецької та Луганської областей є меншою, ніж чисельність населення за даними Держстатслужби України, відповідно розраховані коефіцієнти злочинності є заниженими.

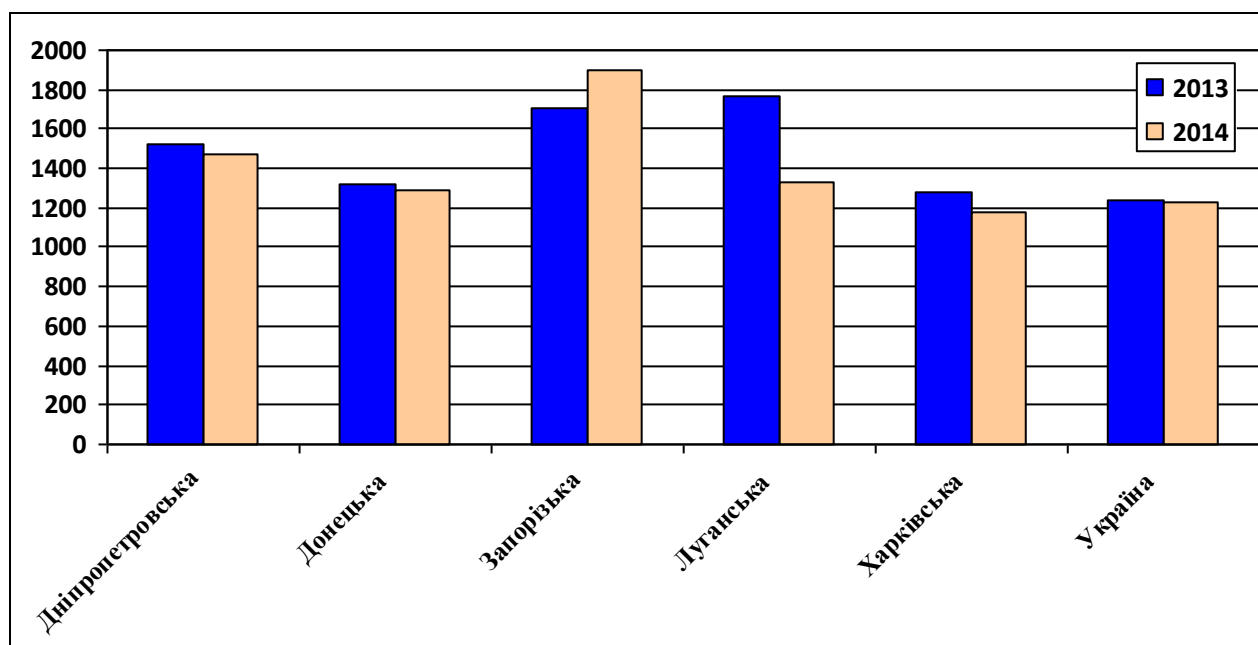

Рис. 1.3. Коефіцієнти злочинності (кількість облікованих кримінальних правопорушень в розрахунку на 100 тис. середньорічного наявного населення), 2013-2014 рр.

Джерело: розраховано за даними ГПУ

Натомість інтенсивність особливо тяжких злочинів у зачеплених конфліктом регіонах у 2014 р. порівняно з попереднім роком суттєво зросла (табл. 1.2) і нині вона є майже удвічі вищою, ніж в цілому по країні. Особливо висока інтенсивність особливо тяжких злочинів спостерігається в Донецькій та Луганській областях – відповідно у 3,5 та у 3 рази вище, ніж в середньому по Україні (Додаток В, табл. В.1-В.4). Порівняно з попереднім роком, у 2014 р. кількість особливо тяжких злочинів зросла у зачеплених конфліктом регіонах у 3,6 рази, у т.ч. у Донецькій області – у 7,1 рази, у Луганській області – у 4,5 рази. Зростання кількості особливо тяжких злочинів продовжилося і в 2015 р. Їх кількість у першому півріччі 2015 р. загалом по п'яти областям виявилася майже в 1,4 рази більшою, ніж за відповідний період 2014 р. Кількість тяжких злочинів у 2014 р. також зросла порівняно з попереднім роком, а коефіцієнт злочинності за цими видами злочинів перевищує загальнодержавний показник майже на 15%. Особливо висока інтенсивність тяжких злочинів спостерігається у Дніпропетровській та Запорізькій областях.

Табл. 1.2. Коефіцієнти злочинності за окремими видами кримінальних правопорушень, 2013-2014 рр. (кількість облікованих кримінальних правопорушень відповідного виду в розрахунку на 100 тис. середньорічного наявного населення)

Види правопорушень	2013		2014	
	5 регіонів дослідження	Україна	5 регіонів дослідження	Україна
Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	1476,7	1238,9	1391,4	1230,5
- особливо тяжких злочинів	30,3	30,3	109,7	60,2
- тяжких злочинів	405,1	343,2	411,1	358,6
Злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї	4,6	4,9	1,4	2,1
Злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	2,4	2,5	1,7	2,1
- особливо тяжких	0,5	0,6	0,4	0,5
- тяжких	0,8	0,8	0,5	0,6
- середньої тяжкості	1,1	1,1	0,7	0,9
Зґвалтування	1,1	1,1	0,9	1,0
Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом	0,7	0,6	0,4	0,5
Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, ст.155	0,2	0,2	0,1	0,1
Розбещення неповнолітніх, ст.156	0,4	0,6	0,3	0,5

Джерело: розраховано за даними ГПУ

Гендерно-обумовлене насильство у вимірі офіційної статистики правопорушень.

Інтенсивність злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї, та злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості особи у зачеплених конфлікті областях є нижчою, ніж по країні в цілому. Однак, і в цій сфері мають місце певні негативні тенденції. Так, у Дніпропетровській області кількість зґвалтувань зросла у 2014 р. порівняно з 2013 р. на 8% (зокрема, якщо в 2013 р. в області було обліковано 37 зґвалтувань, то в 2014 р. – вже 40 злочинів відповідного типу), а у першому півріччі 2015 р. порівняно з відповідним періодом 2014 р. – на 35%. Зростання кількості зґвалтувань у 2015 р. фіксується також у Харківській області: за даними першого півріччя 2014 року в області було обліковано 10 зґвалтувань, за відповідний період 2015 року – 11 зґвалтувань.

Загалом за даними ГПУ у зачеплених конфлікті регіонах від кримінальних правопорушень потерпіло у 2013 р. 68,4 тис. жінок, у 2014 р. – 57,2 тис., у першому півріччі 2015 р. – 26,9 тис. жінок (Додаток В., табл. В.5-В.7). У 2014 р. порівняно з 2013 р. в цілому по п'яти областях кількість жінок, які постраждали від умисних убивств та замахів, зросла майже у 2,4 рази (рис. 1.4), при цьому по Донецькій області – у 4 рази, по Луганській – майже удвічі. Кількість жінок, постраждалих від розбоїв зросла за цей період на 35,4% (особливо сильно – у Запорізькій області – на 88,4%). У першому півріччі 2015 р. порівняно з відповідним періодом 2014 р. відбулося зростання кількості жінок, потерпілих від тяжких та особливо тяжких злочинів у Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях, де зосереджені значні контингенти ВПО та військові частини. В цих же областях збільшилася кількість жінок, постраждалих від розбоїв, грабежів, шахрайств та крадіжок.

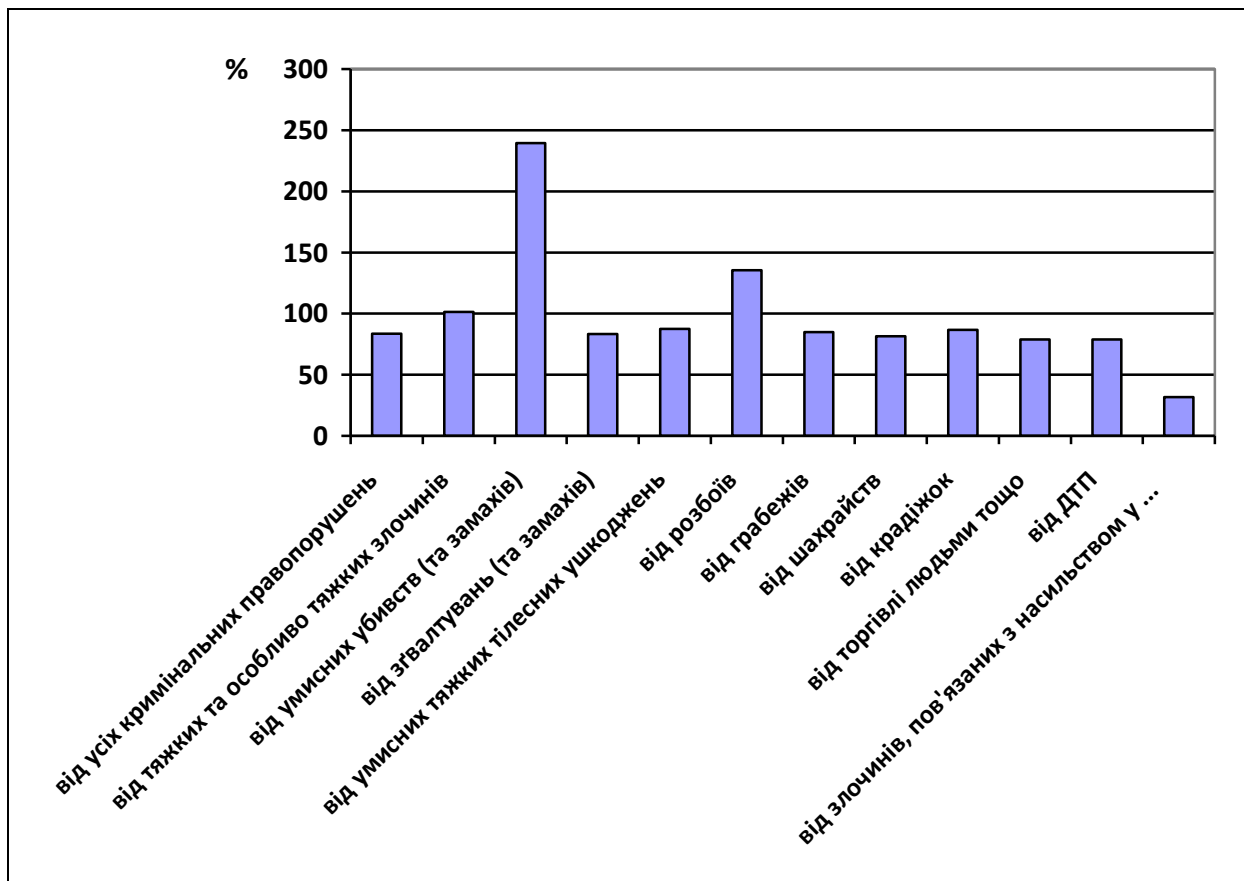

Рис. 1.4. Динаміка кількості потерпілих жінок (за окремими видами кримінальних правопорушень), 2013-2014 рр., % (показник 2014 р. у % до показника 2013 р.)

Джерело: розраховано за даними ГПУ

Загалом за період з початку 2013 р. по середину 2015 р. жінки у п'яти зачеплених конфліктом регіонах склали 38,5% усіх потерпілих від кримінальних правопорушень. Особливо високою є частка жінок серед потерпілих від зґвалтувань, торгівлі людьми, злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї, та грабежів (табл. 1.3). Хоча вітчизняні експерти все частіше говорять про збільшення частки чоловіків серед постраждалих від торгівлі людьми, статистична звітність ГПУ показує, що у зачеплених конфліктом регіонах жінки потерпають від подібних злочинів у 5-13 разів частіше, ніж чоловіки. Звертає на себе увагу той факт, що питома вага жінок, постраждалих від грабежів, які більше пов'язані з психологічним насильством, ніж фізичним, є помітно більшою від частки жінок, постраждалих від розбоїв, які більшою мірою пов'язані саме з фізичним насильством.

Загалом частка жінок серед потерпілих від кримінальних правопорушень у вказаних регіонах є вищою, ніж по державі в цілому (Додаток В, табл. В.8-10). Особливо це стосується гендерної структури постраждалих від грабежів, шахрайств та торгівлі людьми. Щоправда, наразі частка жінок серед потерпілих зменшується, але це може бути пов'язано з частковим приховуванням жінками фактів злочинних дій проти них.

Частка жінок серед потерпілих є вищою Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях, ніж у Донецькій та Луганській областях, хоча ще у 2013 р. спостерігалася зворотна картина. Тобто відбувається поширення випадків насильства щодо жінок саме у регіонах, які межують з регіонами проведення АТО. Загалом за період з початку 2013 р. по середину 2015 р. жінки, потерпілі від кримінальних правопорушень у п'яти зачеплених конфліктом регіонах, склали 38,3% від загальної кількості усіх жінок, потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні. Ця частка є помітно вищою від частки вказаних регіонів у загальній чисельності населення та у загальній чисельності жіночого населення України, зважаючи на загальні особливості демографічної ситуації в країні.

Табл.1.3. Частка жінок серед потерпілих (за окремими видами кримінальних правопорушень), 2013-2015 рр., %

Види кримінальних правопорушень	2013		2014		1-ше півріччя 2014		1-ше півріччя 2015	
	5 регіонів	Україна	5 регіонів	Україна	5 регіонів	Україна	5 регіонів	Україна
Усього осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень	41,0	39,9	36,3	37,6	38,5	38,1	37,5	37,4
- від тяжких та особливо тяжких злочинів	40,8	39,8	32,6	35,8	36,1	36,9	33,5	35,9
- умисних убивств (та замахів)	30,3	30,2	15,2	18,9	20,3	23,4	11,5	16,3
- зґвалтувань (та замахів)	83,9	81,6	86,0	90,6	88,1	90,7	94,6	93,0
- умисних тяжких тілесних ушкоджень	18,1	18,8	14,7	16,2	14,8	16,3	16,0	17,6
- розбоїв	45,3	44,4	38,7	42,2	43,9	45,0	42,0	44,6
- грабежів	57,7	53,6	58,1	53,7	55,9	52,6	55,3	51,2
- шахрайств	48,4	42,9	47,6	43,9	47,6	44,1	49,7	46,8
- крадіжок	41,8	41,3	39,4	39,5	39,5	39,5	38,7	37,8
- торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо передачі людини	92,7	65,2	88,2	76,5	84,2	73,7	92,9	65,6
- ДТП	35,6	35,7	33,1	33,6	32,1	32,4	32,9	31,7
- пов'язаних з насильством у сім'ї	70,5	69,4	69,4	73,5	71,1	75,2	74,1	76,0

Джерело: розраховано за даними ГПУ

Отже, зачеплені конфліктом області є регіонами підвищеного рівня злочинності, військові дії на Донбасі та пов'язані з ними поява ВПО та збільшення чисельності військових лише ускладнили криміногенну обстановку у цих областях. На фіксовані величини показників злочинності, на жаль, впливають проблеми зі статистичним обліком як самих кримінальних правопорушень, так і населення, що ускладнює аналіз злочинності і, зокрема, її динаміки. Крім того, слід зважати, що адміністративні дані щодо поширення ГОН не відображають у повній мірі рівня поширення даного явища серед населення, оскільки ґрунтуються виключно на офіційній інформації про кількість звернень та зареєстрованих випадків правопорушень. Адміністративна статистика характеризує лише «верхівку айсберга», оскільки дуже незначна частина постраждалих звертається по допомогу - як внаслідок дії соціальних та культурних бар'єрів, так і через прогалини законодавчого та інституційного забезпечення. Тому подальше дослідження рівня поширення ГОН в регіонах, що постраждали від конфлікту в Донецькій та Луганській областях, здійснювалось з використанням декількох джерел збору інформації, серед яких аналіз вторинних даних, тобто особливостей висвітлення подібних випадків у ЗМІ та загальному інформаційному просторі, узагальнення результатів інших моніторингових досліджень та оглядів.

1.2. ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: АНАЛІЗ ВТОРИННИХ ДАНИХ

Аналіз вторинних даних виступає одним із можливих інструментів збору інформації, особливо якщо проблема дослідження характеризується значним суспільним резонансом. Серед джерел подібних даних, що придатні для використання на етапі «кабінетного дослідження», - офіційні доповіді та повідомлення державних установ, тематичні наукові дослідження, спеціальні моніторингові доповіді міжнародних та правозахисних організацій, звіти НУО та

громадських об'єднань, повідомлення в ЗМІ тощо. Вочевидь, подібні джерела даних характеризуються рядом обмежень: вони мають фрагментарний характер, оскільки фокусуються на окремих випадках, не забезпечують всебічного уявлення про досліджуване явище та оцінку масштабів його поширення. Однак, перевагами даного способу отримання інформації є можливість глибинного аналізу проблеми, оцінка особливостей суспільного ставлення до предмету дослідження за допомогою аналізу коментарів в інформаційному просторі. Разом з тим, подібні відомості зазвичай мають виражене емоційне забарвлення, завдяки чому привертають до себе більшу увагу громадян та можуть виступати ефективним інструментом інформаційної стратегії при оприлюдненні результатів дослідження.

Проблема насильства у зоні конфлікту та в суміжних регіонах залишається однією з найбільш поширених тем, які обговорювались у суспільстві протягом останніх років. Однак, незважаючи на швидке розповсюдження відомостей про подібні випадки в інформаційному просторі та вагомий резонанс у громадянському суспільстві, якість відповідної інформації характеризується цілим рядом прогалин з огляду на її достовірність та репрезентативність. На противагу до тих обмежень, які характеризують офіційні дані адміністративної статистики, аналіз вторинних даних щодо проявів ГОН може ускладнюватися міфологізацією окремих випадків, коли за рахунок чуток вони «розростаються» новими сенсаційними подробицями та збільшуються в масштабах.

В умовах поточного військового протистояння інформація щодо фактів гендерно-обумовленого насильства може використовуватися й як засіб маніпуляції громадською свідомістю або й відвертий інструмент ведення інформаційної війни. Як зазначає дослідник кампанії «Повага» Ольга Веснянка, тему сексуального насильства сьогодні іноді використовують як інструмент пропаганди: «...дуже часто вона виглядає в соцмережах і на новинних сайтах такою, яку з одного чи з іншого боку спеціально подають, щоб примусити суспільство ненавидіти умовного ворога»⁶. Так, моніторинг ЗМІ виявив, що в подібних інформаційних повідомленнях більше уваги приділяється тому, до якої сторони військового конфлікту належали гвалтівники, аніж питанням попередження подібних ситуацій або притягнення до відповідальності кривдників. Тому критичний аналіз вторинної інформації з різних джерел та відокремлення фактів від чуток є дуже важливим при вивченні будь-якої суспільної проблеми, а особливо такої чутливої, як гендерно-обумовлене насильство.

Стійкою прикметою останнього десятиліття залишається й недовіра українців до офіційних джерел інформації⁷. Однак, міжнародні спостерігачі користуються сьогодні чи не найбільшим авторитетом. Саме міжнародні моніторингові групи наголошують на підвищенні ГОН в регіонах, де ведуться бойові дії. Зокрема, на черговому засіданні Радбезу ООН було заявлено, що на Донбасі, крім інших злочинів, відбувається чимало зґвалтувань жінок. «Є факти масових злочинів, захоплень, викрадень, катувань, залякувань. Згідно останньої інформації груп моніторингу, також здійснюється насильство щодо жінок — чимало зґвалтувань», - про це під час засідання Радбезу ООН зазначила представник Литви Раймонда Мурмокайте⁸. В тексті рішення чітко окреслено проблему, якою на даний момент стурбовані в ООН: «сообщениями о случаях сексуального насилия и насилия по гендерному признаку, включая изнасилование и убийства, пытки и жестокое обращение с женщинами, совершенные вооруженными группировками в самопровозглашенных «ДНР» и «ЛНР»; сообщениями о

⁶ <http://povaha.org.ua/pro-sajt/>

⁷ Дані дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова у другій половині липня 2015 року свідчать, що лідерами довіри у суспільстві є волонтери – їм довіряють переважно або повністю 67% українців. Це найвищий показник серед усіх державних та соціальних інститутів в Україні. Також серед лідерів довіри: церква (62% довіри), Збройні сили України (55%), добровольчі батальйони (53%) та громадські організації (46%). Українським ЗМІ довіряють 47% респондентів, однак не довіряють майже стільки ж - 45%. Вкрай низький рівень довіри мають прокуратура (13% довіри), суди (13%), Верховна Рада України (15%), міліція (18%) і Кабмін (18%). Відповідно такою ж мірою інституції мають вплив на суспільство в контексті формування суспільної думки.

⁸ http://ostannipodii.com/a/201410/mizhnarodni_sposterigachi_povidomlyayut_pro_masovi_zvaltuvannya_na_donbasi-100004564/

фактах насилья и дискриминации в отношении женщин, а также утверждениями о репрессиях против защитников прав женщин на территории АР Крым, которая де-факто находится во власти Российской Федерации; массовым нарушением прав беженцев на территории Российской Федерации⁹».

Міжнародні експерти наголошують на поширеному замовчуванні цивільним населенням випадків, пов'язаних з сексуальним насильством на непідконтрольних Україні територіях. За результатами моніторингового візиту Української Гельсінської спілки з прав людини «Проблеми насильства за ознакою статі в зоні конфлікту» зроблено висновки про існування випадків порушення прав людини та насильства на цих територіях, однак наголошується, що постраждалі не готові про них говорити. У звіті стверджується, що:

- погрози та імітації насильства, зокрема, сексуального, не сприймаються як насильство, хоча наносять глибокі рани постраждалим і важко долаються протягом тривалого періоду;

- відсутні підстави стверджувати, що протягом тимчасової окупації мали місце масові зґвалтування як засіб ведення війни, що мали місце в інших зонах конфлікту (Руанда, Боснія тощо);

- є опосередковані свідчення, що на територіях, які зараз не знаходяться під контролем України, факти порушень прав людини, насильства, і, зокрема, сексуального, мають більш жорстокий характер, відбуваються частіше і не документуються.¹⁰

Експертами Гельсінської спілки спільно з «Інформаційно-консультативним жіночим центром» зібрано дані щодо гендерно-обумовленого насильства в зоні конфлікту для узагальнення, надання рекомендацій відповідним структурам та захисту потерпілих. Так, одна із опитуваних повідомила, що на окупованих територіях складна епідеміологічна ситуація. Жінки-лікарі шкірно-венерологічного диспансеру вимушені приховувати від хворих «ополченців» їхні справжні діагнози, оскільки бояться фізичної розправи:

«Кожен другий – це СНІД, а це епідемія – це не жарт. Сифіліс передається побутовим шляхом. Лікарі-венерологи ходять з марлями, вони фотографують, де він присів, встав та ін. Виявила лікарка в нього, а його знайти потім неможливо. Вдруге прийшов і сказав, що йому далі болить. Вона каже, що не може сказати, що в нього СНІД, бо він її застрелить; і тому мовчить або каже щось інше. А заражений далі ходить з хворобою і переносить її. Але ця епідемія перейде і на мирну сторону. І вони катаються вільно з території ДНР на територію не окуповану» - жінка, м. Краматорськ.

Вітчизняний інформаційний простір рясніє посиланнями на факти, коли на окупованих територіях жінки стають «розмінною монетою», за допомогою якої намагаються звести рахунки представники різних бандитських угруповань. Так, за наказом керівництва так званої «ЛНР» було викрадено доньку місцевого «атамана», яку після зґвалтування жорстоко побили та викинули на узбіччя дороги. Дівчина потрапила до реанімаційного відділення місцевої лікарні¹¹.

Контент-аналіз інформації в ЗМІ показує, що в різних містах непідконтрольної Україні території відношення до фактів зґвалтування жінок та осіб, які вчинили такий злочин, відрізняється. Так, в одних містах такі випадки замовчуються та не розслідуються, а жертвам погрожують розправою у разі розголошення, в інших – навпаки, публічно карають злочинців. Зокрема, в мережі Інтернет з'явилась інформація про те, що в м. Алчевську «працівник місцевої комендатури ЛНР» зґвалтував 22 – річну дівчину, яку мав охороняти. Як покарання «бойові товариші» дали йому табличку з написом «Я гвалтівник» і провели по місту. Процес покарання фіксували на фото і відео, які пізніше виклали у Інтернет.

Проявом гендерного насильства на окупованих територіях можна вважати й проголошену свого часу заборону жінкам відвідувати кафе та інші розважальні заклади у Луганську. Ініціатор даного нововведення вважав, що жінки повинні бути «матерями і хранительницями

⁹ Джерело: <http://uapress.info/ru/news/print/106627>

¹⁰ Джерело: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine>

¹¹ Джерело: <http://iz.com.ua/ukraina/66310-boeviki-lnr-izbili-i-iznasilovali-doch-atamana-kosogora.html>

домашнього очага, сидить дома, вишивать, печь пироги и праздновать 8 марта»¹². Трохи згодом у Інтернеті у відкритому доступі з'явився відеоролик із публічним покаранням різками жінки на ім'я Наталія за відвідування кафе.

Очевидно, що для того, щоб вести мову про факти насильства, необхідно мати доказову базу. Директор департаменту комунікації міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда Україна» Ліза Рай відмічає: *«Оскільки відсутні правоохоронні органи на територіях, підконтрольних бойовикам, нереально збирати доказову базу про випадки сексуального насильства. Це питання ми ставили правоохоронцям, але вони наразі розводять руками, тому що з цим нічого не можна зробити»¹³*. За її словами, на гарячій лінії «Ла Страда Україна» було близько сотні дзвінків, коли у подружжя виникали сварки та непорозуміння через різне бачення політичної ситуації в країні. Як правило, постраждалою стороною у підсумку були жінки: якщо вони намагались виїхати із дитиною/дітьми на підконтрольні Україні території та говорили про це чоловікові або його родичам, то у них забирали дітей, позбавляючи тим самим можливості виїхати.

Разом з тим, у зоні конфлікту на територіях, підконтрольних українській владі, інформація про вчинення злочинів, особливо людьми у військовій формі поширюється миттєво, «обростаючи» при цьому новими драматичними подробицями. Частково це зумовлюється специфікою ситуації, коли вагома частка населення регіону не підтримує чинну владу та присутність військових на території східних областей. Так, у Маріуполі у жовтні-листопаді 2014 року стрімко почали поширюватись чутки про масові зґвалтування жінок українськими військовими, що відбувалися з особливою жорстокістю. Пересічні громадяни телефонували журналістам, наводили начебто достовірні факти про перебування у лікарні або реанімації постраждалих жінок. Для того, щоб в'янути, чи насправді ці факти є правдою, було проведене журналістське розслідування, результати якого оприлюднені на офіційному сайті міста Маріуполя.

«Тогда, в начале октября, в редакции раздался звонок. Звонила женщина. Она рассказала, что в реанимации городской больницы №2 лежит девушка, зверски изнасилованная украинскими военными. «Ее просто порвали всю, она сейчас без сознания, врачи борются за ее жизнь», - причитала звонившая. Мы тут же связались с реанимационным отделением и немало удивили своими вопросами врачей. «Никаких изнасилованных у нас нет», - был короткий ответ».¹⁴

Спочатку у місті говорили про 10 постраждалих, потім про 80, до кінця жовтня на умовах «абсолютної достовірності» журналістам повідомили, що число жертв військового насильства серед жіночого населення Маріуполя перевищує 800, а міліція приховує кількість злочинів та покриває злочинців. Журналісти вирішили самостійно перевірити усі факти та відвідали усі лікарні міста, де могли б перебувати жертви сексуального насилля. У жодній з міських лікарень не було виявлено жінок, які б лікувались після зґвалтування. Не довіряючи офіційній інформації, журналісти опитували пацієнток лікарень, але результат був таким самим.

В прес-службі Маріупольського міськуправління міліції журналістам повідомили, що з початку року у місті задокументовано шість випадків зґвалтування жінок, проте військові у кримінальних справах не фігурують. Чоловіки, які були затримані за вчинення цих злочинів – колишні ув'язнені, які звільнились нещодавно із місць позбавлення волі. В окремих випадках зґвалтування було пов'язане з крадіжкою майна: зловмисник хотів спочатку пограбувати жінку, а в ході боротьби змінював свої плани. Так, за повідомленням прес-служби МВС, двоє 30-річних чоловіків накинулись на продавчиню одного із магазинів міста, яка пізно ввечері поверталась додому. Вони відібрали у неї сумку та золоті прикраси, проте цього виявилось замало. Вони зґвалтували жінку на вулиці, а потім ще повели у квартиру одного з нападників.

¹² Джерело: http://joinfo.ua/sociaty/1045987_Situatsiya-Luganske-LNR-devushkam-grozit-arest.html

¹³ Джерело: <http://povaha.org.ua/pro-sajt/>

¹⁴ Джерело: <http://www.0629.com.ua/news/672249>

Всі знущання над жінкою знімали на телефон, щоб потім залякувати та шантажувати, примушуючи не звертатись по допомогу до міліції.¹⁵

Попри відсутність «масових» фактів, у зоні конфлікту виявляються поодинокі випадки зґвалтувань жінок військовими. Так, у червні 2015 року у Курахово Донецької області міліція затримала 40-річного бійця Збройних сил за підозрою у зґвалтуванні 16-річної дівчини¹⁶: «16-річна дівчина звернулася у чергову частину Мар'їнського райвідділу. Розказала, що малознайомий чоловік зґвалтував її. Працівники міліції затримали гвалтівника... Установлено, що зловмисник військовий», - Наталія Шиман, керівник прес-служби міліції Донецької області. - "Постраждала розказала, що познайомилася з цим чоловіком напередодні ввечері. Була з подругою, коли він запросив її прогулятися. Пішли у сторону бази відпочинку Дубрава, де це все сталося. Вранці дівчина повідомила міліцію». За фактом звернення правоохоронці відкрили кримінальну справу по статті 152-й ч.3 КПК України, гвалтівнику загрожує від 7 до 12 років ув'язнення.

Слід зазначити, що в окрему групу ризику під час конфлікту потрапили жінки-волонтери, які стикалися з найбільш жорстоким ставленням при затриманні представниками озброєнних угруповань, оскільки вони прирівнювались до безпосередніх учасників бойових дій. Нижче наведено історії двох жінок, які перебували в полоні після арешту на блок-посту, оскільки хтось повідомив, що вони везуть їжу для українських військових.

«З машини витягали за волосся, вирвавши майже все його. За волосся тягнули по землі. Били при затриманні. Щодня погрожували смертю. Погрожували зґвалтувати та знущатися. Погрожували покидати нас в поліетиленові пакети шматками» - жінка, м. Краматорськ.

«Взяли на блок-посту між Краматорськом і Слов'янськом. Намагалися втекти, але наздогнали, кинули дошки з цвяхами під колеса. Блокували білим фургоном та ще 2 машинами. Одягнули пластикові кайданки, кинули на землю обличчям вниз, били прикладом по спині. Мені пощастило, що мене била людина зі зброєю, бо мене били прикладом, а в кого не було зброї, ті били подругу битою. Били по голові, по вухах. Тримали в одиночній камері. Погрожували зґвалтувати та знущатися. Роздягали, принижували, погрожували. Ті, хто проводили допит, були в балаклавах. Один був з акцентом східним, але не знаю, чи був він звідси чи ні, не знаю. Були погрози - віддамо тебе чеченам. Вони з вами таке зроблять. Чоловік зі східним акцентом відрізав ножем волосся пасмами і кидав в унітаз. Допитували різні. Розстебнули сорочку "нормально, зійдеш", потім став "розстрілювати" - вставай до стіни і молись. Почала молитися, думала, що жарти. Зайшов інший і каже: що ти робиш, будуть мізки по всій камері, принеси простиню. Пішли, не повернулися» - жінка, м. Краматорськ.

Незалежно від бойових дій на Сході країни, важливою проблемою вітчизняного суспільства залишається домашнє насильство. Оскільки в громаді «не прийнято» говорити відкрито про подібний досвід, а надто – звертатись по допомогу до компетентних органів, фахівців, організацій, що можуть надати допомогу постраждалому, надбанням громадськості такі випадки стають відомі переважно тоді, коли мають особливо важкі наслідки.

В Красноармійський міський відділ міліції надійшло повідомлення, що в одній із квартир села Іванівка виявлено тіло 31-річної мешканки з явними ознаками насильницької смерті. В ході проведення слідства було встановлено, що винуватцем є співмешканець жінки, який наніс їй тілесні ушкодження, від яких вона померла¹⁷.

В міліцію м. Краматорська надійшло повідомлення, що до них доставлено жінку без свідомості, з тілесними ушкодженнями. Як виявилось пізніше, жінка отримала їх від

¹⁵ Джерело: <http://crime.in.ua/news/20140603/nasilie-v-mariupole>

¹⁶ Джерело: http://gazeta.ua/articles/np/_bijcya-28yi-brigadi-zatrimali-za-zgvaltuvannya-16richnoyi-divchini-u-kurahovo/634096?mobile=true

¹⁷ Джерело: <http://www.06239.com.ua/article/963629>

співмешканця за те, що перебувала у стані алкогольного сп'яніння. Щоб не оприлюднювати сімейну сварку, чоловік намагався самотійно лікувати її деякий час, проте вона втратила свідомість і йому довелось викликати швидку допомогу. Жінка перебуває у комі. У разі її смерті чоловікові загрожує позбавлення волі терміном на 15 років¹⁸.

З проведенням бойових дій проблема домашнього насильства набула особливої гостроти: українські солдати повертаються додому з посттравматичними стресовими розладами, проте переважно не визнають ці проблеми та не звертаються за психологічною допомогою. Правозахисники із організації «Ла Страда Україна» зазначають, що за минулий 2014 рік вони зафіксували 7725 скарг в Україні, з них 72,2% - це випадки саме домашнього насильства¹⁹. В середньому за рік на гарячу лінію організації надходить біля 5,5 тисячі скарг, проте за минулий рік кількість звернень жінок до правозахисників збільшилась на 2 тисячі. В 2015 році лише за перше півріччя надійшло майже 6000 скарг від жінок. Правозахисники у цьому році виділяють в окрему категорію скарги жінок, що звертаються з причини насильства чоловіка після повернення з війни, тому узагальнення цієї інформації дасть змогу оцінити масштаби явища в майбутньому.

«Проблема домашнего насилия из-за войны очень серьезная. Мы никогда раньше с таким не сталкивались, и проблема усугубляется из-за отсутствия ресурсов и опыта. Конечно, солдаты, которые вернулись домой, страдают от стресса и тревожных состояний. И они не часто хотят, чтобы им оказали психологическую помощь. Они думают, что алкоголь - лучшее средство. Затем они начинают чувствовать, будто жены их не понимают, или не понимают, что они пережили и чего насмотрелись. И эти психологические страдания перерастают в физическое или сексуальное насилие» - працівник La Strada Олена Зубченко.

Навіть уникнувши поранень і каліцтв, додому повертаються зовсім інші люди. За статистикою, майже 80 відсотків бійців повертаються з так званим "донбаським синдромом", що проявляється в депресії, втраті інтересу до життя, алкоголізмі, нічних жахіттях. *«Повернувшись додому, неможливо позбавитись реакцій, які ще вчора рятували життя: жорсткого правила, що підозрілий звук означає смерть, що в глибокий окоп треба ховатися від будь-чого, що світ поділений лінією фронту і найкраще рішення - вистрілити першим. Підсвідомість постійно підсовує криваві картинки – які неможливо прилаштувати у тихе, мирне навколишнє життя. Фронтовики впадають у депресію. Замикаються, ховаючись від оточуючого світу. І це дуже серйозно. Бо бійці втрачають розуміння, навіщо жити далі. Зазвичай прояви посттравматичного стресового розладу проявляються у проміжку від тижня після виходу із зони АТО до півроку. 80% людей, які побували в бойових діях, ризикують пройти через посттравматичний стресовий розлад»* ²⁰ - психіатр Р. Чайковський.

Таким чином, контент аналіз вітчизняного інформаційного простору виявляє не лише поширення проявів ГОН в українському суспільстві загалом та в регіонах, що постраждали від конфлікту, а й свідчить про значну увагу до цієї проблематики представників громадянського суспільства, міжнародних спостерігачів та засобів масової інформації. Подібна увага актуалізує потребу в надійних та об'єктивних даних щодо масштабів, форм та проявів гендерно-обумовленого насильства задля уникнення будь-яких спекуляцій та маніпуляцій даними, виокремлення достовірної інформації з широкого спектру новин та їх обговорення в інтернет-ресурсах та соціальних мережах.

¹⁸ Джерело: <http://www.kramatorsk.info/view/166342>

¹⁹ Джерело: <http://focus.ua/country/328870/>

²⁰ Джерело: <http://tsn.ua/ukrayina/sered-biyciv-ato-shiritsya-noviy-donbaskiy-sindromom-yakiy-mozhe-prizvesti-do-epidemiyi-samogubstv-392067.html>

РОЗДІЛ 2. ПОШИРЕННЯ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В РЕГІОНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОБСТЕЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

2.1. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою отримання достовірної інформації про рівень поширення ГОН в регіонах, що були зачеплені конфліктом, було ініційоване спеціальне соціологічне обстеження населення. Подібні дослідження залишаються надійним інструментом збору інформації, оскільки агрегація отриманих даних у процесі статистичної обробки забезпечує повну анонімність відповідей респондентів та деперсоналізацію будь-яких результатів. Застосування методу індивідуального інтерв'ю «віч-на-віч» створює можливість установлення безпосереднього контакту між інтерв'юером та респондентом, надає можливість роз'яснення запитань у випадку виникнення будь-яких непорозумінь або невірних їх трактування. Разом з тим, проведення опитувань населення з питань ГОН супроводжуються цілим рядом викликів з огляду на чутливу тематику та можливу стигматизацію постраждалих в місцевих громадах. В умовах поточного військового конфлікту зростає актуальність питань безпеки всіх учасників опитування, дотримання повної конфіденційності та етичних стандартів дослідження.

Регіони та період дослідження

Спеціальне соціологічне опитування з питань ГОН було проведене у вересні-жовтні 2015 року в п'яти регіонах країни, що постраждали від військового конфлікту: Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях, а також на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей.

Методологія та дизайн вибірки

Опитування проводилося методом особистого інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем проживання (перебування) респондента. Були обрані дві цільові групи дослідження:

1) жінки віком 18 років і старше, що представляли загальне населення місцевих громад регіонів, що охоплені програмою дослідження (вибіркова сукупність розраховувалась за наявними демографічними даними на початок 2015 року, з урахуванням статеві-вікової та поселенської структури населення),

2) жінки віком 18 років і старше з числа внутрішньо переміщених осіб, що проживали на території даних регіонів (вибіркова сукупність розраховувалась за даними Міністерства соціальної політики України щодо розподілу зареєстрованих ВПО за адміністративно-територіальними одиницями регіонів дослідження на серпень 2015 р.).

Загальний реалізований обсяг вибіркової сукупності склав 2 512 жінок, з них – 1505 жінки з числа загального населення місцевих громад та 1007 жінок з числа ВПО.

Інструменти дослідження

Зміст та структура анкет були розроблені у відповідності до міжнародного інструментарію з досліджень ГОН в конфліктних умовах²¹. Підходи до формулювання запитань та варіанти відповідей респондентів були адаптовані вітчизняними експертами задля всебічного урахування соціально-культурних особливостей українського суспільства.

Логіка побудови анкети передбачала декілька основних блоків запитань:

- 1) соціально-демографічні характеристики респонденток;
- 2) досвід насильства з боку сторонніх осіб (не членів родини) в період військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях

²¹ RHRC Consortium (2004). Gender-based Violence Tools Manual For Assessment & Program Design, Monitoring & Evaluation in conflict-affected settings, New York.

3) досвід насильства з боку сторонніх осіб (не членів родини) в період внутрішнього переміщення (для респонденток з числа ВПО);

4) досвід насильства з боку інтимного партнера в період військового конфлікту (у тому числі протягом останнього року перед початком конфлікту та протягом останніх 12 місяців, що передували опитуванню), а також впродовж усього життя респондентів;

5) загальне ставлення до проблеми ГОН та розподілу гендерних ролей у суспільстві;

6) поточний психологічний стан респонденток дослідження.

В процесі підготовки дослідження розроблено опитувальники двох типів: 1) анкета для жінок із загального числа населення, що представляли місцеві громади даних регіонів; 2) анкета для жінок з числа ВПО (Додаток С1). Цільові групи дослідження відповідали на ідентичні запитання задля забезпечення можливості співставлення їх оцінок; респондентам з числа ВПО було запропоновано розширені анкети, що включали додаткові блоки запитань, пов'язані з періодом вимушеного переміщення та повернення додому (якщо це мало місце). Застосування подібного підходу мало на мені визначення, на якому з етапів конфлікту жінки стикаються з найвищими ризиками насильства. Часові рамки періоду вимушеного переміщення визначалися індивідуально зі слів респонденток; в якості часового маркера для окреслення періоду, пов'язаного з початком конфлікту, було визначено січень 2014 року.

Прикінцевий варіант анкет було перекладено на англійську мову та узгоджено з провідним автором міжнародного інструментарію з оцінки ГОН в умовах конфлікту задля повного дотримання відповідності методологічним засадам, технічним стандартам та етичним міркуванням опитування. Кінцеве редагування анкет здійснювалось під час проведення тренінгу-інструктажу інтерв'юерів та за підсумками пілотного тестування.

Тиражування інструментарію дослідження було здійснено українською та російською мовами.

Навчання інтерв'юерів

На початку вересня 2015 р. для інтерв'юерів, які були задіяні в проведенні дослідження, було організовано спеціальний інтенсивний тренінг-інструктаж. Програма тренінгу була розроблена таким чином, щоб охопити не лише питання, пов'язані з технікою проведення інтерв'ю та відпрацюванням інструментарію дослідження, а й підвищити обізнаність інтерв'юерів з питань ГОН та забезпечити відсутність упередженого ставлення до жінок, які можуть стикатися з подібними проявами (Додаток С2). Значна увага була приділена настановам конфіденційності та етичних міркувань, стандартам безпеки при проведенні подібних опитувань, ознайомленню інтерв'юерів з навиками надання першої психологічної допомоги постраждалим від насильства та наявними ресурсами для подальшого перенаправлення в разі потреби. Наприкінці тренінгу інтерв'юерам була надана актуальна інформація про провайдерів послуг, які надають підтримку постраждалим від ГОН в регіонах дослідження, задля розповсюдження серед респондентів після завершення інтерв'ю.

Польовий етап дослідження та рівень досяжності респонденток

Під час опитування було дотримано всіх вимог щодо технології проведення інтерв'ю. Зважаючи на чутливий характер запитань анкети, до відома всіх респонденток було доведено загальну тематику дослідження та роз'яснено, яким чином будуть використовуватися його результати. Респонденткам було гарантовано можливість відмови від участі в опитуванні на будь-якому його етапі, призупинення або перенесення інтерв'ю, якщо його перебіг було перервано появою третіх осіб, а також безумовну конфіденційність усіх відповідей.

Польовий етап дослідження проводився силами 50 підготовлених інтерв'юерів, що працювали з випадково відібраними респондентами (загальне населення) на 137 маршрутах. 47 інтерв'юерів здійснювали рекрутинг респондентів з числа ВПО із застосуванням різноманітних каналів рекрутингу (Додаток С, табл. С.1).

Загалом, інтерв'юерами зафіксовано 854 відмови від потенційних респонденток з числа загального населення (рівень досяжності респонденток склав 63,8%) та 183 відмови від потенційних респонденток з числа ВПО (рівень досяжності респонденток склав 84,6%). Регіональні відмінності в рівні досяжності респонденток представлені в таблиці 2.1.1.

Табл. 2.1.2 - Кількість опитаних респонденток за регіонами та рівень їх досвідженості

	Область	Реалізована кількість, осіб	Загальна кількість відмов, осіб	Рівень досяжності респонденток, %
Анкета №1 (місцеві жінки з числа загального населення)				
1	Дніпропетровська	438	71	86
2	Донецька	305	276	53
3	Запорізька	236	130	65
4	Луганська	165	45	79
5	Харківська	361	332	52
Всього		1505	854	63,8
Тривалість інтерв'ю: min = 9 хв., max = 150 хв., в середньому = 32 хв.				
Анкета №2 (жінки з числа ВПО)				
1	Дніпропетровська	125	50	71
2	Донецька	471	68	87
3	Запорізька	108	25	81
4	Луганська	109	23	83
5	Харківська	194	17	92
Всього		1007	183	84,6
Тривалість інтерв'ю: min = 10 хв., max = 140 хв., в середньому = 37 хв.				

За результатами польового етапу дослідження кожним інтерв'юером підготовлені індивідуальні звіти, в яких зазначено кількість відмов від участі в опитуванні та їх причини, узагальнено зауваження та коментарі щодо проведення опитування, визначено ті запитання, що викликали певні проблеми з відповіддю у респондентів (Табл. 2.1.2).

Табл. 2.1.2 - Кількість відмов від участі в опитуванні та їх причини

Кількість відмов:	Жінки з числа загального населення	Жінки з числа ВПО
	854	183
Причини відмов	- відсутність вільного часу; - недовіра до соціологічних опитувань; - відмова через тематику опитування; - відмова без пояснення причин.	- побоювання порушення конфіденційності; - відмова через тематику опитування; - відсутність вільного часу; - недовіра до соціологічних опитувань.

Серед основних ускладнень, з якими інтерв'юери стикалися в ході опитування:

1) складнощі з налагодженням каналів рекрутингу перших декількох респондентів з числа ВПО в населених пунктах, далі цей процес пришвидшувався за рахунок ефекту «сніжного кому». У ряді населених пунктів пошук ВПО доводилося пов'язувати з часом видачі гуманітарної допомоги;

2) значні часові витрати, пов'язані зі необхідністю переїзду інтерв'юерів між значною кількістю населених пунктів на маршрутах опитування в умовах ускладненого транспортного сполучення,

3) значні часові витрати, необхідні для налагодження контакту з респондентами з огляду на чутливу тематику опитування, а також внаслідок недовіри громадян до соціологічних опитувань; сам процес інтерв'ювання потребував значних часових витрат через великий обсяг анкети та її чутливу тематику;

4) недостатній рівень щирості відповідей респонденток: у деяких інтерв'юерів складалося враження, що опитувані жінки не бажали повідомляти про окремі факти насильства з боку партнерів та загалом про власних чоловіків. Зокрема, процедура випадкового відбору

респондентки передбачала збір інформації про всіх членів домогосподарства, однак частина жінок відмовлялася від подальшого спілкування з інтерв'юером після цього запитання. Нижчий рівень щирості відмічався серед ВПО (особливо, на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей) та пов'язувався з психологічним станом представників цієї цільової групи населення, їх розгубленістю та тотальною недовірою.

Ввід даних та контроль якості

При первинному опрацюванні анкет здійснювались їх перевірка на повноту та логіку заповнення, контроль якості отриманої інформації та роботи інтерв'юерів. В процесі валідазації перевірено 148 респондентів з числа загального населення та 98 респондентів з числа ВПО у 5 адміністративно-територіальних одиницях (9,8% від загальної кількості опитаних жінок). Перевірка здійснювалася за маршрутним листом (де відмічалися характеристики опитаного респондента), який заповнював інтерв'юер. Як показали результати валідазації, всі інтерв'ю виконані згідно з положеннями інструктажу та у відповідності до вимог проведення подібних обстежень населення.

Аналіз реалізованої вибірки дозволяє стверджувати про її відповідність розрахунковій вибірці та репрезентативність отриманої інформації для даних цільових груп населення.

Аналіз даних

Макет масиву отриманих даних розроблено та протестовано у форматі SPSS. Здійснено кодування відповідей респондентів та перенесено в електронний формат інформацію, що містилась у заповнених паперових анкетах (в програмі SPSS.PC). Сформовано масив даних, який перевірено на якість введення та логічну відповідність. Для окремих запитань були створені спеціальні інтервальні змінні. На базі об'єднаного масиву даних були сформовані лінійні розподіли відповідей респонденток на основні запитання анкет; подальший багатовимірний аналіз результатів здійснено в програмному середовищі SPSS.

2.2. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕСПОНДЕНТОК ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні соціально-демографічні показники

В таблиці 2.2.1. представлено основні соціально-демографічні характеристики респонденток дослідження з питань ГОН в регіонах, що постраждали від конфлікту. Відповідно до завдань вибіркової сукупності, у ході дослідження були опитані 1505 жінок з числа місцевого населення даних регіонів (у т.ч.: 438 жінок - у Дніпропетровській області, 361 жінок - в Харківській області, 305 жінок - в Донецькій області, 236 жінок - в Запорізькій області та 165 жінок - в Луганській області) та 1007 жінок з числа ВПО (у т.ч.: 471 жінки - в Донецькій області, 125 жінок - в Дніпропетровській області, 108 жінок - в Запорізькій області, 109 жінок - в Луганській області та 194 жінки - в Харківській області).

Переважає більшість респонденток (52,2% жінок з числа населення місцевих громад та 66,2% жінок з числа ВПО) належали до активного репродуктивного віку (18-49 років). В результаті застосування повікових квот, що відповідали особливостям демографічної структури населення, до реалізованої сукупності жінок з числа місцевого населення потрапило дещо більше респонденток старших вікових груп (30,3% жінок були старше 60 років), ніж до сукупності опитаних ВПО (відповідно 20,4%), рекрутування яких здійснювалось, виходячи з можливостей їх доступності.

Переважає більшість опитаних жінок мали вищу освіту (71,1% жінок з числа населення місцевих громад та 64,9% жінок з числа ВПО); близько третини з них повідомили про середню (базову та повну) освіту. Лише декілька відсотків опитаних жінок зазначили, що мають початкову освіту, що в цілому відповідає загальним особливостям структури населення України за рівнем освітніх здобутків.

Табл. 2.2.1. Основні соціально-демографічні характеристики респонденток

Розподіл опитаних жінок за основними характеристиками, %		
Вікові групи	Місцеві жінки	Жінки з числа ВПО
18-29 років	18,5	21,5
30-39 років	17,6	28,1
40-49 років	16,1	16,6
50-59 років	17,5	13,4
60 років і старше	30,3	20,4
Регіон проведення інтерв'ю		
Донецька область	20,3	46,8
Дніпропетровська область	29,1	12,4
Запорізька область	15,7	10,7
Луганська область	11,0	10,8
Харківська область	24,0	19,3
Освіта		
Початкова (менше 9 класів)	2,4	1,0
Базова (неповна) середня (повних 9 класів)	5,1	3,4
Повна загальна середня/ПТУ	29,9	29,7
Базова вища (технікум, ВНЗ I-II р. акр.)	26,4	30,8
Повна вища (ВНЗ III-IV р. акр.)	34,7	34,1
Науковий ступінь	1,2	0,9
Інше	0,3	
Сімейний стан		
Заміжня	45,7	46,2
Проживає разом з партнером	5,4	3,3
Наразі не заміжня / не проживає разом з партнером	37,2	40,8
Ніколи не була заміжня / не проживала разом з партнером	11,6	9,7
Всього	1505	1007

Сімейний стан та склад домогосподарств

Найбільша частка опитаних (31,4% жінок зі складу загального населення та 30,0% жінок з числа ВПО) повідомили, що проживають у домогосподарствах, що складаються з 3 осіб (включно з респонденткою), чверть опитаних - у домогосподарствах, що складаються з двох осіб, ще чверть респондентів - в домогосподарствах з 4 осіб (Додаток С, табл. С.2). Майже дві третини опитаних жінок з числа ВПО (63,8%) переїхали на нове місце проживання разом з усіма членами родини, тому за складом домогосподарств ці сім'ї не надто відрізняються від населення місцевих громад.

Майже 70% жінок з числа місцевого населення не мали дітей віком до 18 років; 22,4% респонденток даної цільової групи повідомили про наявність 1 неповнолітньої дитини, 7,8% з них мали 2 дітей і більше. Серед опитаних ВПО, питома вага респонденток, які мають неповнолітніх дітей, є помітно більшою – про це повідомили майже 50% жінок. Значно більшою є й частка ВПО, що проживають разом з двома і більше дітьми (максимальна кількість – 10 дітей). Вища концентрація жінок з неповнолітніми дітьми серед опитаних ВПО виглядає цілком природно, зважаючи, що переживання за дітей та бажання для них кращого майбутнього виступали мотивуючими чинниками переїзду під час розгортання конфлікту.

Що стосується історії подружніх стосунків, 9,7% жінок з числа ВПО та 11,6% місцевих жінок повідомили, що ніколи не були заміжні та не мали досвіду партнерських стосунків (див. Табл. 2.2.1). На запитання щодо поточного статусу партнерських стосунків, більше половини жінок, які мали досвід подружнього життя, зазначили, що наразі перебувають у шлюбі. Ще 3,6% жінок з числа ВПО та 6,2% жінок з числа населення місцевих громад на момент опитування проживали разом з партнером, перебуваючи з ним у серйозних відносинах. Близько 40% усіх респонденток, які повідомили про досвід подружніх стосунків упродовж життя, на момент опитування не перебували в шлюбі / не проживали з партнером.

З числа тих жінок, які мали досвід подружнього життя, близько $\frac{3}{4}$ респонденток повідомили про один шлюб упродовж свого життя; близько чверті з них були одружені двічі, лише декілька відсотків респонденток перебували в подружніх стосунках три рази та більше. Переважна більшість жінок отримала перший досвід заміжжя / партнерських стосунків у віці до 25 років (Додаток С, табл. С.3).

Останні відносини опитаних жінок завершувались з різних причин, у т.ч. в результаті офіційного розлучення (38,0% жінок з числа ВПО та 28,2% місцевих жінок, які наразі не перебувають в подружніх / партнерських стосунках), розірвання стосунків (відповідно 22,6% та 18,8%) та овдовіння (відповідно 36,7% та 50,9%).

Із загального числа респонденток, які не перебували у подружніх або партнерських стосунках впродовж свого життя, 4,4% представниць місцевих громад та 6,9% жінок з числа ВПО повідомили, що наразі мають інтимних партнерів, з якими не проживають разом.

Слід зазначити, що розподіл відповідей респонденток даного дослідження щодо їх поточного партнерства дещо відрізняється від загальної шлюбно-сімейної структури жіночого населення країни. Як зазначалось, близько 40% опитаних жінок повідомили, що на момент обстеження не перебували у шлюбі / не проживали разом з партнером, в той час як за даними Медико-демографічного обстеження України в 2007 році²², відповідна частка жінок становила лише 17,2% (відповідно, 55,3% жінок перебували у зареєстрованому шлюбі, 4,9% жінок проживали у партнерських стосунках, 22,6% жінок ніколи не перебували в шлюбі). Причини подібних розбіжностей можуть пов'язуватися з окресленими раніше викликами проведення подібних обстежень в умовах поточного військового конфлікту. Можна припустити, що після оголошення декількох мобілізаційних хвиль та підвищення граничного віку призову військовозобов'язаних чоловіків, окремі жінки не бажали ділитися інформацією про поточний подружній стан, маючи сумніви щодо її конфіденційності та побоюючись можливих наслідків. Цей фактор має братися до уваги при аналізі та інтерпретації результатів соціологічного опитування, оскільки в кінцевому підрахунку може призводити до зміщення розподілу відповідей на ті запитання, що стосувалися досвіду шлюбних / партнерських стосунків, та недооблікованої кількості окремих ситуацій з подружнього життя, що були предметом дослідження.

Соціально-економічний статус на ринку праці та отримання доходу

Формулювання запитань анкети дозволило оцінити не лише розподіл респонденток за соціально-економічним статусом на ринку праці на момент опитування, а й простежити певні зміни в статусі їх зайнятості внаслідок вимушеного переміщення (табл. 2.2.2). У порівнянні з ВПО, жінки, які представляли місцеві громади в регіонах дослідження, практично не відчули змін у власному становищі на ринку праці у зв'язку з подіями на Сході України. Хоча частка зайнятих серед цієї групи респондентів зменшилась на декілька відсоткових пунктів (відповідно зросла частка безробітних та жінок, які перебували в декретній відпустці або були зайняті домашньою роботою), це скорочення виглядає несуттєвим на тлі тих разючих зрушень, які характеризують особливості зайнятості ВПО. Так, за період вимушеного переміщення частка зайнятих жінок серед респондентів цієї групи скоротилась майже в 2 рази (якщо перед початком конфлікту 50% респонденток мали статус зайнятих на ринку праці, то на момент опитування про цей статус повідомили лише 27,1% респонденток). Разом з тим, серед них у 6 разів зросла частка безробітних (з 4% респонденток перед початком конфлікту до 24% жінок на момент опитування). Розподіл відповідей свідчить й про вплив вимушеного переміщення на можливості додаткової зайнятості жінок пенсійного віку та респонденток, які отримують освіту (студенток та учениць). Ці результати підтверджують проблеми з працевлаштуванням ВПО в приймаючих громадах як ризики їх підвищеної вразливості.

²² Ukrainian Center for Social Reforms (UCSR), State Statistical Committee (SSC) [Ukraine], Ministry of Health (MOH) [Ukraine], and Macro International Inc. 2008. Ukraine Demographic and Health Survey 2007. Calverton, Maryland, USA: UCSR and Macro International.

Табл. 2.2.2. Соціально-економічний статус респонденток на ринку праці до початку конфлікту в Донецькій та Луганській областях та на момент опитування, %

Соціально-економічний статус на ринку праці	Місцеві жінки		Жінки серед ВПО	
	перед початком конфлікту	на момент опитування	перед початком конфлікту	на момент опитування
Зайнята	48,1	45,5	50,0	27,1
Безробітна, але активно шукала роботу	2,7	3,7	4,0	24,0
Безробітна та НЕ шукала роботу	1,6	1,9	1,0	2,9
На пенсії та працювала	7,0	6,6	6,6	2,7
На пенсії та не працювала	24,1	26,8	17,4	21,9
Отримувала освіту (студентка, учениця) та працювала	2,6	1,7	1,8	1,1
Отримувала освіту (студентка, учениця) та НЕ працювала	4,8	3,3	3,0	2,2
Не працювала у зв'язку з інвалідністю, втратою працездатності	0,7	0,7	0,9	1,5
Була зайнята домашньою роботою (доглядом за дітьми або родичами)	4,1	4,5	5,3	5,9
Перебувала в декретній відпустці або у відпустці по догляду за дитиною	4,3	5,0	9,9	10,1
Інше	0,1	0,3	0,2	0,7
Усього	100	100	100	100

Результати дослідження підтвердили високу залежність ВПО від соціальних виплат та державних грошових допомог (три чверті опитаних жінок отримували доходи з цього джерела на момент інтерв'ю, а 28,8% з них повідомили про соціальні допомоги як головне джерело власного доходу). Порівняно з місцевими жінками, для ВПО більше значення має й фінансова допомога від інших членів родини: допомогу від родичів отримують 40% опитаних жінок з числа ВПО, а для 17% з них це джерело доходів є основним (Додаток С, табл. С.4). В структурі ж доходів місцевих жінок основна роль належить заробітній платі за основним місцем роботи (50% опитаних жінок мали подібні надходження, а для 44% з них зарплата залишалась основним джерелом доходів).

Серед інших відмінностей у структурі доходів респонденток, які представляли дві цільові групи дослідження, слід відзначити дещо більшу частку доходів від підробітків та додаткової зайнятості серед жінок з числа ВПО. Можна припустити, що подібна структура доходів визначається не лише меншою роллю заробітної плати, а й необхідністю більш активного пошуку додаткових доходів задля забезпечення звичного рівня життя на новому місці. З іншого боку, питома вага доходів від продажу сільськогосподарської продукції в структурі доходів жінок з числа ВПО є в декілька разів меншою, ніж серед респонденток, які представляють місцеві громади, оскільки внаслідок переїзду внутрішньо переміщені жінки втратили й можливість обробітку земельних ділянок та ведення присадибного господарства.

Досвід внутрішнього переміщення під час конфлікту

Згідно даним опитування, перші переміщення населення розпочалися ще на початку січня 2014 року (тобто, до початку активної фази збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях), коли декілька респонденток, що були охоплені даним дослідженням, уперше залишили свої помешкання. Останні ж з переміщень респонденток дослідження мали місце вже в жовтні 2015 року. Однак переважна більшість опитаних жінок з числа ВПО (71,4% респонденток даної цільової групи) залишили місця свого постійного проживання протягом червня – жовтня 2014 р.; ще 15% респонденток з числа ВПО виїхали з власних населених пунктів протягом листопада 2014 р. – лютого 2015 р.

Половина респонденток з числа ВПО одразу ж переїхали на поточне місце проживання, 29,6% змінили декілька населених пунктів за цей період, 28,5% респонденток з числа ВПО також змінювали декілька місць проживання в межах одного населеного пункту.

Лише 45 внутрішньо переміщених жінок (4,5% загального числа респонденток даної групи дослідження) повернулися додому після вимушеного переміщення; на жаль, обмежений розмір цієї вибіркової сукупності унеможливив подальше репрезентативне дослідження обставин життя ВПО в цей період.

Що стосується причин та обставин, які мотивували ВПО до переїзду, понад три чверті респонденток зазначили, що в їх населених пунктах було небезпечно, у тому числі тривали бойові дії (табл. 2.2.3). Близько третини респонденток відзначили відсутність безпечного помешкання (31,9% жінок поінформували, що їх будинки були повністю або частково зруйновані), неможливість знайти роботу (37,3% жінок), отримувати соціальні виплати (37,2% жінок), неможливість придбати продукти харчування. Близько 30% опитаних жінок відповіли, що вони не бачили майбутнього для себе або своїх родин у даних обставинах.

Табл. 2.2.3. Чинники та обставини, що мотивували респонденток ухвалити рішення про виїзд у зв'язку з військовим конфліктом в Донецькій та Луганській областях
(можливо декілька відповідей, N=1007)

	Ствердні відповіді, %
Будинок (квартира) повністю або частково зруйнована	31,9
Обмежено або відсутній доступ до питної води	15,6
Неможливо придбати продукти харчування або вони надто дорогі	31,3
В населеному пункті небезпечно (у т.ч. тривають бойові дії)	78,6
Відсутнє електро-/ водо-/ газопостачання	16,8
Неможливо отримати медичну допомогу	24,9
Неможливо знайти роботу	37,3
Неможливо отримувати соціальні виплати	37,2
Неможливо отримувати освіту (у т.ч. для дитини)	17,5
Неможливо придбати необхідні ліки	22,4
Страх переслідувань (на політичному або релігійному підґрунті)	10,6
Неможливо вести свій бізнес	4,9
Не бачила майбутнього для себе / родини / дітей	29,3
Інше	4,0

Хоча суб'єктивні оцінки доступності базових суспільних послуг респондентами дослідження не виявили суттєвого виключення ВПО порівняно з місцевим населенням (Додаток С., табл. С.5), обидві групи опитаних жінок зазначали, що їм складно отримати окремі види послуг за місцем проживання. Найбільше незадоволення респонденток стосується доступності адміністративних послуг (30,7% жінок), безкоштовного медичного обслуговування та отримання соціальних виплат (по 28,4% жінок). Кожна п'ята з жінок, які представляли місцеві громади, зазначила, що їй складно отримати доступ до соціальних послуг, юридичних консультацій, психологічної допомоги та медичних послуг, пов'язаних з репродуктивним здоров'ям. Це результати підтверджують потребу в подальшому розвитку цілісної системи соціально-значимих послуг на рівні місцевих громад та підвищенні їх доступності для представників усіх груп населення – як постійних мешканців, так і внутрішньо переміщених осіб, які проживають в населених пунктах даних регіонів.

2. 3. ДОСВІД НАСИЛЬСТВА З БОКУ СТОРОННІХ ОСІБ (ПОЗА МЕЖАМИ РОДИНИ) В ПЕРІОД КОНФЛІКТУ ТА ВИМУШЕНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ

Програма дослідження була розроблена таким чином, щоб забезпечити можливість порівняльного аналізу досвіду насильства, з яким жінки могли стикатися під час проживання у власних населених пунктах у період військового конфлікту, під час вимушеного переміщення та після повернення додому (якщо це мало місце). Впровадження двох цільових груп респонденток дозволило співставити досвід ВПО та жінок з числа постійного населення регіонів дослідження, оцінити їх вразливість щодо проявів ГОН та дослідити стратегії подолання його наслідків. З метою чіткого окреслення тих ситуацій, що були безпосередньо пов'язані з впливом військового конфлікту, запитання анкети були сформовані в окремі блоки, що стосувалися досвіду можливих насильницьких ситуацій з боку сторонніх осіб (тобто поза межами родини), та з боку інтимного партнера.

Зважаючи на недостатній рівень обізнаності населення з питань ГОН та проблеми з ідентифікуванням його проявів у повсякденному житті, респонденткам були запропоновані чіткі переліки можливих ситуацій, пов'язаних з психологічним, економічним, фізичним та сексуальним насильством; подальші запитання були присвячені обставинам та наслідкам тих випадків, які респондентки вважали найбільш серйозними.

Психологічне насильство з боку сторонніх осіб оцінювалось за допомогою запитань, щодо досвіду ситуацій, коли респонденток: (1) залякували, шантажували, погрожували причинити біль або шкоду близьким; (2) принижували гідність, ображали (наодинці або в присутності інших людей); (3) піддавали неприйнятним висловлюванням сексуального характеру; (4) примушували спостерігати за фізичним насильством щодо іншої людини; (5) змушували спостерігати за сексуальним насильством щодо іншої людини.

Економічне насильство з боку сторонніх осіб оцінювалось за допомогою запитань щодо ситуацій, коли в респонденток: (1) відбирали або вимагали гроші/майно; (2) відбирали документи; (3) змушували працювати без оплати праці або за мінімальні гроші; (4) не давали можливості ходити на роботу або навчатися.

Фізичне насильство з боку сторонніх осіб оцінювалось за допомогою запитань щодо ситуацій, коли жінок: (1) били рукою або давали ляпас; (2) душили; (3) били, у т.ч. кулаками або ногами; (4) зв'язували або зав'язували очі; (5) погрожували будь-якою зброєю; (6) стріляли або наносили удари ножом; (7) позбавляли їжі, води або сна; (8) наносили тілесні ушкодження іншими способами; та (9) утримували під замком проти волі.

Сексуальне насильство оцінювалось за допомогою запитань щодо ситуацій, коли жінок: (1) змушували роздягатися або знімати одяг; (2) цілували проти їх бажання; (3) доторкалися до інтимних частин тіла; (4) били по інтимним частинам тіла; (5) змушували вступати в інтимні стосунки силою або за допомогою погроз; (6) змушували вступати в інтимні стосунки задля отримання необхідних речей (продуктів харчування, води, надання захисту родині тощо); (7) змушували вийти заміж або почати жити разом з кривдником/ками.

У ході опитування деякі жінки повідомляли про інші форми насильства, з якими їм доводилось стикатися, однак не надали жодних уточнюючих деталей. Відповідні дані були узагальнені в категорії «інші (невизначені) ситуації» для подальшого аналізу.

Поширення насильства з боку сторонніх осіб в період конфлікту

Результати опитування підтвердили вищу вразливість ВПО до всіх форм насильства в період військового конфлікту. Так, серед цієї групи жінок поширення випадків, пов'язаних з будь-якою формою насильства²³, практично в три рази перевищувало відповідний показник серед місцевих жінок даних регіонів (рис. 2.3.1): 153 жінки з числа ВПО (15,2% респонденток)

²³ Всі випадки психологічного, економічного, фізичного та сексуального насильства, передбачені програмою опитування.

повідомили принаймні про одну подібну ситуацію до свого вимушеного переміщення, в той час як серед місцевих жінок було виявлено лише 80 постраждалих (5,3% респонденток). Після ж виїзду з територій, що були безпосередньо зачеплені військовими діями, рівень поширення всіх форм насильства серед жінок знизився більше, ніж в три рази, та впритул наблизився до показника, характерного для постійного населення приймаючих громад. В цілому, лише 49 ВПО (4,9% усіх респонденток) повідомили принаймні про одну ситуацію, пов'язану з досвідом будь-якого насильства, після свого переїзду.

Рис. 2.3.1. Частка жінок, які стикалися принаймні з однією формою насильства (з боку сторонніх осіб) за період конфлікту та після вимушеного переміщення, %
(місцеві жінки: N=1505, жінки з числа ВПО: N=1007)

Що стосується регіонального розподілу відповідей, найбільша частка респонденток, які мали досвід насильницьких ситуацій під час конфлікту, була виявлена в Харківській області (майже чверть опитаних жінок з числа ВПО та 7,2% опитаних місцевих жінок). Досить високою виявилась відповідна частка респонденток в Дніпропетровській області: серед опитаних, 20% ВПО та 4,6% місцевих жінок проінформували принаймні про один випадок, пов'язаний з насильницькими діями під час конфлікту. Про подібний досвід поінформувало багато переміщених жінок у Донецькій області (52 особи) однак в умовах високої концентрації ВПО в регіоні, їх частка склала лише 11% респонденток. Порівняно з іншими регіонами, нижчий рівень інформування про досвід насильства в період конфлікту був зафіксований у Луганській та Запорізькій областях (табл. 2.3.1)

Табл. 2.3.1. Розподіл жінок, які повідомили принаймні про один випадок насильства (з боку сторонніх осіб) в період конфлікту, за регіонами проведення інтерв'ю

Регіони	Місцеві жінки, N=80			Жінки серед ВПО, N=153		
	осіб	% опитаних	усього респондентів	осіб	% опитаних	усього респондентів
Донецька область	20	6,6	100	52	11,0	100
Дніпропетровська область	20	4,6	100	25	20,0	1000
Запорізька область	10	4,2	100	13	12,0	100
Луганська область	4	2,4	100	15	13,8	100
Харківська область	26	7,2	100	48	24,7	100

Загалом, переміщені жінки повідомляли про суттєво більшу кількість випадків, пов'язаних з різними формами насильства, з якими вони стикалися до свого переїзду (як в абсолютних, так і у відносних показниках). ВПО проінформували про 352 окремі ситуації; відповідно до програми опитування, 134 з них було віднесено до економічного насильства, 126 - до психологічного насильства, 14 - до фізичного насильства та 14 - до сексуального насильства (Додаток D, Табл. D.1). Загальна ж кількість подібних ситуацій, про які повідомили жінки з місцевих громад, була вдвічі меншою: всього 160 випадків, з них - 42 належали до проявів економічного насильства, 66 - до психологічного насильства, 36 - до фізичного насильства та 11 випадків - до сексуального насильства (Додаток D, Табл. D.2). Однак загальна структура всіх виявлених випадків за різними типами насильства виявилась досить подібною для обох груп респонденток (рис. 2.3.2); подібний пропорційний розподіл свідчить про зростання вразливості переміщених осіб до всіх типів насильства в умовах військового конфлікту. Разом з тим, в структурі всіх відповідей ВПО виявилась дещо більшою частка ситуацій, пов'язаних з економічними формами насильства, зокрема випадків, коли в них відбирали гроші та інше майно, документи, примушували працювати без оплати праці або за мінімальні кошти, не давали можливості ходити на роботу або навчатися.

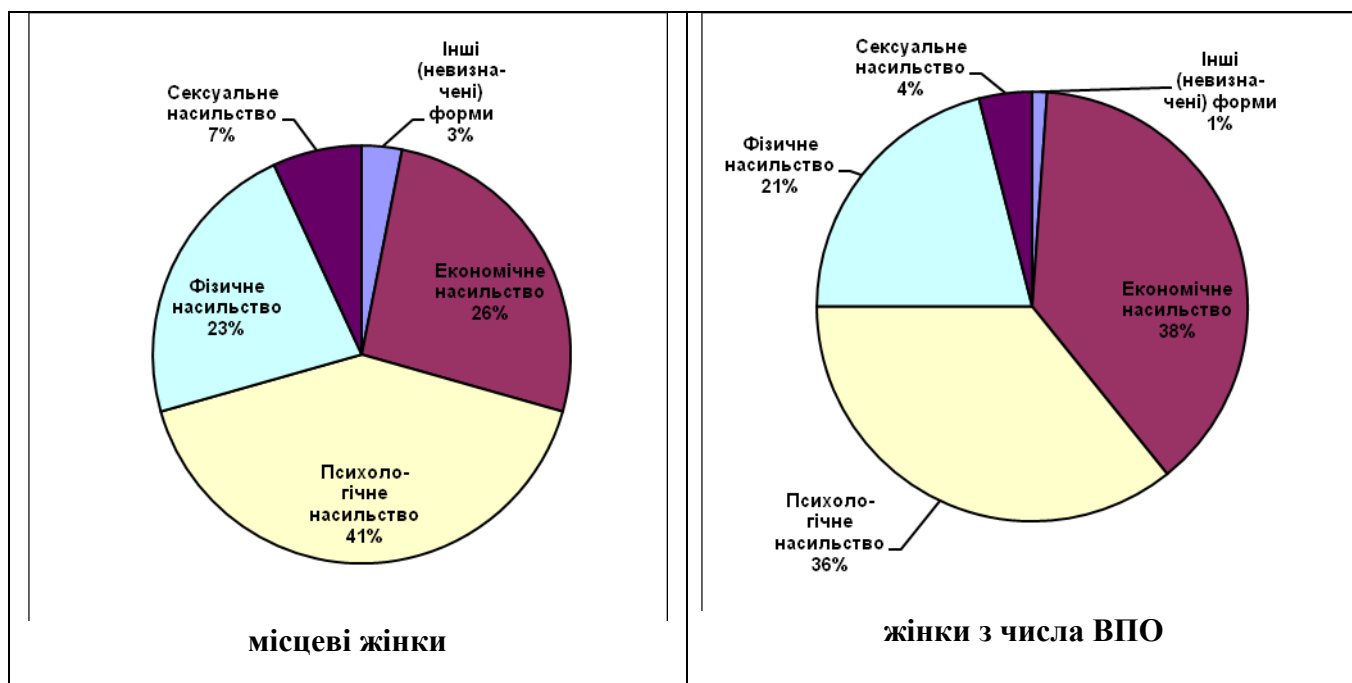

Рис. 2.3.2. Структура всіх насильницьких ситуацій, про які повідомили респондентки дослідження, за типами насильства, %

(місцеві жінки: N=1505, жінки з числа ВПО: N=1007)

Що стосується окремих форм насильства, найбільш поширені ситуації, про які повідомили респондентки, були пов'язані з приниженнями та образами (5,9% респонденток з числа ВПО та 3,1% жінок з числа місцевого населення). Серед інших випадків, обидві групи жінок найчастіше згадували про досвід, коли їх залякували, шантажували або їм погрожували; били рукою або давали ляпас; відбирали або вимагали гроші/майно; відбирали документи; змушували працювати без оплати праці або за мінімальні гроші; піддавали неприйнятним висловлюванням сексуального характеру (Додаток D, табл. D.3). Впадає в око, що жінки, які представляли постійне населення регіонів дослідження, інформували здебільшого про поодинокі випадки подібного ставлення (основна частина ситуацій відбувалась лише 1-2 рази за весь період конфлікту); з іншого боку, жінки з числа ВПО, які мали досвід подібних ситуацій до вимушеного переміщення, наголошують, що стикалися з ними досить регулярно (див. Додаток D, табл. D.1). Після ж переїзду, частота випадків, пов'язаних з усіма формами насильства, суттєво зменшилась (Додаток D, табл. D.4).

Загальновизнано, що випадки сексуального насильства недообліковуються в рамках соціологічних опитувань внаслідок табування цієї тематики та можливої стигматизації постраждалих у місцевих громадах²⁴; очевидно, що подібний недооблік може суттєво зростати під час поточного військового конфлікту, з огляду на сумніви в конфіденційності інформації та можливої помсти від кривдників. Незважаючи на це, результати опитування виявили декілька випадків, що були безпосередньо пов'язані з насильницькими діями сексуального характеру з боку сторонніх осіб. Зокрема, 13 жінок (0,5% усіх респондентів дослідження) повідомили принаймні про один подібний випадок, який вони пережили за період конфлікту. З них, 5 жінок представляли місцеві громади регіонів дослідження (0,3% усіх респонденток), 8 жінок представляли ВПО (відповідно 0,8% респондентів), що були опитані в даних регіонах.

Серед постраждалих, лише 2 жінки з числа ВПО та 3 місцеві жінки повідомили про безпосередній досвід інтимних стосунків, до яких їх змушували силою або шляхом погроз. Решта ж респонденток інформували про ситуації менш жорсткого характеру (такі як небажане цілування або доторкання до інтимних частин тіла), однак й вони наголошують на отриманих травмах та негативних психологічних наслідках цих епізодів²⁵.

Досвід сексуального насильства в період конфлікту: історії постраждалих

Внутрішньо переміщена жінка віком 32 роки (має повну вищу освіту, зайнята на ринку праці, розійшлася з партнером), залишила власний населений пункт у серпні 2014 року, з тих пір змінила два місця проживання.

Жінка повідомляє, що до переїзду стикалася з численними насильницькими ситуаціями з боку сторонніх осіб, зокрема: в неї відбирали документи; не дозволяли відвідувати роботу; залякували та погрожували причини шкоду близьким людям (4-6 разів за даний період); били рукою або давали ляпаса (відповідно 3-5 разів); намагалися задушити (приблизно раз на місяць). Декілька разів її утримували силою. Практично кожного дня, піддавали неприйнятним висловлюванням сексуального характеру, цілувати проти її бажання, змушувати роздягатися, доторкалися до інтимних частин її тіла, примушували до інтимних стосунків силою або за допомогою погроз. Жінка також повідомляє, що її змушували жити разом з кривдниками. Більш того, декілька разів їй доводилося спостерігати за сексуальним насильством по відношенню до інших жінок; вона підтверджує, що з подібними ситуаціями стикалися й інші її знайомі (зокрема, близька подруга).

Найбільш серйозна ситуація трапилася з нею в липні 2014 року. Жінка зазнала насильства з боку кривдника, якого вона знала раніше, в своєму власному будинку. Повідомляє, що упродовж даного випадку їй погрожували, намагалися задушити, зв'язували, силою примушували до інтимних стосунків, змушували спостерігати за сексуальним насильством по відношенню до іншої особи. Вона інформує про вагітність на момент даної ситуації, яка закінчилася викиднем. В результаті інциденту жінка отримала численні ушкодження, однак не зверталася по жодну медичну допомогу (причини повернення не повідомляє). Вона не стала звертатися й до правоохоронних органів, оскільки побоювалася подальшого насильства з боку кривдників. Вона також не розповідала нікому про пережитий досвід, оскільки соромилася.

Після цього випадку жінка пережила численні психологічні розлади, включаючи нав'язливі спогади, часті нічні жахіття та порушення сну, постійне відчуття страху або провини. Вона повідомляє про відчуття глибокої депресії та думки про самогубство. Згадує, що пізніше зверталася до психологічної допомоги до медичної клініки та отримала необхідну підтримку. Розмірковуючи щодо можливих стратегій подолання наслідків цього досвіду, вважає, що корисною для неї могла б стати допомога медичного працівника, психолога або спеціальної жіночої групи підтримки.

²⁴ AMA (1995). Sexual Assault in America, American Medical Association.

²⁵ Визнаючи проблеми з обліком сексуального насильства, в дослідженні було застосовано описовий підхід, що ґрунтувався на детальному аналізі кожної виявленої ситуації. Структура запитальників дозволила простежити обставини всіх випадків сексуального насильства, про які повідомили респонденти, та окреслити основні характеристики постраждалих.

Внутрішньо переміщена жінка, 37 років (має повну вищу освіту; зайнята на ринку праці; розлучена) залишала власний дім у листопаді 2014 року.

Жінка повідомляє про ряд насильницьких ситуацій, з якими вона стикалася до свого переїзду: у неї відбирали документи; примушували працювати без оплати праці або за мінімальні гроші; залякували та погрожували причини шкоду близьким людям; багато разів принижували та били. Крім цього, приблизно раз на тиждень її піддавали висловлюванням сексуального характеру, змушували роздягатися, доторкалися до інтимних частин тіла. Близько разу на місяць її змушували до інтимних стосунків силою або шляхом погроз, примушували жити разом з кривдником. Вона також згадує про випадки, коли її безпосередня родичка зазнавала побиття, в неї відбирали документи, утримували проти її волі та змушували до інтимних стосунків.

Загалом, жінка повідомила про сім випадків, коли її насильно утримували; це відбувалось переважно в неї вдома, і вона зазнавала фізичного та сексуального насильства. Жінка також згадує, що в неї розвинулись певні стосунки в кривдником, але наразі вони не разом.

Найбільш серйозний епізод трапився з нею у липні 2014 року, коли вона була сама вдома. В результаті, вона отримала деякі ушкодження, включаючи подряпини та вивихи, однак не зверталася по медичну допомогу, оскільки побоювалась подальшого насильства. Після данного випадку часто страждала на психологічні розлади (нічні жахіття, нав'язливі спогади, порушення сну), згадує про постійне почуття страху або провини, втрату інтересу до життя та глибоку депресію. Жінка не зверталася ані по психологічну допомогу, ані до правоохоронних органів. Вона нікому не розповідала про те, що з нею трапилось, однак вважає, що психологічна підтримка була б для неї корисна.

Жінка повідомила й про випадки насильства з боку інтимного партнера, з якими вона стикалася до початку конфлікту (ситуації, пов'язані з проявами психологічного насильства на контролюючій поведінки, побиттям та утриманням проти волі); окремі з подібних ситуацій мали місце й протягом останніх 12 місяців (до її розлучення). Серед основних факторів, що провокували насильство в родині, жінка зазначила проблеми з грошима. Однак, вона наголошує, що наразі вже знає, як поводити себе в подібних ситуаціях

Місцева жінка, 31 рік (базова вища освіта, безробітна, незаміжня, проте мала партнерські стосунки раніше)

Жінка повідомила, що в період конфлікту їй доводилось стикатися з ситуаціями, коли: її принижували та ображали (раз на місяць); наносили тілесні ушкодження (1-2 рази за весь період); змушували роздягатися; піддавали неприйнятним висловлюванням сексуального характеру; примушували до інтимних стосунків силою або шляхом погроз; змушували до інтимних стосунків у задля отримання необхідних речей.

Найбільш серйозна ситуація мала місце у травні 2014 року та була пов'язана з діями незнайомих людей. В результаті, жінка отримала цілий ряд ушкоджень (подряпини та шрами, глибокі рани та порізи) та загострення хронічних захворювань. Вона не зверталась по медичну допомогу, оскільки в населеному пункті не було відповідної установи. З цієї ж причини вона не зверталась до правоохоронних органів.

Жінка згадує про певні психологічні проблеми, з якими вона іноді стикалась після даного випадку (нав'язливі спогади, відчуття страху або провини). Однак вона не зверталася по жодну психологічну допомогу, оскільки не довіряє психологам. Щоб здолати негативні наслідки пережитого насильства, жінка поділилась своїм досвідом із родичкою, подругами та юристом. Її вислухали, однак нічого не змогли зробити в тій ситуації; постраждала не мала очікувань щодо можливої допомоги й на момент проведення інтерв'ю.

Обставини насильницьких ситуацій (поза межами родини) в період конфлікту

Як показали результати дослідження, досвід насильства, пережитого місцевими жінками та ВПО, дещо відрізнявся з огляду на обставини подібних випадків. Так, хоча третина всіх постраждалих повідомила, що вони зазнали різних проявів насильства з боку незнайомих, переміщені жінки в більшій мірі інформували про різні насильницькі дії з боку представників військових угруповань, в той час як серед місцевих жінок більш поширеними були випадки насильства з боку сусідів / членів місцевих громад, роботодавців та керівників. Серед інших категорій кривдників, згадувались одиничні випадки, пов'язані з діями представників правоохоронних органів, соціального, медичного та освітнього працівників, навіть релігійного служителя та працівника гуманітарної організації.

Задля більш глибокого розуміння проявів насильства, пов'язаних з впливом військового конфлікту, респонденток обох груп розпитували про випадок, який вони вважали найбільш серйозним (якщо вони пережили декілька подібних епізодів). Хоча обидві категорії респонденток відзначали ті самі форми насильства як найбільш серйозні ситуації, узагальнений досвід обставин цих подій суттєво відрізняється (табл. 2.3.2). Місцеві жінки здебільшого повідомляли про випадки, пов'язані з діями одного кривдника, з яким вони були знайомі особисто; вони зазвичай перебували наодинці в цей час та не стикалися з особливими загрозами щодо власної безпеки. Можна припустити, що більшість подібних ситуацій не пов'язувались із впливом конфлікту; скоріше, вони відображали загальну картину, звичну для повсякденного життя українського суспільства. На противагу до цього, постраждали з числа ВПО переважно інформували про насильницькі ситуації, скоєні групами незнайомих людей, що супроводжувались безпосередніми загрозами для життя та погрозами свідкам даних подій. На відміну від місцевих жінок, ВПО зазначали контрольно-пропускні пункти на лінії розмежування сторін конфлікту як місця підвищеного ризику всіх форм насильства.

Табл. 2.3.2. Обставини найбільш серйозних насильницьких ситуацій під час конфлікту
(розподіл відповідей респонденток, які стикалися принаймні з однією ситуацією)

Постраждали серед місцевих жінок, N=80	Постраждали серед ВПО, N=153
Найбільш серйозна ситуація, з якою респондентки стикалися під час конфлікту	
Випадки, коли жінки зазнавали приниження; їх били рукою; відбирали у них гроші / речі; їм погрожували або ображали; забирали у них документи; змушували працювати без оплати або за мінімальні гроші; погрожували зброєю.	Випадки, коли у жінок відбирали гроші / речі; їм погрожували зброєю; били рукою; принижували; їм погрожували або ображали; забирали у них документи; змушували працювати без оплати або за мінімальні гроші.
Кількість кривдників	
Дві третини постраждалих поінформували про <u>одного кривдника</u> ; п'ята частина жінок зазнали насильства з боку групи осіб; 15% не відповіли на це запитання.	60% постраждалих поінформувала, що в насильницьких діях брала участь <u>група людей</u> ; чверть респонденток постраждали від одного кривдника; 13,7% не відповіли на це запитання.
Дві третини жінок, які постраждали від одного кривдника, <u>знали його особисто на момент інциденту</u> ; випадки ж, пов'язані з групою людей, здебільшого асоціюються з незнайомцями.	Переважна більшість постраждалих <u>не були знайомі з кривдниками на момент інциденту</u> (85% жінок, які постраждали від групи осіб, та 70% жінок, що постраждали від одного кривдника).
Свідки насильницьких ситуацій	
Близько половини жінок <u>були самі</u> , коли стався даний випадок. Серед свідків інциденту, найчастіше згадувались друзі або колеги (кожна десята постраждала жінка); лише 7,5% стикалися з насильницькими ситуаціями в присутності власних чоловіків та дітей.	Дві третини постраждалих повідомили про <u>присутність свідків в момент інциденту</u> ; з них - 17% жінок були разом з власними чоловіками, 20% жінок – з дітьми, 11% жінок – з друзями, 11% жінок – з колегами. Третина постраждалих жінок були самі на момент інциденту.
Погрози в момент інциденту	
<u>Лише 3,8% постраждалих жінок повідомили про безпосередню загрозу своєму життю на момент найбільш серйозної ситуації</u> ; 6,3% з них стверджують, що свідки даної ситуації також були в небезпеці.	<u>35% постраждалих жінок повідомили про безпосередні погрози вбивства на цей момент</u> ; третина з них наголошує, що свідки ситуації також були в небезпеці. Більшість з свідків зазнали погроз (26,1%), декілька з них - побиття; одна особа зазнала сексуального насильства.
Місце, де відбулась насильницька ситуація	
Третина всіх постраждалих зазнавали насильницьких дій на вулицях своїх населених пунктів; близько п'ятої частини постраждалих пережили подібні випадки у себе вдома, 15% - на роботі або в навчальному закладі.	
	Кожна десята постраждала з числа ВПО повідомила, що <u>стикалася з насильницькою ситуацією на блокпосту</u>

Наслідки насильницьких дій та звернення постраждалих по допомогу

Незважаючи на низький рівень виявленого фізичного та сексуального насильства, частина постраждалих жінок повідомили про ушкодження та захворювання, які вони отримали внаслідок пережитої ситуації (Додаток D, табл. D.5). Зокрема, кожна п'ята жінка з числа місцевого населення та кожна десята жінка з числа ВПО, які мали досвід насильства, підтвердили отримання незначних ушкоджень (таких як подряпини, забої або рубці). Жінки також згадували поодинокі випадки більш серйозних травм (глибоких ран та порізів, вивихів та розтягнень), захворювань, що передаються статевим шляхом та отриманих травм репродуктивних органів, втрати свідомості та загострення хронічних захворювань внаслідок пережитого випадку. У ході опитування були зафіксовані також випадки репродуктивних втрат внаслідок пережитого насильства, оскільки декілька постраждалих жінок повідомили про переривання вагітності після даного інциденту.

Окрім фізичних ушкоджень, постраждалі жінки підтвердили цілий ряд психологічних розладів, з якими вони стикалися після пережитого досвіду (Додаток D, табл. D.6). Серед найбільш поширених психологічних проблем, про які зазначали жінки: нав'язливі спогади (дві третини місцевих жінок та майже три чверті жінок з числа ВПО), суттєві порушення сну (майже 40% місцевих жінок та більше, ніж половина жінок з числа ВПО) та часті нічні жахіття (52% ВПО), постійне відчуття страху або провини (третина місцевих жінок та близько 40% жінок з числа ВПО), відчуття безпорадності тощо.

Серед постраждалих жінок з числа ВПО психологічні проблеми після пережитих травматичних ситуацій виявились не лише поширенішими, а й більш інтенсивними з точки зору їх регулярності. Частка переміщених жінок, які часто стикалися з психологічними розладами, в 2-3 рази (залежно від форми розладу) перевищувала відповідний відсоток жінок з числа місцевого населення. Крім того, майже чверть постраждалих ВПО зазначили, що вони пережили глибоку депресію, а близько 5% з них наголосили, що почувалися настільки нещасними, що розмірковували над можливістю вчинення самогубства.

Однак лише одна з десяти постраждалих жінок зверталася по соціально-психологічну допомогу до будь-якого постачальника послуг. Що стосується причин незвернення, більше половини постраждалих місцевих жінок та 41,5% постраждалих з числа ВПО поінформували, що вони не потребували жодної допомоги (табл. 2.3.3). Водночас, п'ята частина постраждалих жінок з числа ВПО не знала, куди можна звернутися по психологічну підтримку (21,5% респонденток); 15,5% місцевих жінок та майже 10% жінок з числа ВПО повідомили, що в населених пунктах не було відповідних провайдерів послуг. Крім цього, 12,7% місцевих жінок, які постраждали від насильства, зазначили, що вони не зверталися по психологічну допомогу, оскільки не довіряли персоналу відповідних закладів.

Подібні причини незвернення висловлювалися окремими постраждалими й щодо підтримки медичних працівників, хоча основна частина жінок не зверталась по медичну допомогу, оскільки вони не потребували її (Додаток D, табл. D.7). Ті ж жінки, які зверталися до медичних закладів (зокрема, до приймального відділення лікарні, міської поліклініки, амбулаторних медичних закладів та пунктів первинної медичної допомоги), повідомили, що скористались послугами травматологів, хірурга, терапевта, офтальмолога, невропатолога та отоларинголога.

Переважна більшість постраждалих від насильства не зверталася до правоохоронних органів (три чверті постраждалих серед місцевих жінок та 83,7% постраждалих серед ВПО) (Додаток D, табл. D.8). Серед найбільш поширених причин незвернення вони зазначали відсутність довіри до правоохоронців (15% місцевих постраждалих жінок та 20% постраждалих ВПО) та непоінформованість, куди саме слід звертатися в подібних ситуаціях (13,3% ВПО). Важливо, що практично одна з десяти постраждалих ВПО не зверталася до правоохоронців, оскільки побоювалась можливості подальшого насильства (див. табл. 2.3.3).

Декілька жінок повідомили, що мали намір звернутися до правоохоронців після пережитого досвіду насильства, але їх відмовили або не прийняли заяву, кримінальні провадження не були ініційовані або не отримали подальшого розвитку (див. Додаток D, табл. D.8). Дослідження також підтвердило відсутність звичної практики щодо звернення постраждалих по юридичні консультації у випадках взаємодії з правоохоронними органами.

Табл. 2.3.3. Причини відсутності звернень до різних провайдерів послуг серед жінок, які постраждали від насильства

Причини відсутності звернень	Постраждалі серед місцевих жінок, N=80			Постраждалі серед ВПО, N=153		
	Медична допомога	Соціо-психологічна допомога	Правоохоронні органи	Медична допомога	Соціо-психологічна допомога	Правоохоронні органи
Не потребувала допомоги	81,4	59,2	61,7	82,0	41,5	32,0
Не знала, куди звернутися				3,1	21,5	13,3
В населеному пункті не було відповідної установи	1,4	15,5	3,3	2,3	9,6	7,0
Боялася подальшого насильства	5,7	4,2	5,0	3,9	1,5	9,4
Мені було соромно				0,8	2,2	1,6
Боялася розголосу/засудження		1,4	1,7	1,6	4,4	2,3
Не мала грошей	4,3	1,4	1,7	0,8	2,2	
Не мала транспорту, щоб дістатися до установи				1,6	5,9	
Не довіряю персоналу закладів	2,9	12,7	15,0	1,5	2,2	20,3
Інше	4,3	5,6	11,7	2,3	8,9	4,7
Усього	100	100	100	100	100	100

В цілому, постраждалі від насильницьких дій схильні ділитися пережитим досвідом з іншими особами (Додаток D, табл. D.9), однак більшість з них розмовляли про це лише з найближчими людьми, такими як власні чоловіки / партнери, інші членів сім'ї та друзі. Лише декілька жінок (до 5% постраждалих ВПО та менше 3% постраждалих місцевих жінок) розповідали про випадки, які їм довелося пережити, стороннім людям, а саме - соціальним та медичним працівникам, працівникам гуманітарних організацій та НУО, психологами та релігійним служителям, правоохоронцям та юристам. Ті ж жінки, які не розповідали про досвід насильницьких випадків жодній особі, згадували, що вони нікому не довіряли або вважали, що вже нічого не можна подіяти, аби покращити ситуацію.

Найпоширенішою реакцією людей, з якими постраждалі жінки ділилися власним досвідом, була емоційна підтримка (про це повідомили близько 60% респонденток). Кожна сьома жінка серед усіх постраждалих зазначила, що її вислухали, але нічого не змогли зробити, аби допомогти (див. Додаток D, табл. D.8). Лише декілька жінок повідомили про поодинокі випадки перенаправлення до медичних закладів та правоохоронних органів, психологів, релігійних служителів та жіночих груп підтримки.

Таким чином, аналіз стратегій подолання негативних наслідків пережитого насильства засвідчив, що постраждалі схильні покладатися на допомогу лише найближчого оточення (Додаток D, табл. D.10). Так, три чверті місцевих жінок та 80% ВПО, які постраждали від насильства, вважають, що найбільш корисною в подоланні наслідків пережитого для них стала підтримка друзів та родичів. Лише декілька переміщених жінок зазначили, що корисними виявилися працівники НУО та гуманітарних організацій, психологи та релігійні служителі; кожна десята з числа місцевих жінок повідомила про корисність підтримки медичних працівників.

Що стосується можливих стратегій подолання негативних наслідків насильства в майбутньому, очікування респонденток також пов'язуються з емоційною підтримкою близьких людей (близько третини всіх постраждалих жінок). Серед інших потенційних стратегій, респонденти зазначають доцільність допомоги психолога (13,7% ВПО та 8,8% місцевих жінок), жіночих груп підтримки (майже 6% постраждалих серед ВПО) та підтримку неурядових організацій. Одна з десяти жінок, які представляли місцеві громади, зазначила про можливу допомогу з боку представників правоохоронних органів або місцевої влади.

Спеціальні стратегії виживання в часи конфлікту

Результати дослідження виявили формування нових форм ГОН, пов'язаних з особливими стратегіями виживання в умовах військового конфлікту та/або гуманітарної кризи. Так, 5 жінок з числа місцевого населення регіонів дослідження (0,3% респонденток), та 6 жінок з числа ВПО (0,6% респонденток) підтвердили, що їм доводилося добровільно здійснювати певні дії, нехарактерні для них в звичайному житті, оскільки вони відчували в цьому потребу задля виживання. Серед них, три жінки різного віку з числа постійного населення (26 років, 47 років, 75 років) повідомили, що надавали інтимні послуги в обмін на гроші, продукти або певні послуги. Дві жінки з числа ВПО (віком 26 та 27 років) також підтвердили подібний досвід, до якого вони були вимушені вдаватися до переїзду на чинне місце перебування. Інші ж респондентки, які підтвердили досвід особливих стратегій виживання в умовах кризи, не надали жодних уточнюючих подробиць для розуміння характеру та наслідків цих дій.

Насильницьке позбавлення волі в період конфлікту

У ході дослідження були виявлені окремі факти, пов'язані з насильницьким позбавленням жінок волі в період конфлікту. Про подібні випадки повідомляли як ВПО, так і місцеві жінки, однак частота подібних ситуацій, так само як їх обставини та жорсткість поводження з постраждалими, суттєво відрізняються для цих двох груп респонденток.

Серед представниць місцевих громад, лише дві жінки повідомили, що вони зазнавали насильного утримання за період з грудня 2013 року; ще 7 жінок відмовились надати відповіді на це запитання. Обидві постраждалі повідомили, що утимування відбувались на контрольно-пропускному пункті та тривали відповідно 6 та 8 годин. В цей час жінки не стикалися з випадками фізичного або сексуального насильства, однак одна з них повідомила, що їй доводилось пережити 7 подібних ситуацій за час конфлікту.

Що ж стосується респонденток з числа ВПО, 9 жінок повідомили принаймні про одну ситуацію насильницького позбавлення волі до свого вимушеного переїзду. Більшість з цих епізодів відбувались у респонденток удома, 4 випадки – на блокпостах. Одна жінка повідомила про утримання впродовж 3 днів; 3 жінки - від 9 до 24 годин; 4 жінки утримувались менше 9 годин. На відміну від місцевих жінок, постраждалі ВПО інформують про окремі випадки фізичного та сексуального насильства під час свого утримування.

Таким чином, результати соціологічного дослідження підтвердили вплив військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях на зростання всіх форм насильства, в тому числі й ГОН, на територіях, що безпосередньо зачеплені бойовими діями. Порівняння досвіду жінок, що постійно проживали в місцевих громадах регіонів дослідження, та жінок, які були вимушені покинути власні домівки внаслідок конфлікту, доводить підвищені ризики всіх форм насильства серед ВПО. Якщо серед опитаних переміщених жінок 153 особи повідомили принаймні про одну ситуацію, пов'язану з будь-якою формою насильства, в період проживання у власних населених пунктах, зачеплених конфліктом, то кількість респонденток, які стикалися з подібними ситуаціями після свого переїзду, зменшилась до 49 жінок. У відносному ж вимірі, рівень поширення насильства серед ВПО після їх переїзду максимально наблизився до тих показників, про які повідомили місцеві жінки з числа постійного населення приймаючих громад.

Вплив конфлікту на рівень ГОН виявляється не лише в зростанні числа насильницьких ситуацій та кількості постраждалих осіб; більш жорсткі обставини насильницьких дій, з якими стикаються жінки в період конфлікту, супроводжуються безпосередніми загрозами для життя постраждалих та призводять до більш травматичних наслідків. Відсутність звичаєвої практики звернення по допомогу у випадку насильства, системний брак послуг з підтримки для постраждалих від ГОН та їх повна недоступність в умовах ведення бойових дій, низький рівень довіри до працівників наявних закладів та втрата центральною владою контролю над їх діяльністю на значній частині територій, - лише частина тих проблем, завдяки яким жінки здебільшого залишаються наодинці з пережитим досвідом насильства.

2.4. ДОСВІД НАСИЛЬСТВА З БОКУ ІНТИМНОГО ПАРТНЕРА В ПЕРІОД КОНФЛІКТУ

Окремий блок запитань було присвячено проблемі насильства з боку інтимного партнера (НП) та дослідженню можливого впливу військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях на рівень його поширення. Респонденток розпитували про їх загальне ставлення до НП та про особистий досвід подібного поведіння з боку поточного чоловіка / партнера протягом останнього року, що передував військовому конфлікту на Сході України, та протягом останніх 12 місяців (на момент опитування). Додаткові запитання стосувалися загального досвіду жінок щодо НП упродовж життя та по відношенню до всіх партнерів, з якими вони мали стосунки інтимного характеру. З метою оцінки потреби у розвитку сервісів для постраждалих від домашнього насильства, оцінювалися особливості звернення жінок по допомогу та бачення ними стратегій подолання негативних наслідків НП.

Загальне ставлення до насильства з боку інтимного партнера в суспільстві та оцінка впливу військового конфлікту на його рівень

Результати дослідження підтвердили високий вплив традиційних стереотипів щодо розподілу гендерних ролей в українському суспільстві. Незалежно від поточного шлюбного стану, більше половини респонденток погодились, що для чоловіків важливо доводити своїм дружинам, хто в родині є головним (Додаток Е, табл. Е.1), а близько 41% опитаних жінок зазначили, що гарна дружина має у всьому слухатися свого чоловіка, навіть якщо вона з ним не погоджується. Досить вагомим залишається суспільне сприйняття подружніх суперечок (і, відповідно, конфліктних ситуацій між партнерами) як виключно приватної справи: понад 80% респонденток погодились, що сімейні проблеми мають обговорюватись лише в родинному колі, тільки 46,5% жінок вважають, що сторонні особи мають втрутитися в сімейний сварку, якщо чоловік кривдить власну дружину.

Попри поширення подібних уявлень, переважна більшість жінок не виправдовує крайні прояви контролюючої поведінки з боку чоловіка / партнера (три чверті респонденток вважають, що жінки повинні мати можливість обирати своїх власних друзів навіть якщо їх не схвалює чоловік). Респондентки досить категорично засудили чоловіків, які застосовують фізичну силу до своїх дружин (подібні твердження підтримали понад 90% усіх опитаних жінок), більшість з них вважають, що жінки мають право відмовляти власним чоловікам в інтимних стосунках у певних обставинах (див. Додаток Е, табл. Е.1).

Що стосується можливих стратегій подолання негативних наслідків насильства з боку інтимного партнера, більше половини всіх респонденток наголосили, що в подібних ситуаціях найбільш корисними виявляються члени родини (рис. 2.4.1). Подібні думки були більш вираженими серед жінок, що представляли місцеві громади (65,7% респонденток), у порівнянні з ВПО (50,8% респонденток), які могли втратити частину сімейних зв'язків внаслідок переїзду. Цілком можливо, що переїзд вплинув і на розірвання дружніх стосунків, оскільки про корисність допомоги друзів у випадку насильства в родині зазначили лише 24,3% жінок з числа ВПО проти третини місцевих жінок.

Деякий подив викликають високі очікування респонденток щодо можливої допомоги з боку представників правоохоронних органів у випадку насильства з боку інтимного партнера, оскільки в реальності лише поодинокі жінки звертаються по допомогу до цих структур (і це підтверджується результатами даного опитування). Більш того, саме ВПО продемонстрували суттєво вищі очікування допомоги з боку правоохоронців у ситуаціях подружнього насильства (43,3% переміщених жінок та 31,8% місцевих жінок вважали, що представники органів громадського порядку можуть допомогти в подібних ситуаціях). Деякі респондентки також висловлювали очікування ефективної допомоги з боку психологів (15% усіх жінок); кожна десята з них зазначила про доцільність звернення до юриста та представника НУО, що надає допомогу жінкам.

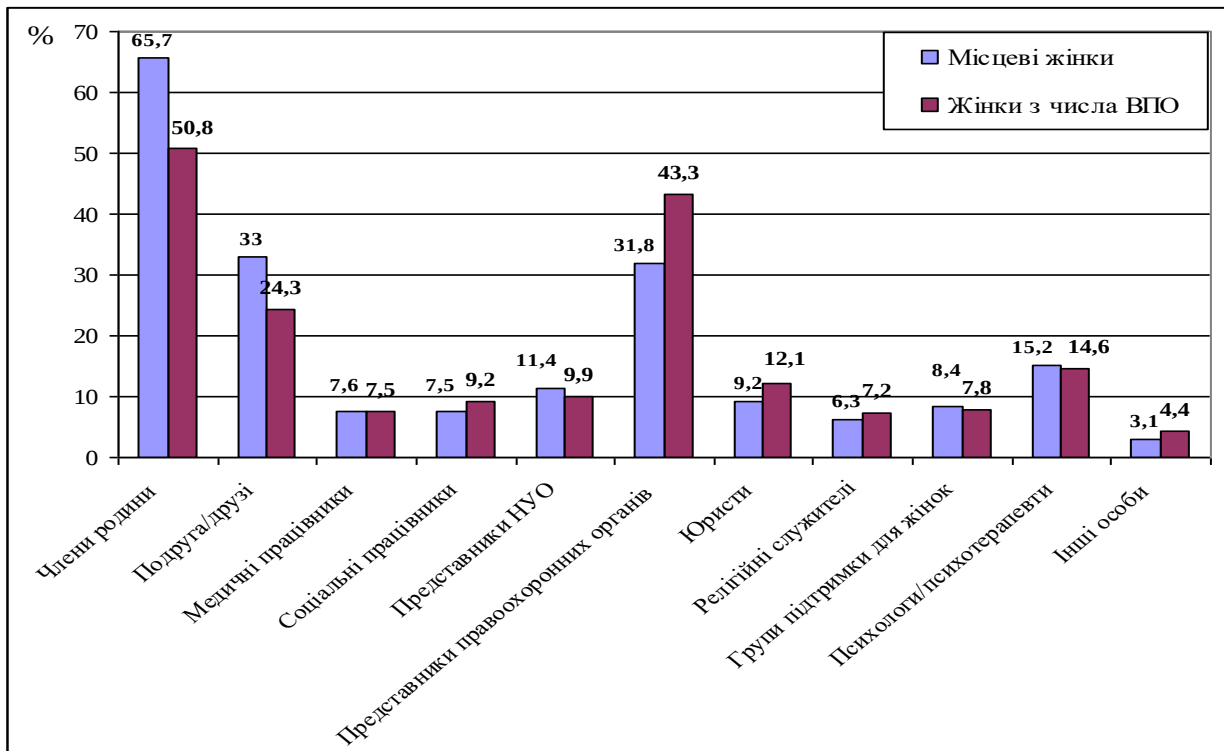

Рис. 2.4.1. Бачення стратегій подолання негативних наслідків насильства з боку інтимного партнера (розподіл відповідей на запитання “Як Ви вважаєте, якщо жінка стикається з жорстоким поведінням з боку чоловіка/партнера, хто може їй допомогти?”; всі респондентки дослідження, N=2512)

У респонденток цікавилися також їх суб’єктивними оцінками впливу військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях на кількість суперечок між подружжям. Як показали результати опитування, майже 40% всіх жінок вважають, що кількість подружніх суперечок у суспільстві зростає (Додаток Е, табл. Е.2). Частка ствердних відповідей була суттєво вищою серед переміщених жінок (45% ВПО проти 36% місцевих жінок), а також серед опитаних в Запорізькій та Харківській областях (тобто, в регіонах, що не були безпосередньо зачеплені військовими діями, однак прийняли багато ВПО).

Водночас, п’ята частина всіх жінок вважає, що кількість суперечок між партнерами не змінилася (більшій мірі - жінки з числа постійного населення), а 11,7% з них зазначили, що кількість суперечок в сім’ях зменшилася внаслідок впливу конфлікту. Остання точка зору виявилася більш поширеною серед мешканців Донецької області (17% усіх респонденток, що були опитані в регіоні). Подібні результати можуть відображати важливі зміни в життєвих пріоритетах мешканців тих регіонів, які були безпосередньо зачеплені конфліктом, - проблема домашнього насильства могла відійти на другий план на тлі більш гострих викликів, пов’язаних з необхідністю простого виживання. Крім цього, екстремальні умови могли призвести до дійсного об’єднання членів домогосподарств перед більш серйозними загрозами, що визначили відповідні зрушення в моделях поведінки в родині.

Особистий досвід насильства з боку інтимного партнера в період конфлікту

Менше половини усіх жінок, які на момент опитування перебували в партнерських або подружніх стосунках, зазначили, що вони мали певні суперечки з власним чоловіком/партнером протягом останнього місяця. Третина з них поінформувала, що сварки відбувалися декілька разів на місяць; кожна десята жінка мала подібну сварку раз на тиждень; близько 3% з усіх респонденток сперечалися з чоловіками / партнерами кожного дня (Рис. 2.4.2). Питома вага тих жінок, які жодного разу не сварилися з чоловіками / партнерами впродовж місяця, була дещо вищою серед ВПО (майже половина респонденток у порівнянні з 42,4% місцевих жінок). Це може бути наслідком як тимчасового розірвання подружніх стосунків внаслідок переїзду, так і

результатом консолідації членів сім'ї на новому місці заради спільного протистояння життєвим викликам.

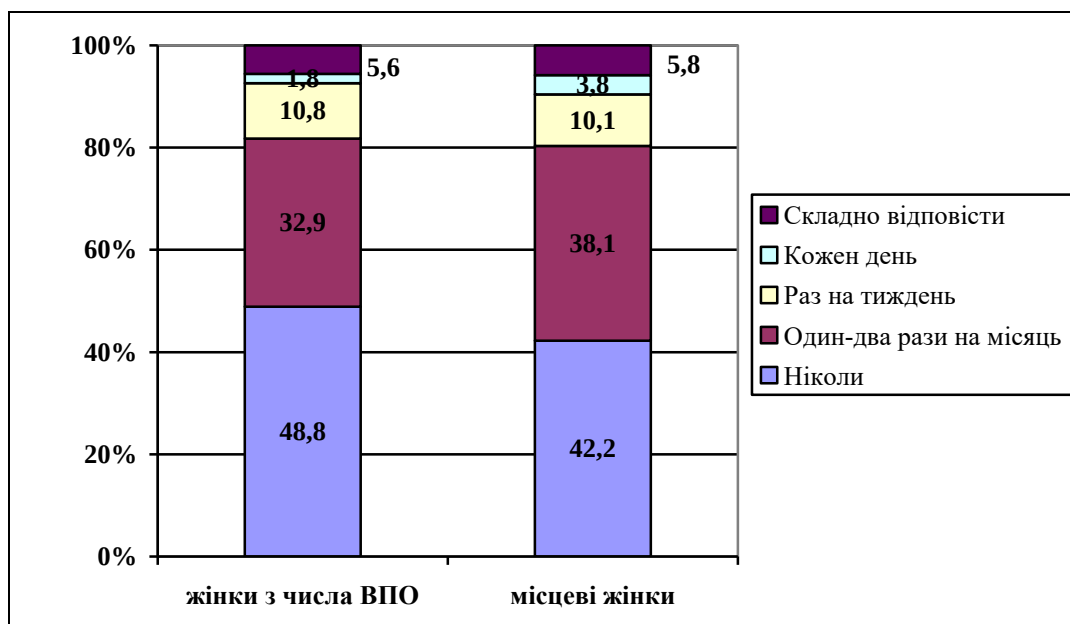

Рис 2.4.2. Частота подружніх / партнерських суперечок у родинях респонденток

(розподіл відповідей на запитання «Як часто протягом останнього місяця у Вас виникали суперечки з чоловіком/партнером?»; відповіді респонденток, які перебували в подружніх / партнерських відносинах на момент опитування, N=1268)

Серед основних причин подружніх конфліктів, більшість жінок зазначали незадовільні умови життя та побуту (54% усіх респонденток) та брак грошей (41,7% усіх респонденток). Проблеми, що пов'язані з роботою та фінансами, були дещо вагоміші як причини суперечок для жінок з числа ВПО (Додаток Е, табл. Е.3). Місцеві жінки частіше зазначили нерівний розподіл домашніх обов'язків як причину сварок (22,2% місцевих жінок проти 12,9% ВПО). Четверть усіх респонденток повідомили, що сваряться з чоловіками / партнерами через дітей; жінки, які представляли місцеве населення, вдвічі частіше ніж ВПО, згадували зловживання алкоголем / наркотиками як причину сварок (відповідно 12,8% проти 6,7% респонденток).

Оцінюючи власний досвід суперечок в родині, половина всіх опитаних жінок наголосила, що частота їх сварок з чоловіками / партнерами не змінилася внаслідок впливу військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях. Натомість кожна десята жінка вважає, що сварки в її родині стали рідшими; лише чверть респонденток повідомили про зростання кількості суперечок з подружжям (табл. 2.4.1). Розподіл відповідей на це запитання характеризувався й певними регіональними розбіжностями: переважна більшість жінок, опитаних в Запорізькій, Дніпропетровській та Харківській областях, не підтвердили впливу конфлікту на частоту власних подружніх сварок, респондентки з Донецької області виявились більш категоричні в своїх відповідях – як щодо негативних, так і щодо позитивних оцінок.

Підсумовуючи результати дослідження суспільної думки щодо насильства з боку інтимного партнера, слід відзначити не лише сталий характер традиційних уявлень щодо розподілу гендерних ролей в сім'ї, але й можливе посилення їх ролі внаслідок впливу військового конфлікту. Подібна переорієнтація жінок у бік більш традиційних гендерних ролей може розглядатися як своєрідна стратегія виживання в умовах гуманітарної кризи. Жінки не схильні виправдовувати екстремальні прояви фізичного насильства та контролюючої поведінки у шлюбі, однак здебільшого не схвалюють можливість втручання сторонніх осіб до вирішення подружніх проблем, вважаючи це приватною справою родини.

Табл. 2.4.1. Оцінки респонденток щодо змін в кількості подружніх / партнерських конфліктів внаслідок військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях
(розподіл відповідей респонденток, які на момент опитування перебували в подружніх або партнерських стосунках, та повідомили про досвід конфліктів в родині, N=770)

Регіони	“Як Вам здається, чи змінилася кількість Ваших суперечок з чоловіком/партнером після початку військового конфлікту в Донецькій і Луганській областях?”				
	Суперечки стали відбуватися частіше	Кількість суперечок не змінилася	Суперечки стали відбуватися рідше	Складно відповісти	Усього
Донецька область	34,7	32,7	22,3	10,4	100,0
Дніпропетровська область	23,3	54,1	5,3	17,3	100,0
Запорізька область	18,1	71,7	8,7	1,6	100,0
Луганська область	20,0	44,3	5,7	30,0	100,0
Харківська область	21,4	60,1	3,6	14,9	100,0
Усього в 5 регіонах	24,9	51,6	10,4	13,1	100,0

Частота та форми насильства з боку інтимного партнера в період конфлікту та до його початку

Оцінка рівня НПП здійснювалась за чітким переліком ситуацій, що характеризували різні прояви психологічного насильства та контролюючої поведінки, економічного, фізичного та сексуального насильства з боку поточного / останнього чоловіка / партнера.

Психологічне насильство оцінювалось за допомогою запитань щодо ситуацій, коли чоловік / партнер: (1) залякував, шантажував, погрожував причинити біль або шкоду близьким; (2) принижував гідність, сварив або ображав жінку (наодинці або в присутності інших людей). Поширення практики контролюючої поведінки оцінювалось за допомогою запитань щодо випадків, коли чоловік: (1) не давав можливості користуватися медичними послугами, ліками або отримувати лікування; (2) забороняв бачитися з друзями, батьками або іншими родичами.

Економічне насильство оцінювалось за допомогою запитань щодо ситуацій, коли чоловік/партнер: (1) відмовлявся давати гроші на витрати по домогосподарству, навіть якщо мав гроші на інші потреби, (2) не давав можливості ходити на роботу/отримувати освіту.

Фізичне насильство оцінювалось за допомогою запитань щодо ситуацій, коли чоловік/партнер: (1) бив рукою або давав ляпас; (2) намагався задушити; (3) бив, у т.ч. кулаками та ногами; (4) погрожував (ла) будь-якою зброєю; (5) позбавляв/обмежував доступ до їжі, води або сну; (6) наносив тілесні пошкодження; та (7) утримував силою проти волі.

Сексуальне насильство оцінювалось за допомогою запитань щодо ситуацій, коли чоловік/партнер: (1) змушував займатися сексом силою або за допомогою погроз, (2) змушував займатися сексом з його друзями або іншими людьми.

З метою оцінки впливу конфлікту на рівень НПП, порівнювалась частота подібних ситуацій протягом останнього року, що передував розгортанню військових дій на Сході України, а також протягом останніх 12 місяців (на момент опитування).

Як показали результати опитування жінок, які підтвердили, що були разом зі своїми чоловіками/партнерами протягом відповідних періодів часу, рівень поширення насильства з боку інтимного партнера протягом останніх 12 місяців практично не змінився у порівнянні з аналогічним періодом, що передував початку військового конфлікту (рис. 2.4.3). Якщо 7,9%

ВПО та 7,5% місцевих жінок повідомили, що стикалися з насильством з боку чоловіка / партнера до початку конфлікту, то за останній рік відповідні показники склали 6,9% та 8,2%. Деяке зниження рівня домашнього насильства в середовищі ВПО підтверджує гіпотезу щодо переорієнтації жінок на більш традиційні, патріархальні моделі сімейних відносин в умовах протистояння новим викликам в часи глибокої кризи.

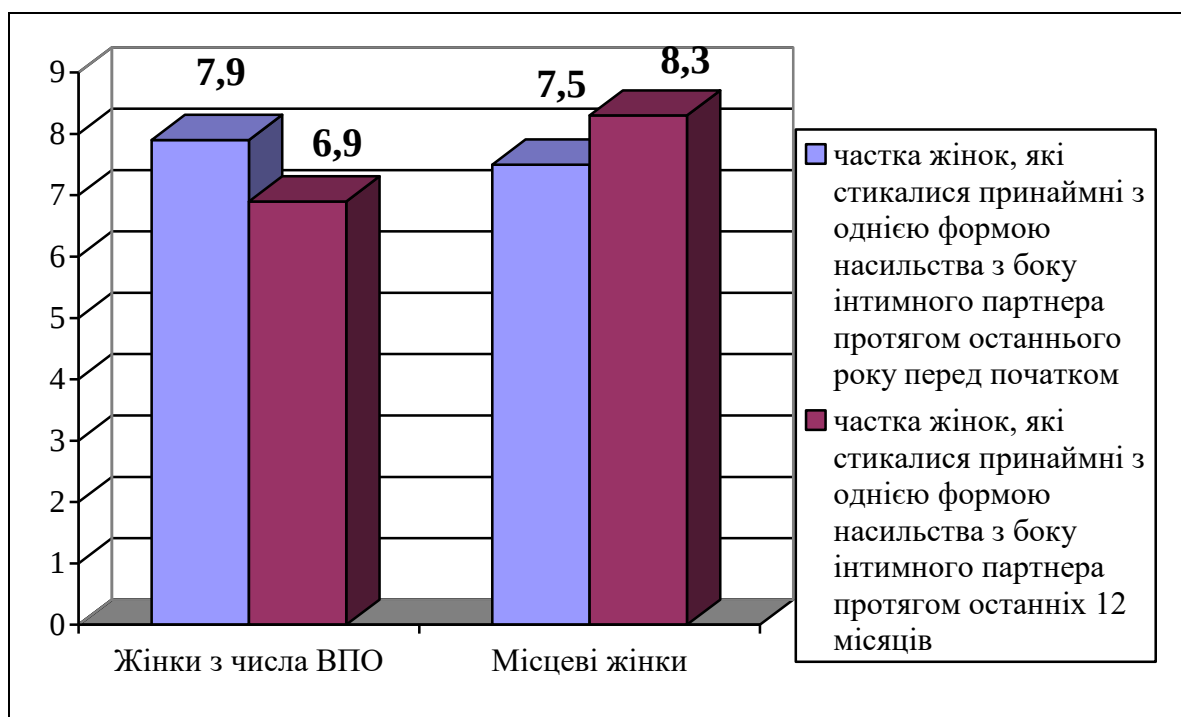

Рис. 2.4.3. Рівень насильства з боку інтимного партнера (всі форми насильства) у регіонах дослідження до початку конфлікту в Донецькій та Луганській областях та протягом останнього року (розподіл відповідей респонденток, які перебували в подружніх / партнерських відносинах у відповідні періоди часу)

В регіональному аспекті про найвищий рівень насильства з боку інтимного партнера повідомили респондентки, опитані в Донецькій області: понад 10% жінок, які перебували в подружніх / партнерських стосунках у періоди дослідження, повідомили, що стикалися принаймні з однією формою насильства з боку чоловіка. Однак стійких регіональних відмінностей у перебігу окреслених тенденцій виявлено не було; найбільші динамічні зміни були зафіксовані в Харківській області, де частка респонденток, які стикалися з насильством з боку інтимного партнера збільшилася з 5,7% протягом року, що передував конфлікту, до 8,4% протягом останніх 12 місяців (Додаток Е., табл. Е.4).

Отримані результати видаються дещо заниженими у порівнянні з даними попередніх соціологічних обстежень, включаючи МДОУ-2007²⁶. Згідно даним МДОУ-2007, про досвід фізичного насильства з боку чоловіка повідомили 12,7% жінок, які колись перебували в шлюбі, в той час як 22,4% з них стикалися з психологічним насильством, а 3,3% жінок зазнавали принаймні однієї форми сексуального насильства з боку чоловіка²⁷. Можна припустити, що в умовах поточного конфлікту недооблік насильницьких ситуацій з боку інтимного партнера

²⁶ UCSR, SSC, MOH, and Macro International Inc. 2008. Ukraine Demographic and Health Survey 2007. Calverton, Maryland, USA: UCSR and Macro International.

²⁷ Вочевидь, ці дані не можуть безпосередньо співставлятися з результатами поточного дослідження, зважаючи на невідповідність вибірових сукупностей та вікових рамок цільових груп респондентів (програмою МДОУ-2007 передбачалось опитування жінок віком 15-49 років, які можуть виявлятися більш вразливими до проявів насильства з боку інтимного партнера, ніж жінки старших вікових груп).

пов'язується з побоюваннями щодо конфіденційності наданої інформації та можливої відплати з боку кривдників. На відповіді респонденток могло вплинути й небажання надавати інформацію щодо членів сім'ї чоловічої статі у зв'язку з можливою мобілізацією до армії, про що зазначалось у звітах інтерв'юерів (див. Розділ 2.1). Не можна нехтувати й розглянутою гіпотезою щодо посилення ролі традиційних гендерних ролей в умовах конфлікту. Це явище потребує подальшого дослідження науковців та проведення цільових соціологічних обстежень.

Порівняно з періодом, що передував розгортанню конфлікту, загальна кількість випадків насильства з боку інтимного партнера, про які повідомили жінки, зменшилась (Додатки Е5-Е6), однак структура цих ситуацій за різними типами насильства практично не змінилась. Серед ситуацій, про які повідомляли респондентки, переважали форми психологічного насильства та контролюючої поведінки (53% усіх випадків до початку конфлікту та 56% випадків протягом останніх 12 місяців). Близько чверті ситуацій були пов'язані з проявами економічного насильства в шлюбі, п'ята частина всіх випадків – з проявами фізичного насильства. Лише декілька відсотків усіх задокументованих ситуацій мали відношення до проявів сексуального насильства, тобто випадків, коли чоловіки змушували своїх дружин до інтимних стосунків силою або шляхом погроз (рис. 2.4.4).

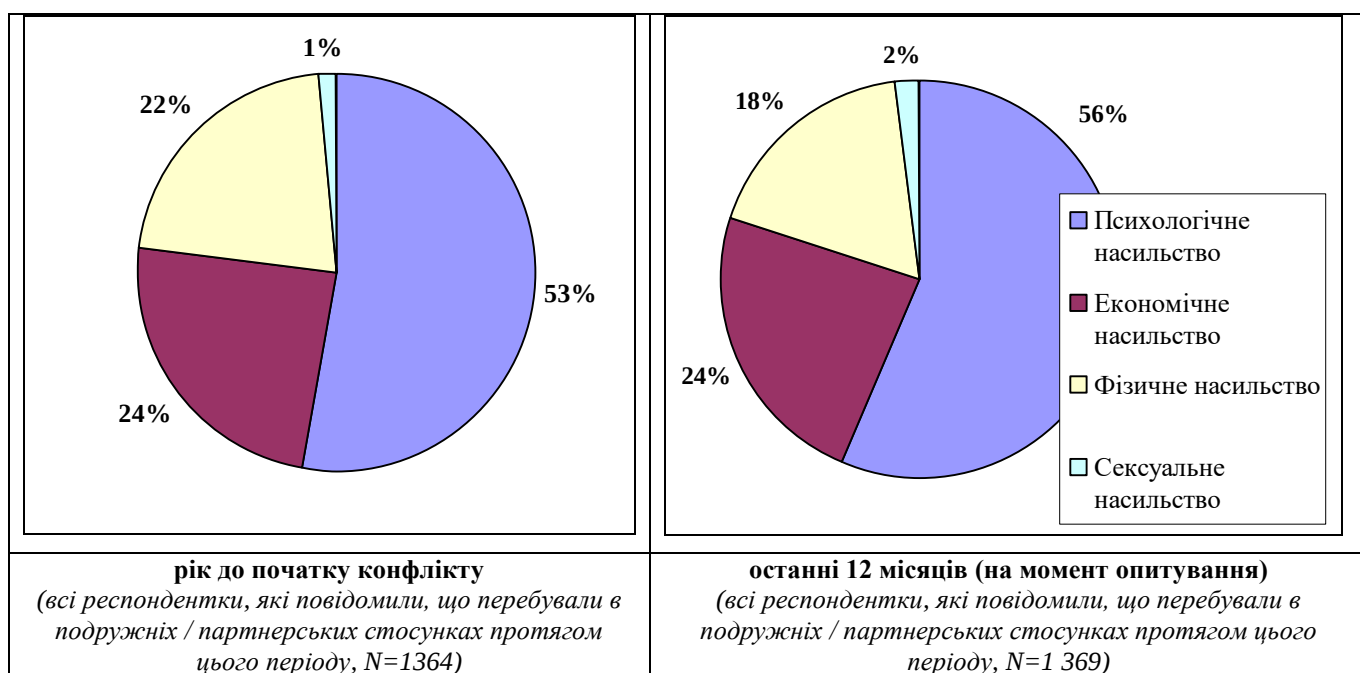

Рис. 2.4.4. Структура всіх ситуацій, пов'язаних з різними формами насильства з боку інтимного партнера.

Серед найбільш поширених проявів насильства з боку інтимного партнера, про які постраждалі жінки згадували найчастіше як до початку конфлікту, так і протягом останніх 12 місяців, – випадки, коли чоловік / партнер принижував їх гідність, сварив або ображав (наодинці або в присутності інших людей); відмовлявся давати гроші на витрати по домогосподарству (навіть у випадку, коли у нього були гроші на інші потреби); забороняв бачитися з друзями; бив долонею руки або давав ляпаса; залякував, шантажував, погрожував причинити біль або шкоду близьким; забороняв бачитися з батьками або іншими родичами.

Обставини ситуацій, пов'язаних з насильством з боку інтимного партнера, та ставлення населення до можливих стратегій подолання наслідків

Жінкам, які підтвердили принаймні один випадок насильства з боку чоловіка / партнера, задавалися додаткові запитання, спрямовані на окреслення обставин цих ситуацій, визначення провокуючих факторів та дослідження практики звернень по допомогу. Близько 40% постраждалих повідомили, що їх чоловіки / партнери почали вести себе подібним чином уже в

перші 4 роки спільного життя; серед них досить вагома частина опитаних (24,7% місцевих жінок та 15,4% жінок з числа ВПО) наголосили, що перші випадки насильницьких ситуацій трапились у перший рік після заміжжя (Додаток Е, табл. Е.7).

Серед провокуючих факторів, які призводять до насильства з боку чоловіка / партнера, третина постраждалих жінок називали проблеми з грошима. Другий за значенням фактор, про який згадували всі респондентки, пов'язувався зі зловживанням алкоголем / наркотиками (19,2% жінок з числа ВПО та 16,5% жінок з числа місцевого населення). Четверть місцевих жінок також зазначила, що жорстоке поводження з боку чоловіків провокують ревності, однак роль даного фактору підтвердили лише 7,7% ВПО.

Близько чверті усіх жінок, що стикалися з будь-яким насильством з боку інтимного партнера, напевнее знають, що він зазнавав певних проявів насильства у дитячому або підлітковому віці у своїй рідній сім'ї (див. Додаток Е, табл. Е.7). Ці дані дозволяють простежити зв'язок між моделями поведінки в родині, що були засвоєні ще в дитинстві, та власним досвідом подружнього життя.

Загалом, домашнє насильство зашиється досить неоднозначною проблемою, що може стосуватися різних членів домогосподарства, у тому числі й чоловіків. Так, у ході опитування 139 жінок, які мали досвід подружніх / партнерських стосунків (6,2% усіх респонденток даної групи), повідомили, що їм самим довелось бити чоловіка / партнера в той час, коли він не причиняв їм жодної шкоди. При цьому третина з них підтвердили, що мали подібний досвід за період війського конфлікту в Донецькій та Луганській областях.

Слід з значити, що аналіз досвіду НПП упродовж усього життя респонденток (та беручи до уваги всю історію їх подружніх / партнерських стосунків) виявляє більш значні масштаби цієї проблеми, ніж досвід останніх років. Так, більше 12% усіх жінок, які мали досвід подружніх / партнерських стосунків упродовж життя, підтвердили, що отримували певні фізичні ушкодження внаслідок жорстокого поводження з боку чоловіка / партнера (ці дані цілком корелюють з результатами МДОУ-2007 щодо рівня фізичного насильства у шлюбі). 7,2% респонденток, які перебували в шлюбі / партнерстві упродовж свого життя, були вимушені на деякий час залишати своє помешкання внаслідок негідної поведінки чоловіка / партнера; 3,3% жінок отримували серйозні травми після подібних випадків (такі як глибокі порізи, вибиті зуби або переломи кісток); 3,2% жінок були вимушені звертатися по амбулаторну допомогу внаслідок отриманих травм, а близько 1% жінок навіть були госпіталізовані після подібних випадків (Додаток Е, табл. Е.8). Важливо, що серед тих жінок, які зверталися по медичну допомогу в результаті отриманих травм, більше третини ніколи не розповідали медпрацівникам про причини своїх ушкоджень (Додаток Е, табл. Е.9).

Аналізуючи наслідки насильства з боку інтимного партнера в контексті втрат здоров'я жінок, слід звернути увагу й на інший неприйнятний аспект домашнього насильства. У ході опитування 77 жінок повідомили, що зазнавали побиття з боку чоловіка / партнера під час вагітності (3,4% усіх жінок, які проінформували про вагітність упродовж життя). Кожна десята з них наголосила, що не було жодних особливих обставин, які могли б спровокувати її чоловіка до такої поведінки (Додаток Е, табл. Е.10). Серед інших респонденток, майже половина жінок, які пережили подібний досвід, пояснили цей випадок зловживанням чоловіком алкоголем або наркотичними препаратами; 27,3% респонденток вважали, що інцидент був викликаний ревностями. Серед інших причин постраждалі називали проблеми чоловіків з роботою та грошима. Результати опитування підтвердили, що подібна поведінка може призводити до значних репродуктивних втрат – п'ята частина жінок, які стикалися з побиттям під час вагітності, повідомили про переривання вагітності та передчасні пологи після цих випадків.

Дослідження індивідуальних стратегій подолання наслідків НПП засвідчило відсутність звичної практики щодо пошуку жінками підтримки в подібних ситуаціях. Близько 60% усіх постраждалих не зверталися до жодну допомогу та не ділилися ні з ким своїм досвідом (Додаток Е, табл. Е.11). Серед тих жінок, які шукали підтримки в подібних ситуаціях, найбільша частина зверталася до своїх батьків (кожна десята респондентка, що пережила будь-яке насильство в сім'ї), інших членів родини та друзів. Лише декілька жінок серед усіх постраждалих зверталися по допомогу до працівників правоохоронних органів (4,4% респонденток); мали місце одиничні випадки звернень до медпрацівника, психолога та

релігійного служителя. Розмірковуючи на стратегіями пошуку допомоги у випадку можливого насильства з боку подружжя, жінки схильні довіряти лише близьким людям, тобто друзям та безпосереднім членам родини; деякі з них демонструють очікування підтримки від психологів та спеціальних жіночих груп.

Слід підкреслити, що більше третини постраждалих від НІП зневірені в можливостях отримання будь-якої допомоги, оскільки вважають, що ніхто не в змозі допомогти їм у подібних ситуаціях (ця частка суттєво вища серед жінок з числа ВПО - див. Додаток Е, табл. Е.11). Згідно результатів опитування, майже половина жінок, які постраждали від насильства з боку інтимного партнера, не знають напевне, як поводити себе в подібних ситуаціях наступного разу. Це обумовлює нагальну потребу в інформаційно-просвітницьких кампаніях щодо планування безпеки постраждалих від домашнього насильства та підвищення їх обізнаності щодо системи послуг для жінок, які стикаються з подібними ситуаціями.

Загалом, результати соціологічного опитування жінок підтвердили звичний характер практики домашнього насильства та високий рівень толерантності суспільства до його проявів, за виключенням крайніх форм фізичного насильства. Розгортання ж військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях не призвело до помітного підвищення рівня насильства з боку інтимного партнера. Це може пояснюватися як недообліком подібних випадків в рамках соціологічних обстежень в умовах конфлікту, зокрема небажанням респонденток повідомляти про подібні випадки внаслідок побоювань відплати з боку кривдника або очікувань можливої мобілізації власних чоловіків до лав армії, так і більш складними суспільними процесами, що призводять до трансформації соціальних норм та ролей в умовах гуманітарної кризи.

2.5. ПОТОЧНИЙ СТАН ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА САМОПОЧУТТЯ РЕСПОНДЕНТОК ДОСЛІДЖЕННЯ

Визнаючи чутливий характер запитань анкети та можливість їх ре-травмуючого впливу на жінок, які пережили досвід будь-якого насильства протягом останнього часу, всіх респонденток розпитували про їх сучасний психологічний стан та самопочуття. Ці запитання задавалися з метою виявлення можливих психологічних розладів та перенаправлення жінок до відповідних служб підтримки в разі необхідності. Після завершення опитування, всім респонденткам були надана актуальна інформація про установи та організації, які надають підтримку особам, які постраждали від насильства, в регіонах дослідження.

На момент опитування, більшість респонденток не продемонструвала суттєвих психологічних розладів або стресових станів: близько половини жінок, які представляли постійне населення, поінформували, що вони не відчують жодних психологічних негараздів більше, ніж зазвичай (Додаток F, табл. F1). Більш того, від 10 до 35% місцевих жінок наголосили, що вони не відчували жодних психологічних проблем. Лише 7% місцевих жінок зазначили, що вони були неспроможні радіти повсякденному життю значно частіше, ніж зазвичай; 6% респонденток не могли спати внаслідок хвилювань та відчували постійну напругу значно частіше, ніж зазвичай. Менше 5% місцевих жінок поінформували, що вони втратили впевненість у собі, відчували себе нещасливими та пригніченими.

Однак, психологічний стан внутрішньо переміщених жінок, опитаних у ході дослідження, виявився не настільки позитивним. Майже третина з них зазначила про наявність певних стресових розладів, які вони відчували більше, ніж зазвичай. Частка респонденток з числа ВПО, які взагалі не стикалися з психологічними проблемами, виявилася удвічі меншою, ніж відповідна частка місцевих жінок. Понад 15% опитаних жінок з числа ВПО зазначили, що вони набагато частіше, ніж зазвичай, відчували проблеми зі сном, постійну напругу, неспроможність радіти повсякденному життю, втрату впевненості у собі. Майже 14% жінок з числа ВПО наголосили, що почувалися нещасливими, неспроможними протистояти своїм проблемам та пригніченими набагато частіше, ніж зазвичай.

Ці результати підтверджують негативні психологічні наслідки досвіду вимушеного переїзду, пережитої гуманітарної кризи та позбавлення можливостей ведення звичного життя, з якими стикаються ВПО, а також підвищені ризики їх вразливості з точки зору особистої безпеки в часи військового конфлікту. Тому, нагальна потреба в розвитку доступних служб надання психологічної підтримки (у тому числі екстренної психологічної допомоги) актуалізується не лише для тих жінок, які безпосередньо стикалися з проявами насильства під час конфлікту, а й для більш широкого загалу ВПО. Постійні відчуття тривоги, невпевненості в майбутньому та пригніченості можуть призводити до розвитку тривалих психологічних ефектів та впливати на якість життя цієї групи населення в майбутньому, провокуючи зростання насильства в сім'ї та поза її межами.

Що стосується стратегій покращання емоційного стану, переважна більшість респонденток відзначили важливу роль сімейної підтримки (74% місцевих жінок та 69% жінок з числа ВПО) та підтримки друзів (47% місцевих жінок та 40% жінок з числа ВПО). Серед інших засобів, респондентки називали допомогу психологів, релігійних служителів та жіночих груп підтримки. Загалом, ВПО демонстрували помітно вищі очікування щодо зовнішньої підтримки з боку постачальників послуг, в той час як очікування жінок з числа місцевого населення в більшій мірі пов'язувалось з допомогою близьких людей – родичів та друзів (Додаток F, табл. F.2). Можна припустити, що подібний розподіл відповідей зумовлюється частковим розірванням дружніх та родинних стосунків внаслідок вимушеного переміщення та високою залежністю ВПО від допомоги сторонніх осіб – як державних інститутів, так і представників громадянського суспільства, які опікуються їх проблемами.

Наприкінці опитування у всіх жінок цікавились, як вони почуваються після інтерв'ю. Позитивно, що переважна більшість респонденток не відчула негативного впливу опитування: понад половина жінок з числа ВПО та 62,7% місцевих жінок не повідомили про жодні зміни у своєму емоційному стані після відповідей на запитання анкети. Більш того, близько 30% респонденток обох цільових груп дослідження наголосили, що вони почувають себе добре / краще після розмови з інтерв'юером (табл. 2.5.2). Це доводить важливе значення будь-якої психологічної підтримки постраждалих від ГОН, оскільки навіть сама можливість розділити з кимось пережитий досвід здатна покращити емоційний стан жінок.

Табл. 2.5.2. Психологічний стан опитаних жінок після завершення інтерв'ю, (всі респондентки, N=2 512)

Відповіді	«Я розпитувала Вас про різні складні речі. Як Ви зараз себе почуваєте, після нашої розмови?»	
	Місцеві жінки, N = 1 505	Жінки з числа ВПО, N=1 007
Добре / краще	29,2	30,9
Погано / гірше	2,8	7,3
Так само / без змін	62,7	55,3
Складно відповісти	5,3	6,5
Усього	100,0	100,0

РОЗДІЛ 3. ЯКІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В РЕГІОНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ, ЗА ДАНИМИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ З ПРЕДСТАВНИКАМИ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

3.1. СУСПІЛЬНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРОБЛЕМИ ГОН ТА ОЦІНКА ВПЛИВУ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА РІВЕНЬ ЙОГО ПОШИРЕННЯ

Якісне дослідження особливостей ситуації з поширенням ГОН в регіонах, що постраждали від конфлікту в Донецькій та Луганській областях, ґрунтується на даних фокус-групових дискусій, що були проведені на початку жовтня 2015 р. В кожній з областей, що охоплені проектом, було організовано по дві фокус-групи складом до 10 учасників: м. Краматорськ (Донецька область), м. Дніпропетровськ, м. Бердянськ (Запорізька область), м. Сєверодонецьк (Луганська область), міста Ізюм та Лозова (Харківська область).

Цільові групи дослідження були представлені жінками та чоловіками різного віку, що проживають у населених пунктах даних регіонів. Методологічні підходи до рекрутингу та критерії відбору учасників фокус-груп представлені в Додатку Г. Зважаючи на чутливість тематики дослідження, для жінок і чоловіків були організовані окремі зустрічі, дискусії в рамках яких проводилися модераторами відповідної статі. Це дозволило забезпечити максимальний комфорт для учасників, відкритість та щирість їх висловлювань, відсутність тиску або упередженого ставлення з боку представників протилежної статі.

Тематика фокус-групових дискусій охоплювала наступні питання:

- загальні настрої в суспільстві, зміни у звичному способі життя населення, стосунках між жінками та чоловіками у зв'язку з подіями на Сході України;
- ставлення до внутрішньо переміщених осіб на рівні місцевих громад;
- оцінка ситуації з поширенням ГОН в регіоні проживання та відповідних змін, зумовлених впливом військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях;
- розуміння форм ГОН в родині та поза її межами; визначення вразливих груп населення, оцінка факторів ризику, що можуть впливати на рівень насильства;
- загальне ставлення до проблеми гендерної нерівності та гендерних ролей у суспільстві, поширення гендерних стереотипів та їх вплив на стосунки між людьми.

Результати аналізу протоколів фокус-групових дискусій в різних регіонах продемонстрували досить очікувані відмінності в особливостях оцінок мешканців тих населених пунктів Донбасу, що були максимально наближені до зони військових дій, та представників суміжних областей України. Порівняно з респондентами з Луганщини та Донеччини, населення сусідніх областей не відчувало настільки виразного впливу подій на Сході на повсякденне життя (*«в основном все также осталось.... И плохое, и хорошее, как в настоящей жизни»* - жінка, Дніпропетровська область). Оцінки представників населених пунктів Донецької та Луганської областей, що брали участь в дискусіях, є здебільшого більш різкими та емоційними, а позиції щодо ставлення до запропонованої тематики обговорення – більш чіткими та вираженими. Слід також відзначити більшу відкритість їх висловлювань, відсутність бажання ухилитися від обговорення «незручних» питань та чутливих тем або надати «потрібні» відповіді та очікувані оцінки.

Загальні настрої у суспільстві. Зміни в звичному способі життя, стосунках між жінками і чоловіками у зв'язку з подіями на Сході України

Всі учасники фокус-групових дискусій відзначають загальне зростання напруги в суспільстві, поширення почуття тривоги та невпевненості в майбутньому (*«появилось чувство тревоги»* - чоловік, м. Новомосковськ; *«страх за будущее, за будущее детей, внуков. Определенности – никакой»* - жінка, м. Ізюм). Ці відчуття значно сильніше виражені серед мешканців звільнених міст Донецької та Луганської областей (*«нервный стресс постоянно. Чувство страха, угнетение. Чувство такое, что у меня нет будущего»* - жінка, м.

Краматорськ). Представники регіонів, де безпосередньо точилися бойові дії, зазначають про загальне почуття втомленості та байдужості серед населення (*«просто люди устают и им уже глубоко наплевать, что происходит вокруг»* – чоловік, м. Сєвєродонецьк).

Респонденти наголошують на переоцінці життєвих пріоритетів, що відбулась у свідомості місцевих жителів у зв'язку з подіями на Сході країни: *«Жизненные ценности поменялись... меньше стали ценить материальные блага люди, больше – простые жизненные вещи»* - жінка, м. Краматорськ.

Коли мова йде про особливості становища жінок і чоловіків, учасники фокус-груп визнають, що страхи та переживання за майбутнє та долю близьких людей більше впливають на жінок. *«Есть те мужчины, которые хотят уйти воевать. Женщины не хотят их отпускать, потому что - кормилец, семья, ребенок. Из-за этого возможно, какие-то конфликты, разногласия»* (жінка, м. Бердянськ). Відчувається, що тема можливої мобілізації турбує представників громад усіх регіонів дослідження.

Разом з тим, вони відзначають повільне покращання ситуації, завдяки якому люди поступово повертаються до звичного життя, починають думати про майбутнє. *«За последний год женщины успокоились. То, что было в Краматорске год назад, когда были обстрелы, это было совсем другое. Они были все испуганы, они сидели на чемоданах ... Если есть возможность, тянули детей в бомбоубежища. Сейчас они более-менее успокоились. Как только линия фронта размежевания сместилась туда, наши женщины стали более спокойнее, увереннее. Сейчас больше идет разговор о семье, о детях, о школах, о садиках и наших общих трудностях»* (чоловік, м. Краматорськ).

Саме з погіршенням економічної ситуації, браком робочих місць та падінням рівня доходів переважно пов'язуються сучасні побоювання населення: *«появился страх, неуверенность в завтрашнем дне. В том, что касается работы, занятости...»* (чоловік, м. Краматорськ); *«нестабильность... Заработные платы... Работы у людей нет.... В связи с этим люди стали как-то более озлобленные»* (чоловік, м. Бердянськ); *«всё время ждёшь повышение каких-то тарифов, всё время в напряжении...»* (жінка, м. Ізюм).

Однак, слід відзначити й певний позитив в оцінках соціальних змін та настроїв представниками всіх регіонів, які наголошують на процесі консолідації громад та об'єднання мешканців заради спільних цінностей та завдань, підкреслюють загальне піднесення почуття патріотизму у громадян, поглиблення солідарності та взаємодопомоги між людьми:

- *«люди сплотились, объединяются, собираются. Помогают друг другу. Волонтерское движение – оно действительно стало на определенный уровень»* (чоловік, м. Бердянськ);

- *«Я еще во время боевых действий заметил, что люди, которые оставались здесь, стали относиться друг к другу внимательней. У нас не было воды...люди делились последним... Точно так же внимательно стали следить соседи друг за другом, приветливее мужчины и женщины... причем вне зависимости от взглядов»* (чоловік, м. Краматорськ).

Ставлення до вимушених переселенців у місцевих громадах. Оцінка їх вразливості щодо упередженого ставлення та насильства

У переважній більшості учасники обговорень з усіх регіонів продемонстрували толерантне ставлення до ВПО, усвідомлення їх проблем та потреб. За виключенням окремих фактів небажання здавати помешкання переселенцям (Дніпропетровська область) або завищених цін оренди житла (Харківська область), представники громад не змогли поінформувати про конкретні випадки упередженого ставлення. *«Не замечал вообще никаких упоминаний о том, что есть выделение этих людей как переселенцев. Они как-то растворились»* (чоловік, м. Бердянськ). Вони одностайні в оцінках співчуття та прагнення допомогти переселенцям, яке було продемонстроване громадами на початку конфлікту:

- *«к переселенцам у нас сочувствие»* (жінка, м. Бердянськ);

- *«наш город откликнулся очень тепло ко всем переселенцам, которые прибывали. Люди все несли вещи, еду. Были созданы штабы, и мы все с пониманием относились к тому, чтобы этим людям как-то помочь»* (чоловік, м. Новомосковськ).

Однак, висловлювання учасників фокус-груп дозволяють простежити певні зміни у ставленні місцевих громад до переселенців із часом: *«но потом, по прошествии времени, когда переселенцы отказывались от трудоустройства, отношение начало меняться... Они предъявляют требования, будто мы обязаны им что-то сделать. Но сами участия в создании своего благополучия не принимают»* (чоловік, Дніпропетровська область); *«просто у них такое потребительское отношение, что им все обязаны»* (чоловік, м. Ізюм).

Окрім критики «утриманських» настроїв переселенців, представники громад висловлюють стурбованість щодо посилення навантаження на місцеві бюджети (*«касательно модульных домиков, - они на балансе города. Это обслуживание, электроэнергия, водоснабжение... Бюджет - на плечах никополян. Многие поэтому... с некоторым негативом относятся к этому городку»*), а люди молодшого віку – щодо конкуренції на ринку праці внаслідок притоку робочої сили: *«в центре занятости им отдается приоритет... Наши ребят отодвигают»* (чоловік, м. Нікополь); *«они занимают какую-то часть рабочих мест»* (жінка, м. Бердянськ); *«переселенец, он в первую очередь устроился на работу, получает пособие. А тот же самый малоимущий, у нас живущий, ничего не получает... выживает»* (чоловік, м. Северодонецьк).

Спостерігається й інший аспект негативного ставлення до вимушено переміщених осіб, що поступово формується в приймаючих громадах - саме з появою прибульців іноді пов'язується погіршення криміногенної обстановки, зростання числа крадіжок та пограбувань (*«краж больше стало. Все стали говорить, что это Донбасс»* - жінка, м. Ізюм; *«криминальная обстановка.... Там вблизи с этими домами [модульными – прим.]... нехорошие вещи творятся»* - чоловік, м. Нікополь).

Разом з тим, жоден з учасників обговорень не підтримав припущення, що ВПО стикаються з підвищеними ризиками насильства, в т.ч. гендерно-обумовленого, на території приймаючих громад. У ході дискусії була лише окреслена можлива група ризику, а саме – неповнолітні діти та підлітки, які були вивезені за межі своїх населених пунктів без супроводу батьків, або проживають наразі самі без належного догляду (наприклад, студенти, які переїхали за своїми навчальними закладами, діти з інтернатних закладів, які були евакуйовані під час бойових дій або втратили батьків). *«А когда ребенок остается сам, с ним фактически можно сделать все, что угодно... Именно для девочек, подростков, очень сложная ситуация»* (чоловік, м. Новомосковськ). Учасники наголошують на вразливості цієї категорії молоді до сексуального насильства не лише внаслідок браку життєвого досвіду, а й через скрутне економічне становище, яким можуть користуватися зловмисники.

Оцінка ситуації з поширенням ГОН в регіонах Східної України та відповідних змін, що зумовлені впливом військового конфлікту

Результати обговорення дозволили сформулювати ключовий висновок: в масовій свідомості населення існує чітке розмежування тих форм насильства, що можуть проявитися в родині, та насильства по відношенню до обох статей, що має місце в суспільстві, поза межами сім'ї. Відповідним чином відрізняється й ставлення до цих проблем, сприйняття їх в контексті кримінальної відповідальності та оцінки тяжкості правопорушень. Якщо факти сексуального насильства викликають у громадян обурення та бажання притягнути зловмисників до відповідальності, то домашнє насильство здебільшого вважається нормальним явищем, що не має привертати до себе особливої уваги. Участь правоохоронних органів у розв'язанні конфліктних ситуацій в родині припускається лише у випадку крайніх проявів насильства, що можуть призвести до тяжких тілесних ушкоджень.

Сексуальне насильство у суспільстві. Порівняльний аналіз висловлювань учасників фокус-групових дискусій з різних областей Східної України, виявляє відмінності в оцінках поширення ГОН представниками Донбасу та сусідніх областей.

Зокрема, мешканці Запорізької та Дніпропетровської областей не підтримали припущення, що з початком військового конфлікту в їх регіонах спостерігалось зростання рівня сексуального насильства. Хоча ця проблема визнається актуальною для більшості населених пунктів, які представляли учасники дискусій, вони наголошують, що подібні факти носять поодинокий характер. Ті ж конкретні випадки, про які згадують учасники, мали місце задовго до початку

конфлікту. Позиція представників Харківської області є не такою однозначною: окремі жінки підтримали тезу щодо зростання рівня сексуального насильства з початком військових дій в сусідніх областях, однак подібні припущення не були підкріплені конкретними фактами, а висловлювались на рівні суб'єктивних відчуттів.

Водночас деякі учасники дискусій висловлювали припущення, що наразі ЗМІ навмисне не висвітлюють подібні випадки кримінальних новин, аби не загострювати ситуацію в суспільстві та не сприяти формуванню негативного іміджу окремих регіонів. Лунають думки, що деякі факти свідомо не оприлюднюються, замовчуються (*«то, что мы знаем – официально. А сколько всего неофициального?»*; *«редко мелькают подобные случаи, чтобы они выносились на суд общественности... Только, если действительно очень громкое дело... что привело к необратимым последствиям»* - Бердянськ).

Разом з тим, усі учасники групових дискусій погодилися з тенденцією погіршення криміногенної ситуації у власних регіонах, зростання числа крадіжок та пограбувань на вулиці. *«Мне кажется, что в последнее время сексуального как-то меньше, отошло на второй план по сравнению с экономическим»* - жінка, Дніпропетровська область.

Одностайні вони й у визнанні того факту, що саме жінки виявляються більш вразливими до подібних злочинів: *«мне кажется, каждая из нас, хоть с мелким грабежом, но сталкивалась. Меня ограбили ночью трое парней. Действительно, это страшно»* (жінка, м. Бердянськ); *«женщину проще обворовать»* (жінка, Дніпропетровська область); *«потенциальному грабителю женщину ограбить проще»* (чоловік, м. Краматорськ).

Порівняно з мешканцями сусідніх областей, представники Донецької та Луганської областей значно більше стурбовані зростанням фізичного та сексуального насильства: *«несомненно, в нашем регионе, точнее, в зоне АТО, присутствует самое большое процентное соотношение гендерного насилия в Украине. В первую очередь - мужчин по отношению к женщинам»* - чоловік, м. Сєвєродонецьк. Вони наголошують, що регіон здавна характеризувався високими рівнями злочинності, в т.ч. й на сексуальному підґрунті (*«насилие над женщиной было у нас всегда, не только сейчас. Оно было, есть и, наверное, всегда будет»* - жінка, м. Краматорськ), та однак вбачають безпосередній зв'язок між конфліктом та подальшим зростанням сексуального насильства: *«Во время всех военных конфликтов женщина страдает, и зачастую становится объектом сексуального насилия. Я уверен, что подобное бывало не раз и в этом конфликте»* - чоловік, Сєвєродонецьк.

Незважаючи на засудження сексуального насильства в суспільстві, в масовій свідомості населення залишаються поширеними настанови віктимізації постраждалих, перекладення на них часткової відповідальності за факт насильства, а подекуди й звинувачень у провокативній поведінці. Як жінки, так і чоловіки, одностайно наголошують на тому, що жінка може сама бути винна в тому, що з нею трапилося сексуальне насильство. *«Если брать насилие по отношению к женщине, то на 90% виновата зачастую сама жертва. Даже не то, что она не туда зашла. Зачастую она провоцирует или своим поведением неправильно себя подает»* (чоловік, м. Бердянськ). Серед подібних провокуючих чинників сексуального насильства, учасники фокус-груп зазначають нетверезий стан жінок або дівчат, відвертий одяг, провокуючу манеру поведінки, нерозбірливість у спілкуванні та виборі знайомих, відсутність загальних настанов самозбережувальної поведінки:

- *«вызывающе одеты», «внешним видом и поведением провоцируют»* (жінки, м. Бердянськ);

- *«мало того, что выпившая, она еще и поздно ночью домой возвращается», «может оказаться в компании выпивших или неконтролирующих себя лиц»* (чоловіки, м. Краматорськ); *«дело даже не в юбке, а в культуре поведения. И в культуре самой девушки, которая должна понимать, с кем она идет в тот же бар или на те же танцы»* (жінка, м. Краматорськ).

Аналізуючи тенденції ГОН з початку військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях, учасники фокус-груп наголошують на сучасному покращанні ситуації порівняно з подіями минулого року:

- *«оно быстро очень забывается. У меня в памяти события годовой давности всплывают - это все было очень актуально, на самом деле. Если бы Вы провели встречу на несколько месяцев раньше, было бы больше впечатлений»* - чоловік, м. Сєвєродонецьк;

- «в прошлом году было насилие. В основном по деревням, по городу мало. Может, люди боялись жаловаться. Опять же, кому жаловаться? Там везде военные... В этом году – намного меньше» - жінка, м. Сєвєродонецьк;

- «о сексуальном насилии в последнее время не слышал... В прошлом году приходилось» (м. Краматорськ);

- «с началом военных действий намного усилилось поступление пострадавших женщин с побоями»; «именно после освобождения города, уменьшается [уровень насилия – прим.]... Было больше случаев до оккупации. Естественно, огромное количество - во время. Это вообще просто непереносимый ад был» (жінка, м. Краматорськ).

Нормалізація ситуації пов'язується з присутністю організованих патрулів, що стримують можливі (а, подекуди, й звичні для громад) прояви насильства з боку цивільного населення. «При таком наличии военных у нас в городе, уровень преступности стал намного меньше» (чоловік, м. Краматорськ). «Я думаю, что с приходом военных меньше стало насилия со стороны гражданского населения» (чоловік, м. Сєвєродонецьк).

Однак, учасники дискусій висловлюють застереження щодо можливого зростання рівня насильства в майбутньому в зв'язку зі значною кількістю зброї на руках у населення та її неконтрольованим обігом по території регіону: «уровень насилия.... стал действительно меньше. Но это скрытый показатель. Я думаю, что при таком количестве оружия, которое ходит у нас на Донбассе, он может в любой момент всплыть... Просто достаточно достать оружие, камуфляж, одеть маску» (чоловік, м. Краматорськ).

З іншого боку, саме з присутністю військових контингентів місцеві жителі пов'язують й найбільшу стривоженість, сприймаючи людей у формі як основне джерело загрози власній безпеці («вооруженные оказывают психологическое влияние, давление» - чоловік, м. Сєвєродонецьк). Учасники дискусій наводять відомі їм обставини фізичного насильства з боку людей у формі та зі зброєю (погрози, побиття, відбирання документів тощо). «Тяжело было в первые дни после прихода сюда военных... Среди моих знакомых есть люди, которые очень тяжело это все пережили» (чоловік, м. Сєвєродонецьк).

Розмірковуючи над окресленням груп населення, які стикаються з підвищеною вразливістю до насильства, мешканці суміжних з Донбасом областей погоджуються, що саме жінки стикаються з вищими ризиками – як щодо пограбувань, так і щодо сексуального насильства. Представники ж Донецької та Луганської областей не такі одностайні в своїх оцінках, лунають думки, що: «женщинам на улице сегодня даже безопасней, чем мужчинам» (м. Сєвєродонецьк). Вони наголошують, що з військовим конфліктом зросли ризики фізичного насильства щодо чоловіків: «к мужчинам стали более внимательно присматриваться» (чоловік, м. Краматорськ).

Представники Луганської області ще більше категоричні у подібних твердженнях: «мужчины еще больше пострадали в нашем регионе» (чоловік, м. Сєвєродонецьк), «по отношению к женщинам было меньше [насилия – прим.]» (жінка, м. Сєвєродонецьк). Учасники дискусій масово розповідають про факти зникнення чоловіків, викрадення їх на вулиці на очах у перехожих («сколько случаев было, когда просто забирали. Мешок на голову, чуть ли не на каждого, и забирали в плен... куда их там забирали, кто их знает?...» - жінка, м. Сєвєродонецьк). Серед обставин, що супроводжуються підвищеним ризиком насильства, зазначаються перевірки документів на блокпостах, на вулиці, особливо після комендантської години («чаще всего конфликт бывает, когда у тебя проверяют документы. Что – то не так ответил, и начинается» - чоловік, м. Сєвєродонецьк). Саме тому окремі жінки суб'єктивно почувають себе в більшій безпеці порівняно з чоловіками: «Поэтому я лучше сама вечером схожу в магазин, чем отправлю мужчину, честно» (жінка, м. Сєвєродонецьк).

Респонденти особисто не чули про випадки сексуального насильства над чоловіками в своїх громадах, припускають, що «это может быть только в местах лишения воли» (чоловік, м. Бердянськ). Однак, вони погоджуються, що подібні випадки залишаються ще більш замовчуваними, та вважають малоімовірним, що чоловіки будуть звертатися по допомогу та оприлюднювати факти подібного поводження («я думаю, что это есть, но не думаю, что это выйдет куда-то, чтобы кто-то об этом говорил» - жінка, м. Ізюм).

Одним з найнебезпечніших місць в контексті ризиків насильства мешканці Донбасу вважають контрольно-пропускні пункти на лінії розмежування сторін. Вони наголошують на безкарності осіб, які можуть вчиняти неправомірні дії, та демонструють стійкі очікування щодо замовчування та приховування фактів насильства з боку посадових осіб: «если будет какое-то насилие на блокпосту и руководству это 100% известно, они не предпримут никаких мер», «они будут защищать своего, а не население» (чоловік, Луганська область).

Неприязне ставлення до людей у формі простежується не лише в містах, що безпосередньо постраждали від конфлікту, а й серед представників віддалених населених пунктів: *«они считают, что если на них одета форма... или они при исполнении, на какой-то должности, значит, могут позволить себе все и позволяют каждую» (жінка, м. Бердянськ), «они себя чувствуют безнаказанными, часто агрессивно себя ведут» (м. Ізюм).*

Разом з тим, учасники фокус-групових дискусій у Донецькій та Луганській областях фіксують зміни в моделях поведінки жінок та дівчат, що можна пов'язати з особливою стратегією виживання в часи кризи та військового конфлікту:

- «есть такие заведения, что девочки специально ходят. Потому что знают, что там военные а у военных много денег» (м. Краматорськ); «сейчас ребята наши мало где отдыхают... а девочки ищут какого-то заграничного, с другого региона. Надеются, что он заберет ее» (м. Северодонецк).

Представники інших областей також відзначають вплив появи численних військових контингентів на шлюбно-сімейну ситуацію в місцевих громадах:

- «разводов, даже если не официальных, то семей, которые не живут вместе, стало намного больше... Разошлись из-за того, что к солдатам поуходили» (жінка, м. Ізюм); «был случаи, когда жена ушла из дома, уехала с солдатом, они поженились и теперь воспитывают ребёнка. Если девчонки молодые, то им интересно. Изюмские парни им надоели» (жінка, м. Ізюм).

Нарешті, учасники обговорень наголошують на іншому аспекті зростання ризиків ГОН, що пов'язується з наслідками військового конфлікту: *«молодые люди, которые пришли из зоны АТО, у них психика нарушена. Естественно, от этого добра не приходится ждать» (жінка, м. Бердянськ).* На рівні місцевих громад добре усвідомлюється можливість розвитку психологічних розладів у демобілізованих військових, що повертаються у власні сім'ї, та потреба в наданні їм психологічної підтримки задля забезпечення поступової адаптації та повернення до повсякденного життя. У зв'язку з цим особливо актуалізується проблема домашнього насильства, що має чіткий гендерний вимір.

Насильство в сім'ї. Учасники групових дискусій у всіх регіонах одностайні в оцінках зростання загального рівня агресії в суспільстві: *«конфликты начали происходить везде - в очередях, на транспорте, с соседями» (Харківська область); «люди стали раздражительные. Скорее всего, даже дома, в семье» (м. Бердянськ); «мне кажется, у женщин появилась более сильная агрессивность ко всем событиям» (м. Дніпропетровськ).*

Одноголосно підтверджують вони й зростання числа суперечок у родинях, зокрема на політичному підґрунті. Практично у всіх регіонах згадуються випадки сімейних сварок, повного припинення спілкування між родичами внаслідок розбіжностей у поглядах (*«общество разделилось. Я знаю случаи, где доходило до распада семей» - м. Бердянськ; «семьи распадаются, люди ссорятся между собой» - м. Краматорськ*). Однак згадані суперечки частіше виражаються у формі емоційних суперечок та не здійснюють суттєвого впливу на рівень фізичного насильства в межах родин. *«Больше стало... словесных перепалок. Я думаю, до мордобоя не доходит» (чоловік, м. Лозова).*

Жінки наголошують, що ті конфлікти в сім'ях, кількість яких зросла в часи військового протистояння, не виникли безпосередньо на цьому підґрунті; в конфліктних умовах *«оголились давние проблемы и противоречия в семье»*. Респонденти підкреслюють другорядний характер побутових сварок на тлі загальнонаціональних проблем; це особливо чітко усвідомлюється мешканцями звільнених міст Донбасу: *«Эти мелкие бытовые ссоры не такие значимые стали теперь»*.

Наголошуючи на зростанні конфліктних ситуацій між родичами та поколіннями, представники громад усіх східних регіонів стверджують, що в подружніх стосунках ці процеси

виражені не так помітно; навпаки, на їх думку, *«мужчины стали бескомпромиссней в политических вопросах, но конкретно с семьями – наоборот, мягче и внимательней»* (жінка, м. Краматорськ), *«семья, которая была на грани развала, намного сблизилась благодаря этому конфликту»* (жінка, м. Сєвєродонецьк). Наголошують вони й на змінах у ставленні жінок до власних чоловіків, прагненні приділяти їм більше уваги та піклуватися про них: *«женщины стали больше уважения оказывать к мужчинам, жалеть, заботиться и ценить их в связи с тем, что могут забрать на войну», «у женщины, наверное, первая мысль возникает о потере кормильца, когда идет мобилизация... Соответственно ценность мужчины, для женщины становится гораздо больше»* (чоловік, м. Сєвєродонецьк). Про особисті зміни у ставленні до власних чоловіків говорять й самі жінки, що проживають у звільнених містах Донецької області: *«я вот теперь своего даже зауважала. Я другими глазами на него посмотрела»* (жінка, м. Краматорськ).

Визнаючи відсутність зростання домашнього насильства у зв'язку з подіями на Сході, всі учасники дискусій визнають, що подібні прояви залишаються дуже поширеними в українському суспільстві. Практично кожний учасник наводить відомі йому випадки насильства у сім'ях знайомих, родичів або сусідів; згадуються ситуації, коли респондентам доводилось надавати безпосередню допомогу постраждалим (*«я видела многих. Девочки у меня были знакомые, прибежали среди ночи»* - жінка, м. Бердянськ).

Деякі жінки навіть наважуються поділитися особистим досвідом пережитого насильства (*«одна из причин, почему я разошлась, - действительно, было насилие в семье. Физическое, со стороны мужа бывшего... Моральное, со стороны свекрови, ее семьи. Я не знаю, как я это все прожила. Просто, когда уже два раза на меня подняли руку, я поняла, что все – это уже вошло в систему»*... - жінка, м. Бердянськ); в окремих випадках мова заходить й про крайні прояви – побиття, погрози зброєю, нанесення тяжких пошкоджень.

Жінки, які згадували особистий досвід фізичного насильства в шлюбі, належали до різних вікових груп, мали різний соціально-економічний статус, різні рівні освіти. Це дозволяє припустити, що ризики домашнього насильства в суспільстві поширюються на всі групи населення, незалежно від соціально-демографічних або майнових характеристик.

Учасники дискусій не змогли сформулювати одностайну позицію щодо того, представники якої статі більше стикаються з насильством в родині (*«женщина – морально, и материально, и физически, всегда страдает»* - жінка, м. Бердянськ; *«мне кажется, и та, и другая сторона может пострадать»* - чоловік, м. Краматорськ). Вони погоджуються, що від проявів фізичного насильства більше страждають жінки, однак припускають, що від психологічного насильства можуть потерпати й чоловіки (*«женщины, наверно, с физической точки зрения, - ведь мужчина более силен. Но есть психологический вид насилия... В этом смысле мужчины больше подвергаются»*). Серед подібних психологічних проявів чоловіки зазначають *«оскорбления и унижения со стороны женщин»*, відмову у спілкуванні з дітьми після розлучення, звинувачування у неспроможності прогодувати сім'ю.

Дискусії з приводу можливості сексуального насильства у шлюбі не виявили одностайної позиції респондентів; їх оцінки варіювали в межах широкого діапазону, незалежно від статі або віку учасників фокус-груп: *«я, например, не считаю это изнасилованием... вообще-то, это - долг жены»* (жінка, 61 рік, Бердянськ); *«это однозначно изнасилование - как психологическое, так и физическое»* (чоловік, м. Краматорськ).

Серед факторів, що провокують ризики домашнього насильства, респонденти називають кризову економічну ситуацію, брак роботи та грошей: *«Кризис в стране. Нет работы, не хватает денег. Естественно, люди обозлятся друг на друга... Конечно, отношения в семье тоже усугубляются»* (жінка, м. Сєвєродонецьк). Одностайні представники громад й у прогнозуванні зростання ризиків конфліктних ситуацій в родинях за умови подальшого зниження рівня життя населення (*«думаю, что скандалы в семьях будут нарастать по мере того, как придут платежи за газ»* - чоловік, м. Краматорськ).

Однак до головних чинників, що провокують насильницькі дії з боку подружжя, респонденти відносять зловживання алкоголем (*«основная причина, конечно, - на почве алкоголя»*), схильність до хворобливих ревностей, суперечки щодо виховання дітей. Представники громад звертають увагу на можливість існування більш глибоких, психологічних

передумов насильства (*«женичины же плачут, а мужчины держат, в основном, в себе... В какой-то момент все прорывается»*). Окремі учасники наголошують, що схильність до насильства в родині закладається внаслідок недбалого виховання в дитинстві, наслідування негативного прикладу батьків та небажання прислухатися до думки інших (*«главное – выговориться заранее. Не доводит, чтоб накопело»* - чоловік).

Чоловіки більше схильні до виправдання проявів фізичного насильства в родині, часто визнаючи право чоловіка карати дружину у випадку *«подружньої зради, невідповідності статусу гарної дружини, недбалого ставлення до дітей»* (м. Дніпропетровськ). Жінки не визнають подібного права чоловіків, однак їх думки щодо необхідності дослухатися чоловіка різняться. Настанови патріархальної культури переважають серед жінок старшого покоління, які погоджуються, що *«хорошая жена должна во всем слушаться мужа»*.

Висловлювання учасників підтвердили й високий рівень толерантності українського суспільства до цієї проблеми. Респонденти – як чоловіки, так і жінки, - були однастайні в тому, що стороннім не слід втручатися до подружніх сварок (*«это их семья, пусть сами они там разберутся. Они сегодня поругаются, завтра помирятся»*; *«если ты в чужую семью влезешь, то потом на тебя же будут косо смотреть»*), це вважається припустимим лише у випадку крайніх форм фізичного насильства, що можуть призвести до тяжких, непоправних наслідків (*«смотря, какая степень насилия – если повлияло на здоровье и безопасность, если создает угрозу жизни»*). Сприйняття домашнього насильства як звичного явища визначає й певну байдужість громадян до подібних насильницьких дій: *«больше не толерантность, а безразличие... Большинство вообще никак не реагирует. Тот же подъезд, весь дом слышит – крики раздаются, но не обращает внимания... даже дверь не откроют»*.

Багато в чому подібні особливості громадської думки відображають вплив традиційних гендерних стереотипів, що панують в українському суспільстві. Образ «гарної» дружини в масовій свідомості досі пов'язується з такими рисами, як терплячість, уміння знаходити компроміс, *«сглаживать острые углы»*, *«не перечить мужу»*. До інших атрибутів гарної дружини відносять життєву мудрість, скромність, прагнення підтримувати чоловіка (*«мужчина – голова, а женщина – шея»*), вміння бути гарною господинею.

Учасники дискусій визнають, що у вітчизняному суспільстві спостерігається більше несправедливого ставлення по відношенню до жінок. Серед проявів подібної упередженості – складнощі з працевлаштуванням та поширення випадків дискримінації на ринку праці (*«на работу, если устраиваешься, смотрят – если сильно молодая, – она в декрет пойдёт»*. - жінка, м. Бердянськ; *«если с маленьким ребенком, значит, она будет на больничный ходит, не берут»* - жінка, м. Ізюм), економічна незахищеність жінок, нерівномірний розподіл обов'язків у родині (*«с мужчины перекадываются обязанности, которые можно было бы разделить поровну в семье»* - жінка, Дніпропетровська область).

3.2. ДОСТУП ДО ПОСЛУГ ДЛЯ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ОЦІНКА ПОТРЕБ НА РІВНІ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

Ставлення до можливості звернення потерпілих від ГОН по допомогу. Поінформованість про організації, що надають відповідні послуги

Обговорення системи послуг, що надаються постраждалим від ГОН, засвідчило, що громадяни мають загальне уявлення щодо існування спеціальних служб, які мають надавати відповідну підтримку. Перші асоціації, які у них виникають, пов'язані з правоохоронними органами (міліцією, прокуратурою, СБУ) та медичними закладами. Однак у ході подальшої дискусії виникає багато суперечливих суджень, що свідчать про невпевненість з приводу необхідності звертатися по допомогу та наявності відповідних організацій.

Ефективність роботи правоохоронних органів оцінюється найбільш скептично - як щодо здійснення превентивної діяльності, так з огляду на притягнення до відповідальності кривдників: *«милиция ни на что не реагирует, они самоустранились давно»* (жінка, м.

Севєродонецьк); «случаи сексуального насилия у нас милиция расследовать не берётся. Говорят, - мы расследуем, но этого человека никто не накажет» (м. Ізюм); «они принимают меры, когда случится. Профилактику никто не делает...Когда будут побои и ссадины, - снимите, тогда будем что-то делать» (жінка, м. Бердянськ).

Респонденти наголошують, що представники правоохоронних органів намагаються не втручатися до ситуацій домашнього насильства («они говорят - это ваше семейное отношение» - чоловік, м. Бердянськ). Дієвість реагування правоохоронних органів на випадки насильства в родині знижується й відсутністю звичаєвої практики звернення до допомогу в громадах («у нас не принято еще обращаться»; «зачем выносить сор из избы?» - жінки, м. Бердянськ). Респонденти наголошують, що саме суспільство часто засуджує, коли постраждали від домашнього насильства звертаються по допомогу до правоохоронних органів («на них косятся», «относятся с презрением, а некоторые еще и с насмешкой» - жінки, м. Бердянськ); широкий розголос подібних фактів вважається вкрай небажаним, оскільки одразу «начинается обсуждение ситуации, которая возникла, каждый считает себя психологом, следователем», а в результаті закінчується звинуваченням самої жертви («в итоге скажут, что сама виновата» - жінки, м. Краматорськ).

У свідомості населення не визнається можливість збереження повноцінної сім'ї у випадку звернення постраждалої по допомогу до міліції; з цим фактом пов'язується остаточне розірвання подружніх стосунків: «можно обратиться в милицию и уйти из семьи, а обратиться и остаться семьей, мне кажется, невозможно» (жінка, м. Севєродонецьк)

Іншою проблемою виступає небажання свідків надавати покази через побоювання можливих ускладнень, сумніви в прозорості та неупередженості розслідування («люди не помогают, т.к. боятся последствий»; «вместо свидетеля еще потом и виноватым окажешься»). Згадується відсутність кваліфікованих фахівців, які б володіли засадами надання екстренної психологічної допомоги, випадки неправомірного ставлення до постраждалих та недотримання елементарних етичних міркувань: «У меня знакомую изнасиловали, она сразу пошла в милицию, хотела заявить. Над ней насмеялись, она развернулась и со слезами ушла» (жінка, м. Краматорськ).

Більш толерантним є ставлення учасників дискусій до роботи медичних служб. Вони погоджуються, що в разі потреби постраждалі від насильства отримують невідкладну допомогу, однак наголошують, що «бесплатно тебя лечит никто не будет». Висловлюється стурбованість щодо доступності базових медичних послуг у регіонах, що постраждали від конфлікту, оскільки не до всіх районів може оперативно дістатися допомога. Панує думка, що до медичних служб постраждалі від насильства звертаються лише в крайніх випадках, коли існує безпосередня загроза життю або ризик непоправної шкоди для здоров'я, оскільки побоюються розголосу та осудливого ставлення в громаді («конфиденциальности услуг нет»).

Неоднозначною залишається оцінка діяльності служб, які надають соціально-психологічні послуги. Респонденти переважно не поінформовані про конкретні організації на рівні громад та види допомоги, які вони надають: «я не сталкивался с информацией, чтобы у нас где-то центр работал по реабилитации психологической»; «ни в прессе, ни на столбах никаких объявлений подобных организаций. Никто себя не позиционирует как организацию, в которую можно обращаться с такими проблемами» - чоловіки, м. Бердянськ. Досить категорично оцінюють представники місцевих громад і діяльність соціальних служб: «социальные службы есть, но они не работают» (чоловік, м. Краматорськ).

Респонденти вважають, що постраждалі від гендерного насильства, найчастіше звертаються по допомогу до членів сім'ї, родичів та друзів («к близким обращаются чаще всего. К тем, на кого могут рассчитывать»; «обращаются к тем, кому больше доверяют. Как показала практика, органы у нас бездействуют» - чоловіки, м. Дніпропетровськ). Високою залишається оцінка ролі церкви та релігії у наданні моральної підтримки людям у складних життєвих обставинах («церковь – это реабилитационный бесплатный психологический центр» - жінка, м. Бердянськ). Разом з тим, слід відзначити зростання рівня очікувань від ЗМІ, що сприймаються як вагомий (а подекуди й єдиний) інструмент впливу на діяльність державних органів: «Сейчас у нас выполняются работы органов милиции только, если это связано с телевидением» - Дніпропетровська область.

Загалом, в більшості випадків постраждали від ГОН залишаються на самоті зі своїми переживаннями. Жінки, які мали особистий досвід насильства в родині, згадують почуття повної безвиході: *«Я не могла пойти к своей маме, я не могла рассказать ей о чем-то. Я не могла к свекрови пойти, потому что она не принимала меня. Мне некуда было вообще идти... Мне хотелось просто выбежать в лес и кричать. И мне хотелось куда-то ребенка взять, а куда?.. Я все это время терпела, пока не вырос мой сын»* - жінка, м. Краматорськ».

Оцінка потреб у послугах для постраждалих від ГОН на рівні громад. Бачення напрямів політики протидії та попередження ГОН насильства

У ході дискусії респонденти наголошували на прогалинах у вітчизняному законодавстві з питань ГОН. Зокрема, вони підкреслюють необхідність посилення кримінальної відповідальності за вчинені насильницькі дії (*«Если насильник не будет знать, что ему будет отпор, он будет продолжать насилловать»* - чоловік, м. Краматорськ), неефективності тих адміністративних санкцій, що накладаються на особу, яка вчинила насильство в сім'ї, непрапорності застосування фінансових стягнень, що застосовувались до кривдників, оскільки вони впливали на добробут всієї родини. Окремі положення чинного законодавства видаються учасникам обговорень *«нелогічними»*, оскільки створюють незручності для постраждалих осіб. Респонденти наголошують на необхідності підвищення правової грамотності громадян не лише задля відстоювання власних прав, а й попередження злочинів: *«Нужно больше правовой информации, чтобы знать, что тебе будет со стороны закона, если ты совершишь насилие»* - чоловік, м. Краматорськ.

Першочергові заходи громадяни вбачають у підвищенні ефективності роботи правоохоронних органів: *«нужно повысить авторитет полиции. Если реально будут бояться, что они найдут и накажут, тогда меньше будет этого насилия. А сейчас получается – что хочу, то и делаю, все равно никто не ищет»* – чоловік, м. Краматорськ. Неодмінною умовою зазначають реформування цих структур, оновлення кадрового складу та зміну загальних підходів до взаємодії з населенням. Великі очікування покладаються в місцевих громадах на створення нової патрульної поліції, що наразі користується високим рівнем суспільної довіри. Респонденти припускають, що саме ці служби зможуть не лише оперативно реагувати на факти гендерного насильства, а й здійснювати попереджувальну роботу, забезпечувати громадських порядок на вулицях: *«Я возлагаю очень большие надежды сейчас на эту нашу новую полицию... Что она заработает, как ее позиционирует, что будет заниматься как раз профилактикой правонарушений в этой сфере... По крайней мере, придут люди, обученные новым подходам»* (чоловік, м. Бердянськ)

Учасники фокус-групових дискусій наголошують на відсутності центрів тимчасового притулку для жінок, які постраждали від домашнього насильства: *«Вот насилие в семье... избита, с ребенком, ночь, никто не принимает. Куда женщина может прийти и пожить какое-то время для разрешения ситуации? Нет же вообще этого»* - жінка, м. Краматорськ. Вони наголошують на необхідності створення реабілітаційних центрів не лише у великих містах, а й на рівні районів та територіальних громад. У процесі обговорення кризових центрів для осіб, які постраждали від ГОН, висловлюються побажання щодо наявності в складі їх постійного персоналу медиків, юристів, представників правозахисних організацій, фахівців, які могли б надати соціально-психологічні послуги (*«там должен быть психолог обязательно, потому что это стресс для женщины»*). Жінки наголошують на необхідності передбачити можливість тимчасового проживання в подібних центрах у випадку потреби, забезпечити умови для проживання дітей разом з постраждалими жінками (*«это должен быть реабилитационный центр, в котором есть жилье, в котором есть детские вещи»*). Важливе значення має фінансова доступність відповідних послуг; більшість респондентів наголошує, що вони мають надаватися на безоплатній основі (*«может быть, я бы пошла к психологу, но это очень дорогостояще»* - жінка, м. Бердянськ).

Представники місцевих громад добре усвідомлюють необхідність державного фінансування подібних організацій (*«пока не будет государственного финансирования, эта*

структура работать не будет»), розробки спеціальних соціальних програм цільового характеру на різних рівнях. Основна відповідальність за розробку та реалізації заходів з попередження та протидії ГОН в громадській свідомості покладається на державу та суспільні інститути, однак наголошується на необхідності залучення до цієї роботи ГО, об'єднань волонтерів, *«немало может сделать церковь»*.

Дієвим засобом підтримки та реабілітації постраждалих визнається створення спеціальних груп підтримки для жінок, що постраждали від насильства (*«группы взаимопомощи, какие существуют по ряду заболеваний, могли бы быть полезны для жертв насилия», «если девушку попытались изнасиловать, она уже другой будет помогать... просто сказать, куда позвонить, и к кому обратиться»*) (жінки, м. Дніпропетровськ).

Представники громад вважають важливим розширення висвітлення роботи служб, що надають допомогу постраждалим від ГОН, видів послуг, за якими вони можуть звернутися. Подібна інформація має бути широко доступною, активно просуватися в громадських місцях, надаватися представниками державних служб за першою вимогою. Серед можливих інформаційних стратегій: *«буклеты распространять», «справочники городские»* (жінки, м. Бердянськ), *«в интернете эта информация всплывать должна в первую очередь»* (чоловіки, м. Дніпропетровськ), білборди, преса, телебачення. Популярною ідеєю серед учасників дискусій є підтримка роботи інформаційних гарячих ліній, *«чтобы можно было позвонить в любое время»* (м. Бердянськ), працівники якої гарантували б повну анонімність звернень (*«там должна быть конфиденциальность полная»*) - жінка, Дніпропетровська область).

Досить мало уваги, на думку опитаних громадян, приділяється питанням ГОН в інформаційному просторі (*«ни на телевидении, ни на радио, об этом не говорят»*). Саме ЗМІ мають поширювати інформацію про роботу гарячих інформаційних ліній та організацій, що надають допомогу постраждалим. Учасники дискусій зазначають також доцільність введення певного контролю за змістом інформації, що викладається в мережі інтернет, оскільки досить часто там зустрічаються матеріали провокативного характеру, що можуть впливати на становлення підлітків та молоді, їх поведінку та цінності.

Респонденти наголошують на високому значенні сімейного та шкільного виховання як складової освітньо-просвітницької діяльності (чоловіки, м. Краматорськ). Вони згадують про корисний досвід учбових курсів зі статевого виховання, етики та психології сімейного життя в загальноосвітніх навчальних закладах, що передбачали ознайомлення учнів з моделями поведінки в подружніх стосунках.

Представники громад наголошують на необхідності розвитку настанов самозбережувальної та відповідальної поведінки у молоді, роз'яснення ризиків та можливих наслідків ігнорування правил безпеки: *«На мой взгляд, наиболее актуально учить женщин и девочек не оказываться в такой ситуации, в которой могут изнасиловать или напасть... - не ходит поздно, не оставаться одной... Она должна осознавать, в какой кампании она находится, чтобы упреждать насилие»* (чоловік, м. Краматорськ).

Нарешті учасники дискусій погоджуються, що найбільш ефективним засобом вирішення проблеми ГОН є трансформація сталого стереотипного ставлення до постраждалих, викорінення практики їх віктимізації та стигматизації, вироблення настанов неосудливого ставлення до них у суспільстві: *«Самая лучшая психологическая помощь будет – иное отношение общества к пострадавшей. Необходимо на уровне общенациональной программы по телевидению, по радио, проводить выступления о том, почему женщины боятся обращаться в органы милиции, боятся огласки, что о них подумают соседи, как будут на работе относиться. Необходимо воспитывать общество, т.е. разъяснять, что жертве насилия нужно помогать. Ничего зазорного в этом нет, насилию может быть подвержен каждый, отношение к жертве после этого не должно меняться, наоборот к ней должны быть еще более внимательными»* (чоловік, м. Краматорськ).

РОЗДІЛ 4. СИТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В РЕГІОНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД КОНФЛІКТУ: КЛЮЧОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю З ЕКСПЕРТАМИ

Ситуаційний аналіз в регіонах дослідження ґрунтувався на даних глибинних інтерв'ю з фахівцями, що працюють в сфері протидії ГОН. Тематика опитування охоплювала оцінку поточної ситуації з рівнем ГОН в регіонах дослідження, визначення загальних проблем у сфері державної політики протидії ГОН, а також вузькотематичні запитання для фахівців, які представляли різні інституційні сектори, зокрема органи місцевої влади, правоохоронні органи, сектор охорони здоров'я та юстиції, громадські організації, надавачів соціальних послуг.

Глибинні інтерв'ю були проведені в п'яти регіонах України: м. Маріуполь (Донецька область), м. Запоріжжя, м. Василівка та м. Дніпрорудне (Запорізька область), м. Лисичанськ (Луганська область), м. Харків та м. Чугуїв (Харківська область), м. Дніпропетровськ та м. Павлоград (Дніпропетровська область). Загалом було опитано 52 фахівці, з них: 10 представників місцевих органів влади, 7 правоохоронців, 9 медичних працівників, 10 фахівців з організацій, які надають соціальні послуги, 6 фахівців з сектору юстиції, 10 представників громадських організацій. Перелік опитаних фахівців подано в Додатку Н.

Огляд поточної ситуації з поширенням гендерно-обумовленого насильства

Основною формою ГОН, з якою у відповідності до власних посадових обов'язків стикалася більшість опитаних експертів, є домашнє насильство, зокрема його психологічні, фізичні та економічні прояви. Про дотичність до цієї проблематики повідомили практично всі експерти; в той час як окремі з них за родом своєї діяльності взагалі не перетинаються з іншими видами насильства. Так, працівники ЦСССДМ мають справу переважно лише з насильством в сім'ї, представники ж органів місцевої влади займаються збором інформації та перенаправленням справ у відповідні служби. З більш широким спектром форм та видів насильства безпосередньо стикаються представники правоохоронних органів та сектору юстиції, які задіяні до розслідування злочинів сексуального характеру, медичні працівники та фахівці неурядових організацій, що надають допомогу постраждалим особам.

Експерти одностайні в тому, що постраждалою стороною у більшості випадків ГОН виступають жінки (близько 80-90% усіх постраждалих); при цьому переважна частина жертв не звертається по допомогу, оскільки вони психологічно не готові заявити про свою проблему, особливо у випадку сексуального насильства. Існують випадки, коли жертви зґвалтувань звертаються за допомогою через багато років після інциденту. Так, експерт згадує випадок, коли за отриманням психологічної допомоги звернулася молода жінка, яку гвалтував батько 14 років тому (психолог кабінету надання медико-соціальної і психологічної допомоги мережі «Клініка, дружня до молоді», м. Павлоград).

Найчастіше жінки приходять до надавачів послуг з іншими проблемами (наприклад, за медичною або соціальною допомогою, з приводу житлових або юридичних питань), і вже в приватній бесіді можуть розповісти про насильство. Причини замовчування, на думку фахівців, пов'язуються з особливостями менталітету українських жінок, які часто вважають насильство суспільною нормою (*«Мораль «бьет - значит любит» очень сильно распространена в Украине»* (представник місцевої влади, м. Лисичанськ), побоюються розголосу та суспільного осуду, мають низький рівень поінформованості щодо послуг для потерпаючих та не вбачають сенсу у зверненні по допомогу. Фахівці наголошують, що жінки не довіряють правоохоронним органам та не очікують позитивних результатів від подібних звернень (*«Женщины никак не обращаются, и правильно делают. У нас законодательство очень несовершенно...»* (представниця НУО, жертва домашнього насильства, м. Лисичанськ). Однак, деякі експерти відзначали зростання рівня звернень з проблем ГОН після проведення цільових інформаційно-просвітницьких акцій у регіонах.

Фахівці, що працюють у сфері протидії ГОН, розвінчали міф про те, що жертвами домашнього насильства в більшості випадків стають незаможні та неосвічені жінки, навітьши

приклади, коли з подібними випадками стикалися й представниці заможних верств. *«Суспільство – дуже архаїчне, тому стикаємось з випадками, коли успішні жінки піддаються насильству та не розголошують це»* (представник ГО, м. Маріуполь). На думку респондентів, саме цим жінкам більш властиво замовчувати подібні проблеми (представник ГО, м. Харків), однак вони мають змогу самотужки «вийти зі складної ситуації». На відміну від малозабезпечених верств, заможні жінки можуть орендувати або придбати власне житло та «роз'їхатись» з насильником (представник ГО, м. Запоріжжя).

Думки фахівців щодо виокремлення найбільш вразливих категорій жінок різняться: переважна частина опитаних не може виділити вікові особливості жертв насильства. Лунають думки, що від насильства в сім'ї більше потерпають молоді жінки (внаслідок своєї недосвідченості) або ж жінки похилого віку, які можуть зазнавати насильства з боку синів. Насильство найчастіше відбувається в сім'ях, де зловживають алкоголем та є непрацевлаштовані члени домогосподарств (один чи обидва з подружжя). Експерти підтвердили, що чоловіки також потерпають від ГОН, однак їх кількість знанчо менша, ніж жінок, а суспільне бачення «маскулінності» не дозволяє їм жалітися з огляду на можливий осуд та стигматизацію у суспільстві (працівник правоохоронних органів, м. Запоріжжя; представник ЦСССДМ, м. Харків).

З точки зору сексуального насильства експерти наголошують, що його жертвою може стати будь-яка жінка, однак випадки, про які вони згадували у своїх розповідях, свідчать про більшу вразливість молодих жінок (20-25 років). Серед факторів ризику, експерти називають нічний час, перебування на самоті, стан алкогольного сп'яніння, близькість розважальних закладів (працівник правоохоронних органів, м. Дніпрорудне). Цікаво, що психологи також відзначали сезонну залежність інтенсивності проявів ГОН: зокрема період весна/осінь традиційно характеризується зростанням числа звернень у зв'язку з фактами насильства, так само, як і період святкових днів (психолог, м. Запоріжжя).

Причини гендерно-обумовленого насильства

Серед причин ГОН опитані експерти називають складне економічне становище та зубожіння населення, що призводить до відчаю, коли люди починають зловживати алкоголем та перестають себе контролювати в стані алкогольного сп'яніння (*«...б'ються, п'ють в основному чоловіки...»*) (представник ГО, м. Маріуполь). Один з психологів зазначає, що *«семейное гендерное насилие – это следствие. Государство мало внимания уделяет причинам. Когда нечем кормить детей, женщина дергает мужа, а муж, чувствуя себя ущемленным, срывается на жене. Социальное жилье давно не строится, а проживание на одной жилплощади иной раз четырех поколений приводит к конфликтам и, как следствие, семейному насилию»* (психолог, Запорізька область).

Правоохоронці привертають увагу до нещодавніх змін правил винесення вироків щодо правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством; на їх думку, ці зміни не посилили відповідальність, а, навпаки, полегшили становище агресора. Представники правоохоронних органів скаржаться, що раніше дільничний інспектор чи начальник відділу могли приймати рішення щодо винесення покарання за адміністративні правопорушення та призначати, наприклад, адміністративний арешт, з першого ж звернення. Наразі ж правоохоронець має право скласти протокол, винести офіційне попередження чи поставити кривдника на облік. Без дозволу господаря міліціонер не має права зайти в приміщення, забрати жертву чи кривдника, він лише може затримати агресора до 3 годин для оформлення протоколу (працівники правоохоронних органів Харкова, Запоріжжя).

Експерти наголошують на інституційних проблемах та недоліках, що стримують ефективність протидії ГОН. Зокрема, ще донедавна у випадку домашнього насильства суди часто обмежувались вироками у вигляді мінімального штрафу (51 грн.), що аж ніяк не спонукало агресора до змін поведінки. До того ж, цей штраф зазвичай доводилося виплачувати самій дружині (тобто, постраждалій від насильства) з сімейного бюджету. Нині штрафи відмінили, замінивши їх громадськими роботами та адміністративним арештом, які на думку фахівців, також не можна вважати дієвим покаранням.

На будь-якому етапі розслідування та судового розгляду постраждала має право відмовитися від обвинувачень, що тягне за собою припинення кримінальної справи. За свідченнями правоохоронців, випадки, коли потерпілі відмовляються від обвинувачення у зв'язку з матеріальною компенсацією з боку кривдника досить поширені; близько 3/4 жінок пишуть зустрічну заяву про відміну попереднього звернення (працівники правоохоронних органів, мм. Харків, Дніпрорудне, Лисичанськ).

Загалом, фахівці вважають, що проблему гендерного насильства в українському суспільстві можна назвати хронічною. Поширені повторні звернення від постраждалих, формується своєрідне «замкнуте коло». Так, звернувшись до психолога чи соціального працівника, жінка може отримати необхідну їй допомогу, однак, не маючи економічної підтримки (працевлаштування, житла, доходів), 80% жінок повертаються до кривдника, та все починається спочатку (представник ГО, м. Запоріжжя). *«Тяжесть преступления разграничивается тяжестью телесных повреждений, которые определяются медэкспертами и длительностью лечения. Если лечение длится 21 и больше дней – это показатель тяжести. Женщины не могут по семейным обстоятельствам так долго находиться в медучреждениях, отказываются от госпитализации...некому ухаживать за детьми, за домом»* (працівник прокуратури, м. Запоріжжя).

Окрему проблему становить надмірна ускладненість адміністративних процедур. Так, інформація, що потрапила до правоохоронних органів, протягом трьох днів має бути передана в управління соцзахисту, яке в свою чергу має розглянути надану інформацію та перенаправити її у відповідні служби (за процедурою не довше ніж у 10-денний термін). Однак, у дійсності інформація часто затримується як в правоохоронних органах, так і в управліннях; матеріали потрапляють до соціальних служб, коли ситуація вже вийшла з-під контролю та не потребує втручання (працівники ЦСССДМ в мм. Харків, Запоріжжя).

Вплив конфлікту в Донецькій та Луганській областях на рівень ГОН

У тих регіонах, зщо межували з зоною АТО, але не зазнали безпосередніх бойових дій, більшість фахівців не пов'язували зростання чи зниження рівня ГОН із впливом конфлікту. Експерти зазначали, що з початку проведення АТО зареєстрована кількість правопорушень суттєво не змінилася (представники державних установ Запорізької, Дніпропетровської областей). Навпаки, деякі з них наголошували, що стресові ситуації згуртовують людей, роблять сім'ї міцнішими (представник сектора надання соціальних послуг, м. Харків). Не простежували вони подібного зв'язку й з притоком переселенців, однак подекуди зазначали про психологічне несприйняття громадою ВПО (працівник ЦСССДМ, м. Харків).

Окремі психологи та правоохоронці зазначали про зниження рівня звернень з приводу ГОН в областях, що межують із зоною бойових дій. На їх думку, це може пов'язуватись з тим, що побоюючись можливої мобілізації, агресори намагалися не потрапляти до поля зору правоохоронців у цей час (представник ГО, м. Запоріжжя).

В Донецькій та Луганській областях відзначалося зростання рівня злочинності: на початку-в середині 2014 р. правопорушники були далекі від думки, що їх може хтось покарати. *«Всплеск насилия был замечен однозначно: и грабежи, и разбои.....увеличение случаев изнасилования однозначно. Никто не знает по сути, сколько было [случаев] на самом деле...Человеку с оружием в руках мало, кто откажет»* (працівник прокуратури, м. Лисичанськ). На думку фахівців, сьогодні криміногенна ситуація в регіоні стабілізувалася у зв'язку з тим, що частина маргінальних контингентів перебуває за лінією розмежування.

Що стосується впливу військового конфлікту, опитані медичні працівники підтвердили ряд незареєстрованих випадків сексуального насильства відносно дівчат і жінок, що прибували з зони АТО. Такі випадки виявлялися найчастіше в ході довірчої бесіди під час огляду лікарями-гінекологами, коли жінки-переселенки розповідали про випадки зґвалтування «чоловіками у військовій формі» (лікар акушер-гінеколог, м. Харків).

Про сплеск зґвалтувань, що мав місце декілька місяців тому, повідомила представниця громадської організації в Луганській області. Посилаючись на інформацію від медичних

працівників, вона озвучила дані щодо 1,5 тис. зґвалтувань у регіоні, однак жоден з цих випадків не підкріплювався офіційним підтвердженням. Представниця громадської організації стверджувала, що подібні випадки було заборонено реєструвати, а потерпілих перенаправляли в інші відділення медичних закладів (хірургічне, терапевтичне тощо). Самі ж потерпілі були залякані та неохоче йшли на контакт. Подібні випадки підтвердила й лікар-гінеколог, яка надавала допомогу дівчатам з Донбасу, які стикалися з сексуальним насильством з боку чоловіків у формі, однак не повідомляли про ці випадки до правоохоронних органів чи інших служб (*лікар акушер-гінеколог, м. Харків*).

Медичні експерти повідомляють про випадки, коли жінки мали видимі сліди побиття, травм на статевих органах, однак відмовлялися інформувати про причини їх виникнення. Разом з тим, окремі медпрацівники наголошували, що перед ними не ставиться завдання виявляти обставини отримання травм, їх функції - надавати необхідну медичну допомогу²⁸. Лікарі державних клінік наголошують, що у них, навіть за бажання, не вистачає часу на виявлення причин травм. За словами медиків, стандарти надання гінекологічних послуг не змінювалися з середини минулого сторіччя; норма часу для огляду складає 12 хв. (для вагітних жінок – 20 хв.) та включає в себе весь спектр послуг: збір анамнезу, сам огляд, забір матеріалу для аналізів, заповнення документів (лікарі акушери-гінекологи, м. Запоріжжя).

Медичні працівники наголошують, що в своїй практиці вони можуть лише порадити постраждалим звернутися до правоохоронних органів або зробити судово-медичну експертизу; подальшу долю таких пацієнток вони не відслідковують. Всі опитані лікарі заявили, що не мають права повідомляти про підозри до правоохоронних органів без відома пацієнта, однак у медичній картці вказують об'єктивні ознаки огляду, проблеми, які візуалізуються. Серед проблем, фахівці відзначали неможливість отримання психологічної допомоги в умовах жіночої консультації як постраждалим пацієнткам, так і лікарям клінік, які можуть стикатися з професійним вигоранням внаслідок емоційного навантаження.

Загалом, фахівці наголошували, що процедура доказу злочину проти статевої недоторканності дуже складна. Якщо постраждала особа відразу звертається до правоохоронних органів та є можливість зафіксувати сліди злочину (провести аналізи, виявити наявність тілесних ушкоджень), тоді провина може бути доведена. Якщо ж проходить певний період після скоєння зґвалтування, то результативність такого звернення буде відсутня (*працівник прокуратури, м. Лисичанськ*). У зв'язку з цим на Донбасі дуже гостро стоїть проблема з проведенням судово-медичної експертизи²⁹, так як бюро зі всіма лабораторіями залишилися на окупованій території (наприклад, в Донецькій області із 28 залишилось лише 14 лабораторій), доводиться відправляти матеріали в лабораторії, які знаходяться в Дніпропетровській області (*судово-медичний експерт, м. Маріуполь*).

Разом з тим експерти наголошували на існуванні випадків недостовірної інформації щодо зґвалтувань, коли жінки намагаються маніпулювати чоловіками з метою матеріальної вигоди. Відомі випадки неправдивої інформації й від дівчат з Донбасу про скоєння сексуального насильства: *«Батьки молодих дівчат звертались в міліцію, що їх зґвалтували бійці Азова, в результаті виявлялось, що дівчина просто допізна загуляла з друзями...не ночувала вдома...»* (представник ГО, м. Маріуполь).

²⁸ У випадку виявлення сексуального насильства існує протокол ургентної медичної допомоги для жінок, де передбачено перелік аналізів, ризиків, згідному якому надаються рекомендації. Так, з жінкою обговорюється можливість екстреної контрацепції, повідомляється про наявність препаратів, які можуть попередити небажану вагітність в діапазоні 72/96 год. Для вагітних жінок, які постраждали від сексуального насильства, за їх бажанням передбачена процедура переривання небажаної вагітності. Якщо термін вагітності не перевищує 6 тижнів, робиться медикаментозний аборт, при терміні, більшому за 6 тижнів – хірургічний (*лікар-гінеколог, м. Чугуїв*).

²⁹ Процедура з медичного огляду постраждалих від сексуального насильства проводиться лише судово-медичним експертами тільки через постанову правоохоронних органів. Завданням судово-медичного експерта є визначення тяжкості ушкодження, в залежності від якого може бути порушена кримінальна справа.

Експерти наводять інші приклади маніпуляції темою сексуального насильства в період конфлікту. Відомий випадок, коли від жінки-військовослужбовця з батальйону «Торнадо» надійшла заява про зґвалтування з боку волонтера. У процесі розслідування з'ясувалося, що чоловіка було неправдиво звинувачено з метою приховування іншого злочину, що відбувся на території військового підрозділу (*працівник прокуратури, м. Лисичанськ*).

Водночас, на думку експертів, значного зростання рівня ГОН слід очікувати через 1-2 роки, у зв'язку з поверненням демобілізованих до власних сімей та їх психологічним станом. Як зазначають фахівці, люди, які пережили воєнні дії, вже не будуть такими, як раніше, у них відбувається переоцінка цінностей (надавач соціальних послуг, м. Харків). Після пережитих екстремальних ситуацій чоловіки можуть агресивно сприймати будь-які відмови або заперечення, вважаючи, що інші люди, які не були в подібних ситуаціях, повинні виконувати будь-які їх забаганки (*працівник прокуратури, м. Запоріжжя*).

Фахівці вже зараз відмічають поодинокі випадки ГОН в сім'ях демобілізованих військовослужбовців (*представник місцевої влади, м. Запоріжжя*). Медичні працівники, опитані протягом ситуаційного аналізу підтверджували, що їм доводилось спілкуватися з жінками, які мали ознаки фізичного насильства, а у приватній бесіді скаржилися на побиття чоловіками, які повернулись із зони АТО (*лікар акушер-гінеколог, м. Запоріжжя*).

Разом з тим, і самі жінки не завжди готові до повернення «нових» чоловіків з таким психологічним тягарем, тому в сім'ях зростає рівень конфліктності. Опитані фахівці одностайні у тому, що демобілізовані військові потребують соціальної адаптації та кризового консультування; однак вони наголошують на відсутності подібного досвіду та підготовки у соціальних службах (*представник ЦСССДМ, м. Харків*).

Визначення експертами основних проблем у сфері протидії/попередження ГОН

Доступність до послуг. Фахівці наголошують, що існує лише загальноукраїнська цілодобова «гаряча лінія»; на місцевому рівні є телефони довіри в центрах соціальних служб, громадських організаціях, але працюють вони лише в робочі години. Цілодобова підтримка постраждалих від ГОН на обласному рівні відсутня. Зі слів фахівців, державні установи також не надають екстрену психологічну допомогу, її можна отримати лише в деяких громадських організаціях (наприклад, ГО «Взаємодія» у м. Запоріжжя, яка одночасно є об'єднанням психологів та психоаналітиків).

Практично відсутнє безпечне житло для жінок, які постраждали від ГОН; у Харківській області вже декілька років поспіль відсутній кризовий центр (регіон входить в п'ятірку областей з аналогічною ситуацією), що звичайно ж погіршує ситуацію та знижує ефективність надання захисту постраждалим (*надавач соціальних послуг, м. Харків*).

Фахівці Харківської області наголосили на відсутності ГО, у яких би працювали групи підтримки та групи взаємодопомоги для постраждалих від гендерного насильства (*працівник ЦСССДМ, м. Харків*). ГО переважно займаються надання інформаційних послуг, індивідуальною підтримкою постраждалих. Загалом, ГО, які займаються проблемами ГОН, відсутні у невеликих містах та багатьох районних центрах України (мм. Лисичанськ, Чугуїв, Василівка, Дніпрорудне), не говорячи вже про сільську місцевість.

Позитивним аспектом є створення системи вторинної юридичної допомоги, де вразливі категорії населення можуть отримати юридичну консультацію та допомогу.

Рівень надання безпеки свідкам та постраждалим залишає бажати кращого (фінансування не виділяється, програми не працюють), люди відмовляються від показань, обвинувачень, намагаються мовчати (*працівник прокуратури, м. Лисичанськ*).

Конфіденційність. Всі експерти заявляли, що вони обов'язково дотримуються конфіденційності, слідуючи Закону України «Про захист персональних даних».

Ведення обліку/ управління даними. Опитані експерти повідомляли, що існують форми звітності для випадків, пов'язаних з ГОН, або як окремий документ (наприклад, форма 1-НС «Звіт про стан протидії насильству в сім'ї», де вказуються зареєстровані заяви, протоколи, випадки взяття на облік, винесення офіційних попереджень), або як окремий показник в

зведених таблицях. Існує облікова інформація у всіх організаціях, однак єдиної бази даних, яка була б доступна для всіх залучених структур, немає.

Координація. Експерти із Запорізької та Дніпропетровської областей, наголошували про згуртовану роботу правоохоронних органів, ЦСССДМ, органів місцевої влади та деяких громадських організацій (наприклад, в Запорізькій області ГО «Взаємодія»). Існують меморандуми взаємодії між організаціями, задіяними в роботі з протидії ГН.

На момент опитування в Харківській області була відсутня налагоджена співпраця між правоохоронними органами та центрами соціальних служб (*представник ЦСССДМ, м. Харків*), експерти демонстрували незадоволення роботою правоохоронців: *«сотрудники правоохранительных органов не относятся к обращениям [о домашнем насилии] с вниманием, не обладают навыками первичного консультирования о социальных службах... обмена информацией нет»* (працівник ЦСССДМ, м. Маріуполь); *«правоохоронні органи взагалі намагаються не втручатися... вони кажуть: це ваші справи, розберетесь самі»* (працівник ЦСССДМ, м. Харків).

Представники ЦСССДМ повідомляють, що навіть, знаючи про випадки насилля, вони не можуть реагувати: *«поки немає кримінального провадження, міліція про такі факти інформацію не надає. Вони можуть виявитись під час обстеження сім'ї, ми можемо отримати інформацію від сусідів, вчителів. Однак, поки це повідомлення не пройшло процедуру через управління, ми не маємо права втручатися»* (представник ЦСССДМ, м. Харків).

На Донбасі, на думку експертів, система координації та співпраці не працює через політичну нестабільність, у регіоні немає кризових програм, відсутня координація діяльності фахівців: *«Сейчас органы власти в Лисичанске ничего не делают сознательно, дабы показать негатив киевской власти, украинской власти...»* (представник Військово-цивільної адміністрації, м. Лисичанськ). Війна наклала свій відбиток, тому потрібно починати все з нуля (працівник правоохоронних органів, м. Лисичанськ).

Рівень обізнаності та можливості підвищення кваліфікації фахівців у сфері протидії ГОН. Фахівці державних установ розповідали про регулярні тренінги, семінари, інформаційні програми з попередження та протидії ГОН. Медичні працівники повідомили про курси ПАЦ – передатестаційні цикли, що проводяться раз на рік для удосконалення кваліфікації, в тому числі в рамках таких циклів надається інформація щодо надання допомоги постраждалим від ГОН (лікар, м. Чугуїв). Разом з тим, експерти, які представляли Донецьку та Луганську області, зазначили, що жодних тренінгів або програм підвищення кваліфікації для фахівців вони не проходили у зв'язку з ситуацією в регіонах.

В ЦСССДМ повідомляли, що мають психологів, які мають відповідну освіту, пройшли спеціальні тренінги та можуть надати допомогу постраждалим від ГОН, в тому числі від сексуального. Представники ж громадських організацій, навпаки, наголошували, що їм не вистачає тренінгів та програм з підвищення кваліфікації, їх не запрошують як слухачів, доводиться шукати такі заходи самостійно (представник ГО, м. Запоріжжя).

Забезпеченість фахівцями. Всі представники державних установ скаржаться на нестачу фахівців, в тому числі через низькі зарплати. Так, наприклад, на районному рівні ряд установ укомплектовані спеціалістами лише на третину (правоохоронні органи, управління соціального захисту, центри соціальних служб). Працівники всіх ЦСССДМ повідомляють, що з відміною інституту фахівців соціальної роботи, стан кадрового наповнення просто катастрофічний, а навантаження виросло в рази, фахівці не встигають охопити весь спектр проблем та надати повноцінні послуги всім, хто їх потребує. Окрім виконання «міністерських» завдань, їм необхідно виїжджати на місця, однак відсутність транспорту та достатньої кількості фахівців дуже ускладнює це завдання. В сільській місцевості практично відсутні соціальні служби (представники ЦСССДМ міст Запоріжжя, Харків, Павлоград, Чугуїв). Експерти наголошують також на відсутності кадрів з відповідною освітою, особливо на районному рівні, не вистачає психологів, соціальних педагогів тощо (мм. Павлоград, Чугуїв, Дніпропетровськ). Після скасування управлінь у справах сім'ї та дітей, їх функції буди передані іншим відомствам, фахівці яких не завжди мають відповідну освіту та досвід, їм доводиться самотужки вникати в проблеми.

Оцінка потреб в частині удосконалення політики протидії ГОН

Незважаючи на те, що опитані фахівці були задіяні в різних інституційних секторах, вони наголошують на спільних завданнях та пріоритетах, які мають бути враховані при розробці заходів з попередження та протидії ГОН. Більшість з них наголошує, що в Україні не розвинений інститут психологічної допомоги, немає культури звернення до психологів у складній життєвій ситуації, відсутня правильна система виховання та підготовки підростаючого покоління до дорослого життя.

Більшість респондентів сходяться на думці про необхідність **посилення покарань для кривдника**. Експерти вважають, що новий КПК досить гуманний. Опитані зазначають, що якби були покарання, які б загрожували хоча б одним роком умовного ув'язнення, «вони б вели себе по-іншому». Введення громадських робіт на думку деяких експертів, матимуть позитивний вплив на насильників, інші ж респонденти стверджують, що такий крок є недостатнім для попередження та протидії ГН: *«коррекционные программы не действуют, в селах вообще не работают, государство не финансирует... штрафы отменили, остались только общественные работы и административный арест, которые не решают проблемы»* (адвокат, представник ГО, м. Дніпропетровськ).

Респонденти також зазначали, що не вистачає послуг з реалізації корекційних програм, немає навчених фахівців, кривдники неохоче відвідують такі програми та немає інструментів примусу їх до реабілітації. Для результативності надання допомоги в кризових центрах, необхідно проводити роботу із гвалтівниками в присутності працівників правоохоронних органів (працівник ЦСССДМ, м. Маріуполь). Крім того, експерти наголошують на прогалинах в нормативно-правовій базі, де прописано, що мають бути корекційні програми, однак не вказується де, коли і ким вони мають проводитися. Фахівці пропонують покласти відповідальність на відвідування таких програм на правоохоронні органи (працівники ЦСССДМ мм. Харків, Запоріжжя). *«В идеале должна быть статья расходов на привлечение специалистов, которые обучены коррекционным программам, так как психокоррекция - это уровень высшего психолога»* (працівник ЦСССДМ, Запоріжжя).

Експерти вважають, що нинішня система ускладнює процедуру доказу насильства, зокрема, сексуального. Так, довести факт зґвалтування надзвичайно складно, оскільки окрім огляду судово-медичного експерта, потрібно мати свідків насильства. Особливо складно довести сексуальне насильство з боку чоловіка по відношенню до дружини (лікар, м. Чугуїв).

У кримінальному провадженні передбачена можливість договору між жертвою та злочинцем. Існує кілька форм пом'якшення вироку для особи, що щиро і щиро зізналася та співпрацює з правоохоронцями. При винесенні вироку враховується побажання постраждалої сторони, якщо жертва вимагає більш суворого вироку, то суддя зважає на її думку, так само, якщо жертва простить пом'якшити покарання, її прохання враховується (суддя, м. Василівка). Новим КПК заборонено затримувати за факт насильства в сім'ї. Експерти повідомляють про випадок, коли дільничні інспектори, втихомиривши кривдника, через 2 години змушені були знову виїжджати за тією ж же адресою на виклик (представник правоохоронних органів, м. Лисичанськ).

В Україні застосовується практика вилучення жінок з дітьми із сім'ї, що страждають від домашніх агресорів. Хоча жінки виявляються постраждалою стороною, саме вони вимушені змінювати усталений спосіб життя, переводити дітей в іншу школу, інколи жертвувати роботою, в той час як кривдник залишається вдома, його нічого не дратує, а подібна ситуації для нього стає навіть комфортнішою. Експерти в один голос заявляють, що необхідно законодавчо закріпити **ізоляцію кривдника від жертви**. Враховуючи міжнародний досвід, доцільно створити спеціалізовані центри тимчасового перебування для чоловіків-агресорів з обов'язковою процедурою проходження корекційних програм (працівники ЦСССДМ, ГО мм. Запоріжжя, Харків).

Експерти наголошують на необхідності посилення **поінформованості населення** з питань ГОН. З цією метою доцільно полегшити систему запам'ятовування інформації для широкої аудиторії (номер гарячої лінії має бути коротким та зручним для запам'ятовування), робити інформаційні пам'ятки у вигляді візитівок та розповсюджувати їх у суспільних місцях, щоб

людина могла отримати інформацію будь-де (на пошті, в магазині тощо). Інформаційну кампанію слід направляти на окремі цільові аудиторії (різні підходи мають застосовуватись для батьків, для чоловіків, для жінок), *« щоб чоловіки, так само, як і жінки, розуміли, що вони захищені та можуть звернутися за допомогою, і це не буде сприйнято суспільством як слабкість»* (працівник ЦСССДМ, м. Харків).

Прискорити надання інформації про випадки насильства: *«Якби повідомлення [про насильство] надходило перш за все в центр [соціальних служб], а не в управління, то, по-перше, реагування було б набагато швидше, по-друге, нас сприймають як не чиновників, а управління сприймається як чиновник»* (працівник ЦСССДМ, м. Харків). Пропонується надавати інформаційні повідомлення від правоохоронних органів одночасно і в управління соціального захисту, і в центри соціальних служб.

Іншою проблемою є заборона на соціальну рекламу без погодження з органами влади. Більш того, оскільки переважно всі білборди та сітілайти перебувають в приватній власності, соціальні служби не мають можливості розмішувати там подібну інформацію. За потрібне було б заключити домовленість з власниками щодо соціальної відповідальності з їх боку, що буде проявлятися у наданні на певний час біл-бордів для безкоштовного використання (або за кошти місцевого бюджету) (працівник ЦСССДМ, м. Харків).

Працівники центрів соціальних служб вважають, що *відміна інституту фахівців із соціальної роботи* стала непереборною проблемою: *«фахівці соціальної роботи сиділи в кожному селі, були «швидкою допомогою»* (працівник ЦСССДМ, м. Харків). Всі працівники сфери надання соціальних послуг наголошують, що скасування цієї структури має катастрофічні наслідки. В районах взагалі немає навчених спеціалістів, *«грошей немає, транспорту немає, а проводити програми треба»* (працівники ЦСССДМ, мм. Харків, Запоріжжя). Разом з тим, негативним моментом вони вважають бюрократичні нововведення для працівників центрів соціальних служб. Замість раніше існуючих актів обстеження прийнята нова форма звітності *«Оцінка потреб дитини та сім'ї»*, яка містить багато непотрібної інформації, що на думку фахівців, збільшує час її заповнення, та скорочує час фактичної роботи з сім'ями (представники ЦСССДМ мм. Лисичанськ, Павлоград).

Для фахівців, які стикаються з надскладними випадками потрібні супервізори, фахівці з питань вигорання. Потрібна окрема *державна психологічна служба*, що буде надавати такого роду послуги соціальним та медичним працівникам. Правоохоронцям, які постійно стикаються з стресовими ситуаціями в своїй роботі (працівники ЦСССДМ, мм. Харків, Запоріжжя).

Нагальною проблемою, як вже зазначалося є *плинність кадрів*, так як через низькі зарплати молоді фахівці, пропрацювавши короткий період часу звільнюються, знайшовши собі більш високооплачувану роботу, що унеможливорює підготовку досвідчених фахівців, налагодження механізму взаємодії. Задля посилення взаємозв'язків та координування діяльності необхідно проводити спільні семінари з питань протидії ГН, де присутні фахівці всіх сфер, які знаходять в «державній зав'язці» (працівник ЦСССДМ, м. Харків).

Варто виховувати у населення *культуру звернень для отримання психологічної допомоги*. Значна кількість населення вважає, що їм не потрібно звертатися за психологічною допомогою, бо «вони не є хворими». Тому в країні необхідно виховувати у населення навички звертань за психологічною допомогою, проводити інформаційно-просвітницькі заходи з метою ідентифікації видів насильства, виявлення потреб у психологічній допомозі тощо. Потрібні програми, які допоможуть підняти самооцінку жінці, зрозуміти її самодостатність. Якщо жінка стерпіла один раз, це провокує кривдника і випадки насильства будуть повторюватися (правоохоронці, м. Лисичанськ).

Фахівці наголошують, що все залежить від клімату в родині: *«...населению передаются из поколения в поколение гендерные стереотипы. Модель семьи: папа агрессивный, роль мамы – терпеть. Стереотипы влияют на воспитание: мальчики должны давать сдачу, девочки должны терпеть... Нет воспитания в гендерном направлении, образовательная модель семьи отсутствует»* (адвокат, представник ГО, м. Дніпропетровськ).

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОЛІТИКИ

На сьогодні національне інституційне середовище для запобігання та протидії насильству у сім'ї та насильству за гендерною ознакою має основні складові, що необхідні для функціонування відповідного механізму. Також на законодавчому рівні визначено систему цілей, умов, заходів та інструментів для кожного інституційного сектора, впроваджено прокурорський контроль та парламентський моніторинг у цій сфері.

Однак проведені дослідження показали, що:

1) на етапах виявлення, супроводу та попередження насильства залишаються недосконалими окремі процедурні моменти та заходи реагування;

2) існуюча інституціональна модель запобігання та протидії насильству потребує значної модифікації у зв'язку з соціальними наслідками проведення антитерористичної операції (АТО).

Можна стверджувати, що в Україні протягом багатьох років не вдається реалізувати системний підхід до вирішення низки соціально-економічних проблем, які тією або іншою мірою впливають на прояви домашнього та гендерно-обумовленого насильства (низький рівень життя населення, високі рівні бідності та безробіття, недостатня дієвість соціального захисту окремих категорій населення, неорганізоване дозвілля дітей та молоді, архаїчні суспільні настанови тощо).

Крім того, упродовж 2014–2015 років Україна зіткнулася з абсолютно новою сферою соціальних ризиків, до якої потрапили перш за все такі категорії населення: ВПО, мешканці зони АТО та мешканці, які проживають у зоні розмежування, учасники АТО, демобілізовані військові та члени їх сімей. На тлі військових подій на Донбасі зросли ризики проявів конфліктності та агресії у суспільстві. Серед основних чинників: зміна звичайного укладу життя багатьох родин; висока емоційна й психологічна залежність населення від розвитку подій у зоні АТО; неконтрольований обіг незареєстрованої зброї по всій території країни; погіршення криміногенної ситуації в регіонах, які наближені до зони конфлікту внаслідок падіння рівня життя, підвищення інтенсивності міграційних переміщень населення, втрати центральною владою контролю над значною частиною територій; формування передумов для зростання різних форм та проявів насильства в умовах руйнування системи охорони громадського порядку на територіях ведення бойових дій; розірвання сімейних стосунків через ідеологічні міркування; поширення проявів посттравматичного синдрому у демобілізованих військових. При цьому треба зазначити, що на державному рівні ще й досі не здійснено адекватної оцінки нових соціальних ризиків, не розроблено ефективного механізму протидії їм, насамперед щодо ширшого використання можливостей адміністративного ресурсу (наприклад, координування діяльності цивільних та військових органів), належної державної підтримки ініціатив громадянського суспільства (насамперед волонтерського руху), своєчасного реагування на потреби певних категорій населення.

Проблеми на етапах ідентифікації домашнього і гендерно-обумовленого (сексуального) насильства та першого звернення за допомогою (реагування)

Спільні:

– фактичне звуження компетенції уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ на реагування у випадках насильства у сім'ї (у тому числі ліквідація служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей);

– «схильність» представників правоохоронних органів не втручатися до ситуацій, що пов'язані з домашнім насильством (через ніби то їх внутрішньо-сімейний характер);

– відсутність звичаєвої практики звернення постраждалих за допомогою у правоохоронні органи (через загальну низьку довіру населення до правоохоронних органів, незручність спілкування з працівником протилежної статі для постраждалих, недотримання

вимог конфіденційності, острахи щодо поширення осудливого ставлення у громадах, намагання постраждалих «за будь-яку ціну» зберегти сімейні стосунки);

- збереження ризиків процедурних порушень внаслідок некомпетентності персоналу органів, що приймають заяви і повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення та оформлюють протоколи;

- брак кваліфікованих фахівців у правоохоронних органах, які б володіли базовими засадами надання екстреної психологічної допомоги постраждалим та «первинного» консультування щодо переліку відповідних послуг для постраждалих;

- можливість «відзиву» постраждалими заяв за фактами сімейного або суєксуального насильства (у тому числі через психологічну чи економічну залежність від агресора);

- обмежена доступність для постраждалих послуг цілодобової «гарячої лінії» на місцевому рівні;

- «приховування» від судових органів істинних причин розлучення;

- недосконала система виявлення жертв та свідків насильства (зокрема поширення випадків економічного та фізичного насильства по відношенню до літніх людей з боку дітей, онуків та інших родичів).

Нові виклики:

- обмеження прав ВПО та інших груп населення у зоні конфлікту, які мають реєстрацію за місцем перебування фізичної особи³⁰, щодо подання заяви/повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення (відповідно до законодавчої норми заяви та повідомлення приймаються за місцем проживання постраждалого);

- відсутність дієвого механізму захисту постраждалих від фізичного, економічного та психологічного насильства з боку представників військових угруповань.

Проблеми на етапах захисту, супроводу та підтримки постраждалих від домашнього і гендерно-обумовленого насильства

Спільні:

- фактичне «обмеження» прав постраждалих правами підсудного³¹;

- можливість віднесення до справ приватного обвинувачення нетяжкої та середньої тяжкості злочини, які вчиняються у сім'ї (за згодою постраждалого);

- невисокий рівень розкриття справ із зґвалтування, якщо насильство по відношенню до постраждалих здійснено незнайомою для нього особою;

- випадки зловживання з боку установ виконання покарань;

- неефективність адміністративних санкцій, що накладаються на особу, яка вчинила насильство в сім'ї; негативний вплив на добробут родини при застосуванні фінансових стягнень до кривдника/агресора, який не працює або немає ніяких джерел доходу;

- системна невирішеність проблем своєчасного ізолювання постраждалого від агресора та збереження майна постраждалого;

- відсутність законодавчої норми щодо обов'язковості створення кризових центрів у регіоні, порядку визначення таких потреб регіону;

- нестача центрів тимчасового притулку для жінок та їх дітей, які постраждали від домашнього насильства, на рівні районів та територіальних громад;

- нестача соціальних працівників, психологів та юристів на місцевому рівні;

³⁰ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.11.2012 р. № 1077 «Про затвердження Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів».

³¹ Ст. 62 Конституції України: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Ст. 91 Кримінального процесуального Кодексу України: «У кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення».

– занижкi нормативи тривалостi медичного огляду жертв гендерно-обумовленого насильства³²;

– нестача послуг корекцiйних програм для домашнього агресора, нестача квалiфiкованих спецiалiстiв для здiйснення таких корекцiйних програм (їх не готують ані на нацiональному, ані на регiональному рiвнях, а на мiсцевому рiвнi для їх пiдготовки не вистачає фiнансових ресурсiв);

– вiдсутнiсть адмiнiстративної вiдповiдальностi для агресора за iгнорування ним корекцiйної програми (бiльшiсть учасникiв програми проходять лише першу «iндивiдуальну» частину програми, а другої «групової» намагаються уникнути);

– вiдсутнiсть постiйного супроводу учасникiв корекцiйної програми з боку правоохоронних органiв (вони лише направляють осiб, якi вчинили насильство в сiм'ї, до кризових центрiв для проходження корекцiйної програми);

– недостатня iнформованiсть (подекуди повна необiзнанiсть) населення про конкретнi органiзацiї та види допомоги для постраждалих вiд сiмейного та гендерно-обумовленого насильства на рiвнi громад.

Новi виклики:

– значне обмеження територiальної та фiнансової доступностi медичних та вiдповiдних соцiальних послуг для постраждалих вiд домашнього та гендерно-обумовленого насильства в зонi проведення АТО, зонi розмежування та для ВПО.

Проблеми на етапах попередження та профiлактики домашнього та гендерно-обумовленого насильства

Спiльнi:

– недостатня ефективнiсть превентивної роботи правоохоронних органiв та соцiальних служб серед окремих маргiнальних груп населення (насамперед нарко- та алкогольнозалежних осiб працездатного вiку);

– нестача ресурсiв для посилення заходiв громадського контролю в населених пунктах, зокрема запровадження сучасних систем вiдеонагляду;

– криза довiри населення до рiзних суспiльних iнститутiв, надання переваги у вирiшеннi бiльшостi конфлiктних та складних життєвих ситуацiй у «близькому колi» (серед членiв сiм'ї, родичiв та друзiв).

Новi виклики:

– брак послуг з соцiальної адаптацiї для учасникiв АТО та демобiлізованих;

– повна вiдсутнiсть iнформацiйних зв'язкiв з правоохоронними органами та соцiальними службами, що функцiонують на непiдконтрольних територiях (зокрема щодо осiб з числа внутрiшньо перемiщених, якi знаходилися на вiдповiдному облiку).

Пропозицiї та рекомендацiї

Основною метою створення iнституцiйних механiзмiв запобiганню та протидiї домашньому та гендерно-обумовленому насильству можна вважати зменшення ризикiв вразливостi для постраждалих та потенцiйних жертв насильства. Однак ускладнення соцiально-економiчної ситуацiї в Україні свiдчить про можливiсть непередбачуваного зростання таких ризикiв вразливостi, що потребує змiнити пiдходи до розробки полiтики у цiй сферi.

Поряд iз подальшим удосконаленням нацiонального законодавчого поля, у тому числi ратифiкацiї Верховною Радою України Стамбульської Конвенцiї (2011),³³ доцiльно оновити змiстовне наповнення окремих компонентiв iнституцiйних механiзмiв з огляду на появу нових

³² За iснуючими нормативами, якi не переглядалися з 50-х рокiв минулого столiття, гiнекологу на огляд жiнки вiдводиться 12 хвилин, вагiтної – 20 хвилин (включно iз заповненням медичної картки).

³³ Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (CDCE № 210).

цільових груп політики – ВПО, мешканців зони АТО та мешканців, які проживають у зоні розмежування, учасників АТО, демобілізованих військових та членів їх сімей.

На наш погляд, особливу увагу треба звернути на покращення дієвості превентивних механізмів та механізмів супроводу, причому останні необхідно доповнити заходами щодо подолання соціального виключення постраждалих внаслідок домашнього та гендерно-обумовленого насильства. З огляду на велику кількість суб'єктів, що задіяні у цій сфері, та можуть бути додатково залученими (Міністерство оборони України, військові прокуратури, військово-цивільні адміністрації, патрульна поліція), а також досить різноманітну сферу їх повноважень, потребує удосконалення механізм координації їх діяльності, зокрема щодо зниження ризиків вразливості цільових груп населення та налагодження чітких процедур моніторингу на окремих територіях.

При розробці заходів політики щодо протидії домашньому та гендерно-обумовленому насильству особливу увагу слід звернути на традиційні та додаткові джерела й канали інформування громадськості про відповідні інституції та види послуг. Доступність такої інформації доцільно розширити на всіх ієрархічних рівнях її розповсюдження (загальнонаціональному, регіональному, обласному, районному, місцевому), а також серед тих структур, до яких найчастіше звертаються люди, які потребують або можуть потребувати відповідної підтримки (включаючи людей похилого віку). Необхідно розширити позитивну практику використання візуальних соціальних реклам, стендової інформації, друкованої продукції (буклетів, листівок, соціальних календарів та ін.), а також практику проведення національних кампаній та всеукраїнських акцій з даної проблематики. Зростання уваги населення до засобів масової інформації може слугувати вагомим потенціалом при проведенні відповідної інформаційної політики, особливо за умови залучення телебачення та радіо, які залишаються основним інформаційним ресурсом для широкого контингенту населення, особливо в сільській місцевості та віддалених населених пунктах. Проте треба врахувати, що частина цільової аудиторії в регіонах, які зачеплені військовим конфліктом, наразі може мати вкрай обмежений доступ до ЗМІ.

Системний брак достовірної інформації щодо поширення різних проявів гендерно-обумовленого насильства в суспільстві, відокремленість тих інформаційних ресурсів, в рамках яких узагальнюються дані про кількість облікованих правопорушень та звернень постраждалих по різні види послуг, визначають потребу в формуванні єдиної міжвідомчої бази даних, що сприятиме ефективному обміну інформацією, своєчасному перенаправленню постраждалих, моніторингу надання відповідних послуг та оцінці дієвості наданої підтримки.

Серед інших заходів та інструментів політики:

- моніторинг у центрах тимчасового розміщення ВПО із широким залученням експертного середовища та правозахисних організацій;
- розробка комплексних програм ресоціалізації демобілізованих на регіональному та місцевому рівнях;
- затвердження стандартів цілодобової телефонної допомоги постраждалим;
- проведення профілактичних заходів щодо недопущення рецидивів правопорушень;
- збільшення кількості спеціальних закладів для постраждалих від насильства відповідно до потреб та міжнародних стандартів (розширення мережі кризових центрів та тимчасових притулків на місцевому рівні);
- впровадження системи соціального замовлення з боку органів місцевого самоврядування для надання соціальних послуг недержавними інституціями;
- удосконалення системи збору, узагальнення та розповсюдження даних про випадки домашнього та гендерно-обумовленого насильства;
- підвищення правової грамотності громадян;
- створення спеціальних груп підтримки для жінок, які постраждали від насильства;
- розробка спеціальних соціальних програм цільового характеру на загальнодержавному та місцевому рівнях;
- ширше залучення потенціалу просвітницької та виховної діяльності.